

**MÜLK SÛRESİ ÇERÇEVESİNDE İTİKADÎ
KONULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Mehmet KANHAN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz ARTIŞ
2022
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MÜLK SÛRESİ ÇERÇEVESİNDE İTİKADÎ KONULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of creedal issues in the context of Sura Mulk

YÜKSEK LİSANS

Mehmet KANHAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz ARTIŞ

Bayburt
AĞUSTOS, 2022

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Abdulaziz ARTIŞ danışmanlığında, 182108037 numaralı Mehmet KANHAN tarafından hazırlanan “MÜLK SÛRESİ ÇERÇEVESİNDE İTİKADÎ KONULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ” konulu bu çalışma 23.08.2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Kelâm Ana Bilim Dalı, Temel İslâmi Bilimler Programında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Osman DEMİRCİ İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mehmet SEVER İmza:

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz ARTIŞ İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

.../.../.....

Prof. Dr. Fatih GÜRBÜZ
Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek lisans olarak sunduğum “MÜLK SÛRESİ ÇERÇEVESİNDE İTİKADÎ KONULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

23/08/2022

Mehmet KANHAN

TEŞEKKÜR SAYFASI

Bu tezin temel kaynaklarına ulaşmamızda, bu konuda daha önce ortaya konmuş eserlerin tespit edilmesinde ve tezin sistematüğini oluşturmamızda yardımını esirgemeyen başta değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz ARTIŞ'e teşekkür ederim. Aynı zamanda bu yolda en büyük destekçim değerli dostum Öğr. Gör. Mehmet Sıddık YEGÜL'e ve beni hiçbir zaman kırmayan değerli abim Metin KATMER'e, İsa KAYA'ya teşekkür ederim. Yolumuza ışık tutan ders ve tez döneminde bize yardım eden bütün hocalarıma teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimimin her aşamasında başından sonuna kadar beni hiçbir zaman yalnız bırakmayıp yanımda olan; tez çalışmamın veri toplama sürecinden tezin bitim aşamasına kadar her süreci ile yakından ilgilenen; sıkıldığım, direnç gösteremediğim anlarda umut aşılayıp beni cesaretlendiren; bana her zaman güvenen ve başarabileceğime inanıp bunu hissettiren; tüm bu süreci huzurlu, mutlu bir şekilde tamamlayabilmem için elinden gelenin fazlasını yapan ve her daim anlayış gösteren; azimli, sabırlı ve kararlı olmayı bana öğreten hayat arkadaşım Zehra KANHAN'a ve bana her zaman enerji veren, tüm sıkıntılarımla alıp beni motive eden, hayatın her zaman bir anlamı olduğunu varlığını ile hissettiren ve çalışma azmi veren benim gülen yüzüm, canım oğlum Talha ve Emirali'ye teşekkürlerimi sunarım. İyi ki varsınız...

Mehmet KANHAN

Ağustos, 2022

ÖZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MÜLK SÛRESİ ÇERÇEVESİNDE İTİKADÎ KONULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet KANHAN

AĞUSTOS 2022, 109 Sayfa

İtikada ilişkin konular Kur’ân-ı Kerîm’de bir bütün olarak değil de farklı sûre ve âyetlerde geçmektedir. Bu bağlamda Mülk sûresinde geçen bazı âyetlerin birtakım itikadî konular hakkında bilgiler ihtiva ettiği görülmektedir. Çalışmamızda Mülk sûresinde bulunan âyetleri hem kelâmî açıdan hem de müfessirler gözünden ele alarak itikadî açıdan değerlendirmeye çalıştık. Mülk sûresindeki itikadî konular üzerinde dururken, erken dönem kelâm kaynakları başta olmak üzere yakın dönem müelliflerinden de istifade etmeye çalıştık. Yeri geldikçe itikadî mezheplerin yaklaşımlarına ve müfessirlerin görüşlerine yer verdik. Çalışmamız, bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmektedir. Giriş kısmında, araştırmanın konusu, amacı ve yöntemi hakkında genel bilgi vererek sûrenin isimlendirilmesi, fazileti ve sebebi nüzulüne değindik. Birinci bölümde; Mülk sûresinde geçen esmâ-i hüsnâ kavramları ve Allah’a (c.c.) ait sıfatları ele aldık. İkinci bölümde; Mülk sûresinde geçen itikadî konulara İman başlığı altında değindik. Mülk sûresinde Kur’an’ın esas konularından olan tevhid inancı ve bu inançla bağlantılı olarak diğer iman esasları en veciz ve vazih bir şekilde sunulmaktadır. Sûrede esmâ-i hüsnâ olarak ifade edilen “Allah”, “Rahmân”, “Gafûr”, “Latîf”, “Habîr” gibi isimler Allah’ın insanlık âlemine ihsanını, lutfunu, ikramını ve merhametini ifade etmek için kullanılırken, “Kâdir”, “Hâlik”, “Alîm”, “Râzik” ve “Basîr” gibi ilâhi sıfatları ifade eden kavramlar ise Allah’ın tevhidine, uluhiyyetine ve rububiyetine vurgu yapmak için kullanıldığı görülmektedir. Yine sûrede, başta Allah, peygamber, kitap ve âhiret inancı akli deliller ile gözler önüne serilmiştir. Aynı zamanda, ecel ve rızık gibi itikadî konuların Allah inancı ile bağlantısına dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Mülk sûresi, itikadî konular, esmâ-i hüsnâ, ilahi sıfatlar.

ABSTRACT

Masters Thesis

Evaluation of creedal issues in the context of Sura Mulk

Mehmet KANHAN

AUGUST, 2022, 109 pages

The matters of faith are not mentioned in the Qur'an as a whole, but in different chapters and verses. In this context, it is seen that some verses in the chapter of al-Mulk contains information about some matters of faith. In our study, we tried to evaluate the verses in the chapter of Mulk from the point of view of islamic theology and the Qur'an commentators. While mentioning the matters of faith in the chapter of al-mulk, we tried to make use of the recent authors, but also of the early period authors of islamic thelogy. We have also included the opinions of theological sects and of some Qur'an commentators. Our study consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction, we gave general information about the topic, purpose and method of research and also touched on the naming, aim and epiphany reason of the Surah. In the first part we have discussed the concepts of al-Asma'al-Husna and the attributes of Allah the mighty which are listed in the chapter of mulk. In the second part we touched upon the matters of faith which are also listed in the chapter of al-Mulk. In Surah al-Mulk, the belief of Allahs oneness, which is one of the main topics of the Qur'an, and other principles of faith in connection with this belief are presented in the most concise and clear way. Names such as "Allah", "ar-Rahmaan", "al-Ghafoor", "al-Lateef", "al-Khabeer", which are expressed as al-Asma'al-Husna in the surah, are used to express Allah's benevolence, favor, bounty and mercy to the world of humanity. Concepts expressing divine adjectives such as "al-Qadir", "al-Khaaliq", "al-Aleem", "er-Raazeq" and "al-Baseer" seem to be used to emphasize Allah's tawhid, divinity and rububiyyah in the same surah. At the same time, attention was drawn to the connection between the matters of faith such as death and sustenance with belief in Allah.

Keywords: Surah al-Mulk, matters of the Faith, al-Asma' al-Husna, divine attributes.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	i
TEŞEKKÜR SAYFASI.....	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu ve Hedefleri.....	1
II. Mülk Sûresi.....	2
i. Sûrenin İsimlendirilmesi.....	3
ii. Mekkî Medeni Oluşu	4
iii. Mülk Sûresinin Fazileti.....	5
iv. Mülk Sûresinin Sebebi Nüzulü	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
MÜLK SÛRESİNDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂ VE SIFATLAR	8
1.1. MÜLK SÛRESİNDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂ KAVRAMLARI.....	8
1.1.1. Esmâ-i Hüsnâ.....	8
1.1.2. Azîz-Gafûr	10
1.1.3. Latîf- Habîr	15
1.1.4. Rahmân	19
1.2. MÜLK SÛRESİNDE GEÇEN ALLAH'A (C.C.) AİT SIFATLAR	23
1.2.1. Allah'ın Sıfatları	23
1.2.2. Kâdir	28
1.2.3. Hâlik	32

1.2.4. Âlim-İlim	41
1.1.5. Rızık.....	45
1.1.6. Basîr-Sem'î.....	50
İKİNCİ BÖLÜM.....	53
MÜLK SÛRESİNDE GEÇEN İTİKADÎ KONULAR.....	53
2.1. İMAN	53
2.1.1. Allah'a İman	59
2.1.2. Meleklerle İman	63
2.1.3. Kitaplara İman	67
2.1.4. Peygamberlere İman	70
2.1.5. Âhiret Gününe İman	76
2.1.6. Kadere İman.....	82
SONUÇ	85
KAYNAKÇA.....	89
ÖZ GEÇMİŞ	99

KISALTMALAR

b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celaluhu
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
İSAM	: İslami Araştırmalar Merkezi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radiyallâhu Anhâ
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayınevi yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Hedefleri

Kur'ân'ın inzal olduğu ilk 13 yılda genel olarak tevhid ve inanç temalı âyetlerin yoğun olduğu görülmektedir.¹ Mülk sûresi de bu süreçte inen, itikadî konuları içeren bir sûredir. Sûrede özellikle Allah'ın tevhidi ve ulûhiyetinin isbatı, kâdir olan Allah'ın insan yaşamına en uygun ortamı halk ederek öldükten sonra yeniden diriltecek kudrete sahip olması ve bu inanca direnen inkârcılara azabı haber vermesi gibi konuları ele almıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de inançla ilgili konuların Allah'ın tevhidi ve uluhiyyeti merkezinde ele alınması Allah'ın zâtı, mahiyeti ve künhünün insan zihnindeki tasavvurunu ve anlamladırılmasını gündeme getirmiştir. Ancak insan duyguları ile Allah'ı idrak edemediği gibi Allah'ın zâtını, mahiyetini ve künhünü kavramaktan da acizdir. Bu doğrultuda Kur'ân'da, Allah'ın zâtı, mahiyeti ve diğer hususlarına ilişkin “Allah” lafzının dışında bazı isim ve sıfatları kullanılmıştır.²

Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has muhtevası ve üslûbu başta müfessirler, fakihler olmak üzere kelâm âlimlerinin de yorum ve değerlendirmelerine konu olmuştur. Aslında Kurân'ı anlamaya çalışma gayreti ve faaliyeti vahyin nazil olduğu zamandan başlayarak günümüze değin hep olagelmıştır. İslam düşünce tarihinde ilk ihtilafların Kur'ân'ın yorumlanmasındaki farklılıklardan kaynaklandığı ve iman mahiyeti etrafında olduğu düşünüldüğünde³ daha sonraki süreçte Kur'ân-ı Kerîm üzerinde yapılan yorum farklılıkları pek çok mezhebin ve düşünce ekolünün doğmasına yol açtığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda İslâm düşünce tarihinde itikad konusunda da kelâmi ekollerin ortaya çıktığı ve birtakım görüşlerin geliştiği görülmektedir. Allah'ın zâtı, sıfatları, yaratılmışların halleri başta olmak üzere İslam inanç esaslarını kendine konu edinen⁴ Kelâm ilmi ile yüce yaratıcının ulûhiyetini temsil eden, O'na izafe edilen veya işaret eden isim ve sıfatlar ile ilgili pek çok görüş ortaya konmuştur.

Biz de bu çalışmamızda, Mülk sûresinde geçen itikadî kavramları ele almayı, bu kavramları kelâm ilmi açısından değerlendirerek kavramların tartışmalara konu olan boyutlarını mezheplerin görüşleri ile ortaya koymaya çalıştık.

¹ Muhammed Kutub, *Kur'ân Araştırmaları*, çev: Bekir Karlıağa, Beşir Eryarsoy, (İstanbul, 1977), 1/ 39.

² Mülk, 67/; 1, 13, 14,15, 19, 21,23,26,29,30; A'râf, 7/180; İsrâ, 17/110; Tâhâ, 20/8; Haşr, 59/24.

³ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev., E. Ruhi Fırlalı, (DİB Vakfı Yay. Ankara: 2005), 54; Muhammed Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, tahk. A. F. Muhammed, (Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.), 113-115.

⁴ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*. (Mısır: Matbaatu'l-Hayriye: ts.), 237

Bu bağlamda çalışmamızda Mülk sûresinde Allah'a izafe edilen isimler (el-Esmâu'l-Hüsnâ), Allah'ı tavsif eden sıfatlar ile inanç esaslarından Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe ve kadere iman konuları ile ilgili âyetlere müfessirlerin ve kelâm ekollerinin yaklaşımları dikkate alarak değerlendirdik.

II. Mülk Sûresi

Mülk sûresi mushaflardaki farklı tertibe göre; İmam Mushafında 67. sırada, İbn Mesûd Mushafında 54. sırada, Übeyy b. Ka'b'ın Mushafı'nda 52. sırada yer aldığı görülmektedir. Mülk sûresinin iniş sırası hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Hz. Osman'ın sıralamasına göre 77. sırada, Mukâtil an Ali nüzûl tertibine göre 65. sırada, İbn Abbas nüzûl tertibine göre 74. sırada, İbn Vâkıd ve Cafer-i Sadık nüzûl tertiplerine göre ise 76. sıradadır. Mülk sûresinden sonra Hâkka sûresinin indiği kabul edilmiştir.⁵ Mülk sûresi, Hâkka sûresinden önce, Mü'min sûresinden sonra nazil olmuştur.⁶ Bir diğer görüşe göre Hâkka sûresinden önce Tûr sûresinden sonra nazil olmuştur. Genel kabulün ikinci görüş olduğunu söyleyebiliriz.⁷ Mülk sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'de ise Tâhrim sûresinden sonra Kalem sûresinden önce 67. sûrede gelmektedir.

Bu sûrenin amaçları genel olarak Mekkî sûrelerin amaçları ile aynıdır. Allah'ın azameti ve birtakım hakikatler müminlere tarif edilerek sûreye başlanmıştır. Sûrede asıl mülkün sadece Allah'a ait olduğuna, Allah'ın ilâhlıkta tek olduğunu gösteren nizama ve Allah'ın yaratma sanatındaki mükemmelliğine değinilmiştir. İşte bu vesileyle bu âyetlerde müşriklerin öğüt almaları istenmiştir. Tüm âlemleri mükemmel bir şekilde yaratmayı O'na hasretmekteki amaç tam olarak anlatılmaktadır. Buna tabi olarak icmali delilleri getirmesi, bu delillerin ilâhlıkta sadece O'nun tek olduğunu göstermesi içindir.

Bunlardan bağımsız olarak sûrede İnsanların; şeytanların aldatmalarından uzak durmaları için uyarı yapılmış; onlarla beraber olmanın cehenneme sevk edeceği, Peygamber'e (s.a.v.) tabi olmakta kurtuluşun olduğu, onu yalanlamada ise hüsrânın olduğu ve yine Peygamber (s.a.v.) ile inatlaşanlara Allah'ın ilminde onların peygambere gizli ve açık bildirildiği belirtilmektedir. Allah'ın ilmi tüm yaratılmışları kuşatmıştır. Yeryüzünün yaratılması, oradaki düzen, oradaki insanların yaşamalarına uygun olması ve orada çalışılıp rızıkların kazanıldığı hatırlatılmıştır.

⁵ Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm Şehristânî, *Meîâtihü'l-Esrâr ve Mesâbihü'l-Ebrâr*, nşr. Muhammed Âzerşeb (Tâhran: Mîrâs-ı Mektûb, 2008), 1/21-26. Celâluddîn Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatu Hicâzî, tarihsiz), 1/66.

⁶ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed İbn Âşur, *et-Tâhrir ve 't-Tenvir* (Darüt-Tunusiyye, 1985), 29/6.

⁷ Hayreddin Karaman, vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 5/414.

Allah'ın bu düzeni bozmaya gücünün yettiğinden, bir sabah insanların sıkıntı ve üzüntü ile uyanabilecekleri hatırlatılıyor. Nimetin kıymeti, yokluğunun tasavvuru ile hatırlatılıyor. Allah'ın, insanlara olan şefkatine kuşların uçmaları örnek olarak gösteriliyor.

Sapkınlığın ne kadar kötü olduğu ve nefislerin o sapkınlıkta çıkmaza düştüğü gösteriliyor. Sonra müşrikleri Allah'ın nimetlerine olan inkârlarından dolayı ve vuku bulması şüphesiz olan Allah'ın vaadini hafife almalarından dolayı azarlıyor. Devamında ise davetinden kurtulmak için Peygamber'in (s.a.v.) ölümünü acele istemelerinden dolayı onları azarlıyor ve onlara ilmin fayda vermeyeceği bir zamanda sapkınlıklarının neticelerini öğrenecekleri bildiriliyor. En nihâyetinde ise onları kuraklık ve başka şeylerle tehdit ediyor.

i. Sûrenin İsimlendirilmesi

Sûre, âyetlerin bir araya gelmesinden meydana gelen, başlangıcı ve sonu olan özel Kur'ân bölümüne verilen addır.⁸ Sûre isimlendirmelerinin tevkifi (Allah'ın vahyetmesi, bildirmesi, tartışmasız hükmü) olduğu bilinir. İbn Ebî Hatîm'den naklen İkrime'nin şu rivayeti ile tevkifi olduğu ortaya konulmuştur. İkrime; Müşriklerin Bakara sûresi veya Ankebut sûresi diyerek alay etmeleri üzerine; "O alaycılara karşı biz senin yanındayız"⁹ âyetinin nazil olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla sûre isimlerinin tevkifi olarak özel bir isimle adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Kur'ân sûrelerinin çoğu tek isimli iken bazı sûreler de iki veya daha fazla isme sahiptir. Söz gelimi Fatiha sûresinin Fatihatu'l-Kitâb, Ummu'l-Kitâb, Ummu'l-Kur'ân, el-Kur'ânul-Azîm, es-Seb'u'l-Mesânî, er-Rukye, eş-Şifâ olmak üzere 20'den fazla ismi vardır.¹⁰

Mülk kelimesi sözlükte, bir şeye sahip olmak, güç yetirmek, bir şey hakkında artırırda (tasarruf) bulunmak ve bir şeye sahip olmak anlamlarına gelir. Birçok âyette kâinatta bulunan her şeyin Allah'a ait olduğu vurgulanır. Bu da mülk lafzının hükümlanlık anlamına geldiğini gösterir.¹¹

Mülk sûresi Tebâreke, Mücâdele (tartışmak), Mânia (kabir azabını engelleyen), Münciye (kurtarıcı), Vâkiye (koruyucu) ve Mennâa olarak da adlandırılır.¹²

⁸ Şule Soyal Şenol, "Mülk Sûresi'nin Fazileti İle İlgili Rivayetler ve Değerlendirmesi", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2 (Şubat 2018), 414.

⁹ Hicr 15/95.

¹⁰ Celalleddin el mahalli Suyûti, *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân, Kurân İlimleri Ansiklopedisi, çev.*, Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987) 127.

¹¹ M. Kâmil Yaşaroğlu, *Mülk Sûresi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 31/542.

¹² Yaşaroğlu, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31/542

Sünnet, tefsir, hadis ve yazılmış birçok önemli eserde Mülk sûresi diye zikredilmektedir. Tirmizî ve Buhârî mülk lafzını eserlerinde başlık olarak işlemişlerdir.¹³

Mülk sûresi aynı zamanda “Tebareke” olarak isimlendirilmiştir. İbn Mes’ud’; Mülk sûresinin Tevratta da Mülk sûresi olarak geçtiğini, kabir azabını engellediğinden “Mânia” olarak da isimlendirildiği söylemiştir; Tirmizî İbn Abbas’dan rivayetle sûrenin adının “Mânia” olarak geçtiğini ayrıca kabir azabından kurtardığı için, “Munciye” olarak da isimlendirildiğini ifade etmiştir. Bir hadiste Hz. Peygamber’dan; sûreye, “Munciye” adı verildiği, kıyamet gününde sûrenin kendini okuyanı savunacağından “Mücadele” adının da verildiği rivayet edilmiştir. İbn Abbas’a dayandırılan bir hadiste Mücadele şeklinde vasıflandırılmış, bu vasfın onu okuyan kişinin meleklerle bir nevi cedelleşmesini ifade ettiği için böyle vasıflandırıldığı belirtilmiştir. Tahir b. Âşur ise Fahreddin Râzî’den başkasının böyle rivayet ettiğini görmediğini aktarmıştır. Taberânî’nin rivayetinde İbn Mesud bu sûreye Resûlullah (s.a.v.) zamanında “Mânia” sûresi denildiğini nakletmiştir.¹⁴

Bazı âlimler İbn Asâkir’in tarihinden yola çıkarak Mülk yerine Munciye ismini kullanmışlardır. Tahir b. Âşur aslında bunun isim değil hadiste geçtiği üzere vasıf olduğunu söyler.¹⁵ Sûre, ismini ilk âyetinde geçen “el-mülk” lafzından almıştır.¹⁶

ii. Mekkî Medenî Oluşu

Suyutî, sûrelerin Mekkî ve Medenî, bir kısmının Mekkî bir kısmının Medenî olduğu sûreler, ne Mekkî ne de Medenî sûreler olmak üzere dört kısma ayrıldığını söylemiştir.

Mekkî ve Medenî sûreler ile ilgili üç görüş bulunmaktadır. Şöyle ki:

1. Hicretten önce nazil olan sûreler Mekke’de veya Medine’de, Mekke’nin fethi veya Veda Haccı senesinde yahut gazvelerden birinde olsun Mekkî sûrelerdir. Hicretten sonra nazil olan sûreler ise Medenî’dir. Hicret yolculuğunda inen âyetler de Mekke’de inmiş gibi telakki edilmiştir.
2. Âyetlerin nazil olduğu iki ana mekân olan Mekke ve Medine dikkate alınarak sûreler Mekkî veya Medenî olarak tasnif edilmiştir. Buna göre hicretten sonra Mekke’de nazil

¹³ Yaşaroğlu, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31/542.

¹⁴ Suyûtî, *El-İtkân fî Ulûmi ’l-Kurân*, 131-132.

¹⁵ İbn Âşur, *et-tâhîr ve ’t-tenvîr*, 29/6-7.

¹⁶ Yaşaroğlu, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31/542.

olan âyetler Mekkî, Medine’de nazil olan âyetler ise Medenî’dir. Mekke ve Medine dışında nazil olan âyetler ne Mekkî ne de Medenîdir.

3. Âyetelerin hitap ettiği kesim dikkate alınarak yapılan tasnife göre âyetelerdeki hitap, Mekkelilere ise Mekkî, Medinelilere ise nazil olan âyetlere Medenî âyetler denilmiştir.¹⁷

Mülk sûresinin Mekkî olduğu üzerinde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Ancak İbn Sa’d, eserinde İbni Abbas tariki ile gelen bir haberde Medenî sûreleri sayarak Mülk sûresinin Medeni¹⁸ olduğunu bildirmiştir.¹⁹ Beyhakî, eserinde Mülk sûresinin Mekki olduğunu ifade etmiştir.²⁰ İbn Abbas’tan gelen bir rivayette, sûrelerin başlarını oluşturan âyetler Mekke’de yazıldığından sûrelerdeki âyetlerin tertibi, tevkîfî olduğundan daha sonra nazil olan âyetler o sûreye eklense bile Mekki olarak görülmüştür.²¹

Said b. Cubeyr, Dahhak tariki ile İbnu Abbas’tan gelen bir rivayette Mülk sûresinin üç âyeti hariç Mekkeliler hakkında nazil olduğunu ifade etmiştir.²² İbnü'l-Cevzî, Mülk sûresinin Mekkî olması ile ilgili icma olduğunu söylemiştir.²³

iii. Mülk Sûresinin Fazileti

Toplumumuzda bazı âyet ve sûrelerin ayrı bir önemi vardır. Örneğin; Yasin, Nebe, Mülk, Fetih, Rahmân, Hucurat gibi bazı sûrelerin mevlid ve kandil gibi özel gün ve gecelerde okunmasının, cenazelerde Mülk sûresinin okunmasının halk arasında pek çok dayanağı vardır. Özellikle faziletleriyle alakalı durum göz önüne alındığında Resûlullah’ın (s.a.v.) birçok hadisi bulunmaktadır. Çok okunmasının en önemli sebeplerinden biri de şu hadistir:

Ebû Hureyre’nin rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kur’ân’da otuz âyetten müteşekkil bir sûre bulunmaktadır. O sûre, birisine şefaatt etti ve onun günahı bağışlandı, o sûre Tebarekellezi bi yedihil mülk sûresidir.”²⁴

İbn Abbas’ın rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir:

¹⁷ Suyûti, *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân*, 3.

¹⁸ Suyûti eserinde bu rivayetin garip olduğunu belirtmiştir (Suyûti, *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân*, 12).

¹⁹ Suyûti, *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân*, 3-4.

²⁰ Suyûti, *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân*, 4.

²¹ Suyûti, Ebû Ubeyde’nin eserinde Mülk sûresinin Mekkî olduğu belirtilmiştir. *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân*, 5.

²² Suyûti, *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân*, 24.

²³ İmam Ebu'l-Ferec Cemâluddin Abdurrahman Ali b. Muhammed İbnu'l-Cevzî, *Zadü'l-Mesîr Fî İlmi't-Tefsîr*, Çev. Abdulvahap Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 8/318; Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, 18/134.

²⁴ Soyal Şenol, *Mülk Sûresi’nin Fazileti İle İlgili Rivayetler ve Değerlendirmesi*, 415.

“Bu sûre, kabir azâbına ya da kabir azâbına neden olan günaha karşı bir engeldir. Bu sûre necat sebebidir, kişiyi kabir azâbından kurtarır.”²⁵

İbn Abbas’tan gelen bir rivayette ashabdan biri çadır kurduğu yerde daha sonra kabir bulunduğunu fark etmiştir. Kabirden bir sesin sürekli Mülk sûresini sonuna kadar okuduğunu duyunca Hz. Peygamber’e (s.a.v.) haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) ; “Mülk sûresi kabir azabına karşı engelleyici ve kurtarıcıdır. Okuyan kabir azabından kurtulur.”²⁶

Câbir’den (r.a.) yapılan rivayete göre: “Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Elif lam mim Tenzil sûresiyle (Secde sûresi) Tebârekellezî bi yedihîl mülk (Mülk) sûresini okumadan yatmazdı”.²⁷

Taberânî ve el-Makdîsî, Sellam b. Miskin yoluyla Hz.Enes’in şöyle dediğini nakletmektedir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kur’ân-ı Kerîm’deki bir sûre kendisini okuyan bir kişi adına davacı oldu ve nihâyetinde onun cennete girmesini sağladı”. (Bu sûre): “Bütün mülk elinde bulunanın şanı ne yücedir.” diye başlayan Mülk sûresidir.”²⁸

iv. Mülk Sûresinin Sebebi Nüzulü

Mülk sûresi iniş sırası açısından yetmiş yedinci, Kurân-ı Kerîm’de ise altmış yedinci sûre olarak yer almakta olup Hakka sûresinden önce, Tûr sûresinden sonra Mekke’de nazil olmuştur.²⁹ Sûrede Kur’ân’ın esas konularından olan tevhid inancını muhataplarına açık bir şekilde sunmaktadır. Sûrede geçen âyetlerin aralarındaki insicam, lafız ve anlam bütünlüğü insanı etkileyici ve insanın dikkatini çekici bir özelliğe sahiptir. Mülk sûresinin girişinde (تَبَارَكَ) kavramı ile Allah’ın yüceliğine vurgu yapılmıştır. Âyet, (الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ) sıfatı ile devam ederek akabinde aynı kökten gelen (الْمُلْكُ) kelimesi zikredilerek mülk ve mülkiyet kavramları yaratıcının tahtı yedinde olduğu vurgulanmıştır. Böylece Allah’ın en yüce olduğu, mülk ve hükümlerinin sadece Allah’ın elinde olduğu veciz bir şekilde ifade edilmiştir.

²⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, et-Tirmizî, *el-Câmiü’s-Sahîh*, thk. Subhî es-Sâmîrî (Beyrut: Mektebetü’n-Nehdati’l-Arabiyye, 1989), “Sevâbu’l-Kur’ân”, 9; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Emel Matbaacılık, 1988), 337.

²⁶ Tirmizî, “Kıyâme”, 26.

²⁷ Tirmizî, “*Fezâilü’l-Kur’an*”, 9.

²⁸ Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, Çev., Bedrettin Çetiner, Bekir Karlığa, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002), 11/297.

²⁹ Heyet, *Kur’ân Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 5/341.

Mülk sûresinde, Allah'ın Esmâ-i hüsnâ³⁰ olarak ifade edilen isimlerinden Lafza-i Celâl Allah üç defa, ³¹ *er-Rahmân* dört defa, ³² *Rabb* iki defa, ³³ *Alîm* bir defa, ³⁴ *el-Gafûr* bir defa, ³⁵ *el-Latîf* bir defa, ³⁶ *el-Habîr* bir defa, ³⁷ *el-Basîr* bir defa, ³⁸ *el-Azîz* bir defa geçmektedir.³⁹

Sûrede, “Sözünüzü ister gizleyin isterse açığa vurun; unutmayın ki O, kalplerin içindekini bilmektedir.”⁴⁰ 13. âyetin sebebi nüzulü ile ilgili İbn Abbas'ın bu âyetin müşrikler hakkında indiğini, müşriklerin Rasûlullah'ı (s.a.v.) dillerine dolayıp durduklarını, bundan dolayı Cebrâil (a.s.) müşriklerin dillerine doladıklarını ve söylediklerini Rasûlullah'a haber verdiğini rivayet etmiştir. Müşrikler bundan haberdar olunca birbirlerine, bu tür sözleri ulu orta söylememeleri, gizlemeleri hususunda birbirlerini ikaz etmeleri üzerine âyetin inzal olduğunu bildirmiştir.⁴¹

Sûredeki, “Yüzükoyun sürünen mi daha çok hidâyettedir yoksa doğru yolda düpedüz yürüyen mi?” bu âyetin nuzul sebebi ile ilgili, Mukâtil'den gelen bir rivayette âyetin Ebû Cehil ve Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında nazil olduğunu söylemiştir.⁴² Yine Atâ'nın İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre bu âyet Ebû Cehil ve Hz. Hamza hakkında nazil olmuştur.⁴³ İkrime'den gelen riaveyete göre bu âyet Ebû Cehil ve Ammâr ibn Yâsir hakkında nazil olmuştur.⁴⁴ Sûredeki, “De ki: beni ve beraberimdekileri Allah yok eder veya bizi esirgerse (söyler misiniz), inkârcıları yakıcı azaptan kurtaracak olan kimdir? De ki: O, Rahmân'dır; biz O'na iman etmiş ve O'na güvenip dayanmışızdır. Kimin düpedüz bir sapkınlık içinde olduğunu yakında anlayacaksınız! Bir de şunu sor: Suyunuz çekilirse size yerden kaynayan suyu kim getirebilir?”

28. 29. ve 30. âyetlerin sebebi nüzulü ile ilgili olarak Mekkeli kâfirlerin Rasûlullah'ın (s.a.v.) ve sahabelerin helak olmaları için beddua etmeleri üzerine indiği söylenmiştir.⁴⁵

³⁰ Bkz.: A'râf, 7/180; İsrâ, 17/110; Tâhâ, 20/8; Haşr, 59/24.

³¹ Mülk 67/9-26-28.

³² Mülk 67/3-19-20-29.

³³ Mülk 67/6-12.

³⁴ Mülk 67/13.

³⁵ Mülk 67/2.

³⁶ Mülk 67/14.

³⁷ Mülk 67/14.

³⁸ Mülk 67/19.

³⁹ Mülk 67/2.

⁴⁰ Mülk 67/13.

⁴¹ Hadisin isnadı bulunmamaktadır. (Ebû'l-Hasen Ali bin Ahmed el-Vahidi, *Esbâb-ı Nüzul*, Çev., Necati Tetik ve Necdet Çağıl (İstanbul: İhtar Yayıncılık: 1997), 368; İbnu'l-Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, 6/321.

⁴² Fahrüddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 30/73.

⁴³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/73.

⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/73.

⁴⁵ Vehbe ez-Zühaylî, *Tefsiru'l-Münir*, Çev., Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risale Yayınları, 2001), 15/38.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜLK SÛRESİNDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂ VE SIFATLAR

1.1. MÜLK SÛRESİNDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂ KAVRAMLARI

1.1.1. Esmâ-i Hüsnâ

Esmâ-i hüsnâ kavramındaki; “esmâ” ismin çoğulu olup isimler anlamına gelmektedir. “hüsnâ” ise güzel, en güzel demektir. Buna göre “Esmâ-i hüsnâ” terkihi, en güzel isimler anlamına gelmektedir. Esmâ-i hüsnâ, Allah’a nispet edilen isimleri ifade eder. Geniş anlamıyla Kur’ân’da ve hadislerde Allah’a nispet edilen bütün isimleri kapsamakla beraber terim olarak daha çok Tirmizî ve İbn Mâce’nin rivayet ettikleri doksan dokuz ismi içerdiği kabul edilir. Kelâm açısından bu konu, Allah’a hangi isimlerin nispet edilebileceği, bunların kaynağı yani sadece Allah’ın bildirmesi (tevkifi) veya nassın yanı sıra aklın da O’na isim nispet edebilmesi, isim-müsemma ilişkisi gibi noktalardan ele alınır. Esmâ-i hüsnâ olarak Allah’a izafe edilen rahmân, rab gibi bazı isimler zât-ı ilâhiyyeye delâlet ederek diğer isim ve sıfatları kendinde toplamaktadır. Alîm, habîr, sem’î gibi bazı esmâ ise yalnızca belli bir niteliğe delâlet etmektedir. Esmâ-i hüsnâ’da bulunan bazı isimler Allah’ın zatını nitelediklerinde zâtî, kâinatın yaratılması ve yönetilmesine delâlet ettiklerinde fiilî-kevnî, yücelik ve aşkınlık ifade ettiklerinde tenzihi olarak ifade edilmiştir. Bununla beraber bu isimlerden zikir ve duada kullanılanlar da ayrıca tasnif edilmiştir.⁴⁶

Esmâ-i hüsnâ İlâhî rahmet ve gazap açısından incelendiği takdirde rahmetinin, gazabından çok fazla olduğu görülür. Doksan dokuz isim içinde gazap konumunda bulunan “Kahhâr” ismi Türkçedeki mânası bir yana “yenilmeyen, yegâne galip” anlamına gelir. “Müntakim” "mazlumlar namına suçluları cezalandıran" demektir. “Cebbâr” ise "iradesini her durumda yürüten, yaratılmışların halini iyileştiren" mânasını taşır. Bunların dışında kalan "dâr-nâfi" (zarar veren-fayda veren), “Hâfîd-Râfî” (alçaltan-yücelten), “Kâbız-Bâsıt” (rızkı tutan-genişleten) ve “Muiz-müzill” (izzet ve şeref veren-zillet veren) isimleri de görüldüğü üzere dünya hayatında artı-eksi çizgisi üzerinde dengeyi sağlayan ve iyilerle kötülerini birbirinden ayıran isim ve sıfatlardır. Konunun uzmanı olan âlimler bu dört çift ismin daima alternatifleriyle kullanılmasının gereğini vurgular. Zikredilen bu isimlerin dışında kalan isimler Allah’ın (c.c.) kuluna yönelik rahmet,

⁴⁶ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Basım, 2015), 83.

şefkat, muhabbet ve mağfireti çizgisi üzerinde seyrederek. Bu durum İslâm dininin Allah tasavvurunun, anlayışının en açık bir belgesidir.⁴⁷

En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin, O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler! ”⁴⁸

“De ki: “İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur.” Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısıma, ikisinin arasında bir yol tut.”⁴⁹

“Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler O'na aittir.”⁵⁰

İtikadî fırkalardan bazıları Allah'ın isimlerini farklı açıdan ele almışlardır bunlardan;

Mâtürîdî, Allah'ın isimlerini üç açıdan ele almıştır.

1. Söz, mâna açısından birbirinden farklı kavramlarla Allah'ın isimlendirilmesidir. Allah rahmet vesilesini yarattı (Rahîm oldu) cümlesi aslında O'nun (c.c.) rahmeti sayesinde vücut bulduğundan kendisi bununla “Rahîm” olarak isimlendirilmiştir. Allah'ın ilmi ve kudreti hakkında söz edildiğinde benzer durum söz konusudur. “Allah'ın ilmine ve kudretine bak!” ifadesinde O'nun (c.c.) ilminden ve kudretinden maksat her birinin kendisi değil, konusunu oluşturan mâlûm ve makdûrun sebebi ilim ve kudrettir.⁵¹
2. Allah'ın zâtına rücû eden isimlerdir. Bu isimler, Allah tarafından bildirilmediğinde muradın ne olduğunu bilmekten insanların âciz kalacağı türden isimlerdir. Bu isimler Allah'ın zâtının hakikatini ifade etme açısından farklı dillerde farklı şekilde tezahür ederler. Bunlar: “Vâhid”, “Allah”, “Rahmân”, “Mevcûd”, “Kadîm” gibi isimlerdir.⁵²
3. Allah'ın ilim ve kudret gibi sıfatlarından türeyerek O'na izafe edilen “Âlim” ve “Kâdir” gibi isimlerdir. Bu isimler gerçek anlamda Allah'ın gayri olsaydı O'nun tebdile mâruz kalma ihtimali ortaya çıkardı.⁵³

⁴⁷ Ebu Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Meâni Esmâillahi'l-Hüsna*, (Kahire: Dâru'l-ilm, 2. Basım, 2012), 72.

⁴⁸ A'râf 7/180.

⁴⁹ İsra 17/110.

⁵⁰ Taha 20/8.

⁵¹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Çev., Bekir Topaloğlu (Ankara: TDVY., 2002), 63.

⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 63.

⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 64.

Âyet ve hadislerde Allah'ı tanıtan mana ve mefhumlar isim olarak geçmekte, birkaç hadiste de Allah'ın güzel isimleri “*esmâ-i-hüsnâ*” sayı olarak doksan dokuz adet olarak meşhur olsa da farklı sayıların da geçtiği görülmektedir.⁵⁴

Sayıları ne kadar olursa olsun, Allah'ın Kur'ân'da ve hadiste geçen isimleri aynı zamanda O'nun sıfatlarına işaret etmektedir. Çünkü *esmâ-i-hüsnâ*'nın her biri belirli anlamlar taşıyan köklerden türetilmişlerdir. Dolayısı ile Allah'a nisbet edilen bu isimler hem O'nun zatını isimlendirmekte hem de ifade ettikleri anlamlar ile Allah'ın zatını tavsif etmektedir.⁵⁵ Kur'ân ve hadislerde geçen *esmâ-i-hüsnâ*'nın her biri, Allah'ın sıfatlarından birine işaret etmektedir. Dolayısı ile bu isimler aynı zamanda Allah'ın zatındaki manaları ifade eden sıfatlardır.⁵⁶

1.1.2. Azîz-Gafûr

Mülk sûresi ikinci âyet;

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ .

“Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur. O, güçlüdür; çok bağışlayıcıdır.”⁵⁷

Bu âyeti kerimede sûrenin başında bahsedilen mülkün ne olduğu, kudretten meydana gelen bazı eserler ve bunların hangi hikmet düzeniyle yaratıldığı anlatılmıştır.

Azîz; “Dengi ve benzeri bulunmayacak derecede değerli ve şerefli olmak; güçlü ve yenilmez olmak, ayrıca “güç, üstünlük” mânalarına gelen izz (izzet) kökünden türemiş olup *esmâ-i hüsnâ*dan biri olarak “yegâne galip, yenilmeyen; emsali bulunmadığı halde kendisine şiddetle ihtiyaç hissedilen” mânasına gelir. Azîz birçok âyette Allah'a nispet edilmiş, Tirmizî ve İbn Mâce'nin doksan dokuz isim rivayetinde yer almıştır.

Âyette geçen “Aziz ve Gafur” sıfatları ile Allah'ın her şey üzerinde hükmü, kudreti ve hikmeti ile galip olduğu ancak yine de mahlukatına zulmetmediği aksine merhametli ve affedici olduğu vurgulanmıştır. Yine Allah'ın kötü davranış sahiplerini her an cezalandırabileceği ve kimsenin bu cezadan kaçamayacağı buna nazaran tevbe edene af ile mukabele edileceği ifade

⁵⁴ Buhâri, “Daavât” 68, “Şurût” 18; Müslim, “Zikr” 2; Tirmizî, “Daavât” 83. (Tirmizî'nin Hadisinde Esmâ-i-Hüsnâ 103 adet olarak geçmektedir).

⁵⁵ Mevlüt Özer, “Allah'ın İsim ve Sıfatları”, *Kelâm El Kitabı*, 5. Bask., Ed., Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafik Yayınları, 2016), 230.

⁵⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-İ'tikâd alâ Mezhebi 's-Selefi. Ehli 's-Sünneti ve 'l-Cema 'a*, (Kahire, 1984), 4.

⁵⁷ Mülk 67/2.

edilerek bir fırsat sunulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸ Azîz, her şeye galip gelen, kötü amel işleyen kişinin kendisine zarar veremediği anlamına gelir. Ğafûr ise günah işledikten sonra tövbe edenlerin tövbesini kabul eden ve çokça bağışlayan anlamına gelir. Azîz ve Ğafûr sıfatlarının tecelli edebilmesi için Allah'ın kudret ve ilim sıfatlarına sahip olması vaciptir. Çünkü kendisinin her şeye galip gelebilmesi ve başkasından zarar görmemesi için kudrete, kişinin affedilmesi, cezalandırılması veya mükafatlandırılmasının mümkün olması için de tam bilgi ile kimin itaatkar kimin asi olduğunun bilinmesi gereklidir.⁵⁹ İzzet kavramı çeşitli âyet ve hadislerde Allah'a izâfe edilmiştir.⁶⁰

Kurân-ı Kerîm'de "Azîz" kavramı altı şekilde geçmiştir:

1. Korunmuş, muafiyet sahibi, kendisine zarar verilemeyen, kuvvetli ve dayanıklı olmak anlamlarına gelmektedir. Âyette, "Allah izzet, hikmet sahibidir."⁶¹ "O'na şöyle denir: Tat bakalım! Hani sen azîzdin (korunmuş, üstün, kendisine asla zarar verilemeyen) ve kerimdin!"⁶² "Azîz olan (kuvvetli, kendine zarar verilmeyen) zelîl olanı oradan çıkarmaktadır."⁶³ "İzzeti (korunmayı, zarar görmemeyi) onların yanında mı arıyorlar?"⁶⁴ "Kim izzet (korunmayı, zarar verilemeyecek konumda olmayı) istiyorsa..."⁶⁵ âyetlerinde görüldüğü üzere korunma, muafiyette olma, zarar görmeyecek durumda olma, kuvvetli olma anlamlarında kullanılmıştır.⁶⁶
2. Pek büyük, pek azametli, değerli, ulu anlamlarına gelmektedir. Âyetlerde kullanım örnekleri şu şekildedir: "Senin izzetine (azametine-büyüklüğüne) yemin ederim ki, onların hepsini azdıracağım."⁶⁷ "Şuayb'a dediler ki: "Hem sen, bize göre azîz (büyük, değerli) bir kimse de değilsin."⁶⁸ "Hükümdarlar bir şehre girdiklerinde o memleketi perişan edip azîz (ulularını, büyük, şeref sahibi) olanlarını zelîl kılarlar."⁶⁹ "Ey azîz

⁵⁸ Ebü'l-Âlâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri)*, çev., Nazife Şişman, vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 6/376-377.

⁵⁹ Fahrüddin Er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, (Beyrut: Dâru'l-ihyâ, 2000), 30, 580.

⁶⁰ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 38.

⁶¹ Nisâ 4/158, 165; Feth 48/17, 19.

⁶² Duhân 44/49.

⁶³ Münâfikûn 63/8.

⁶⁴ Nisâ 4/139.

⁶⁵ Fâtır 35/10.

⁶⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'ân Terimleri Sözlüğü El-Eşbâh Ve'n-Nezâir fi'l-Qurâni'l-Kerîm*, çev., M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yay., 2004), 332.

⁶⁷ Sâd 38/82.

⁶⁸ Hûd 11/91.

⁶⁹ Neml 27/34.

(egemenlikte büyük, azametli kimse)...”⁷⁰ “Azîzin (egemenlikte büyük kimsenin) karısı...”⁷¹ şeklinde geçmektedir.

3. Hamiyyet, kibir, büyüklenme, gurur gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Âyetlerde kullanım örnekleri şu şekildedir: “İzzeti (hamiyyeti, kibri, gururu) onu günaha sürükler.”⁷² “İzzet (kibir, büyüklenme ve gurur) ve şikak (ihtilaf) içindedirler.”⁷³
4. Galiz, sert, katı anlamına gelmektedir. Âyetlerde kullanım örnekleri şu şekildedir: “Kâfirlere karşı izzetli (onlara karşı sert ve katı)...”⁷⁴
5. Şiddetli, ağır, zor anlamlarına gelmektedir. Âyetlerde kullanım örnekleri şu şekildedir. “Sizin sıkıntıya uğramanız O'na azîz (size duyduğu sevgiden ötürü şiddetli, ağır-zor) gelir.”⁷⁵ “Şu, Allah'a (c.c.) azîz (şiddetli, ağır, zor) değildir.”⁷⁶
6. Desteklemek, güçlü kılmak, kuvvet katmak anlamına gelmektedir. Âyette kullanım örnekleri şu şekildedir: “Bunun üzerine Biz de (gönderdiğimiz iki kişiyi) üçüncü bir kişi ile azîz kılmıştık (o iki kişiyi güçlendirmiştik, destekledik).”⁷⁷

Allah'ın galip olması yaratıkları üzerindeki iradesini gerçekleştirmesi, kudret ve hikmetinin kemal mertebesinde bulunması demektir. Azîz isminin "izzet ve kuvvet veren" anlamı da vardır. Mutlak mânada “izzet ve şeref” Allah’a mahsustur, Allah dilediğini azîz, dilediğini zelil kılmaya muktedir. O’nun resûlü ve müminler kendisinin izzet verdiği kimselerdir.⁷⁸ Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “Yeryüzünün şehrinde ve köyünde, Cenâb-ı Hakk’ın İslâm’ın sesini ulaştırmayacağı hiçbir yer kalmayacaktır: Bu, güçlü olanın izzeti veya güçsüz olanın zilleti sayesinde gerçekleşecektir. Allah ya bazı toplumları yüceltip İslâm’a lâayık hale getirecek veya zelil kılıp boyun eğdirecektir.”⁷⁹ Azîz isminin “alîm”, “hamîd” ve “rahîm” isimleriyle beraber lafza-i celâl yerine doğrudan zât-ı ilâhiyenin esması olarak kullanıldığı görülmektedir.⁸⁰ Bu kullanım ulûhiyyetin başlıca hususiyetlerinden birinin izzet olduğunu göstermektedir.

⁷⁰ Yûsuf 12/78-88.

⁷¹ Yûsuf 12/30-51.

⁷² Bakara 2/206.

⁷³ Sâd 38/2.

⁷⁴ Mâide 5/54.

⁷⁵ Tevbe 9/128.

⁷⁶ İbrâhîm 14/20.

⁷⁷ Yâsîn 36/14.

⁷⁸ el-Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Meâni Esmâillahi'l-Hüsna*, 83.

⁷⁹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985), 6/4; Krş. 4/103.

⁸⁰ Bkz. el-En'âm 6/96; İbrahim 14/1; eş-Şuarâ 26/217.

Âyette izzet kelimesinin kullanımına ilişkin bazı âyetler şu şekildedir: “Kim izzeti istiyorsa artık bütün izzet Allah’ındır. Güzel söz O’na yükselir, salih amel de onu yükseltir. Kötülükleri tasarlayıp düzenleyenler ise onlar için şiddetli bir azab vardır. Onların tasarladıkları boşa çıkıp bozulur.”⁸¹

“Onlar, mû'minleri bırakıp kafirleri dostlar (veliler) edinirler. ‘Kuvvet ve onuru (izzeti)’ onların yanında mı arıyorlar? Şüphesiz, ‘bütün kuvvet ve onur’, Allah’ındır.”⁸²

“Derler ki “Andolsun, Medine’ye bir dönecek olursak, gücü ve onuru çok olan, düşkün ve zayıf olanı elbette oradan sürüp çıkaracaktır.” Oysa izzet (güç, onur ve üstünlük) Allah’ın , O’nun Resûlü’nün ve mü'minlerindir. Ancak münafıklar bilmiyorlar.”⁸³

Gafûr; ga-f-r (gufrân, mağfîret) kökünden sıfat olup sözlükte bir şeyin üstünü örtmek, bir şeyi gizlemek, kirlenmekten korumak için bir şeyin üstünü örtmek anlamına gelmektedir. Gafûr, mübalağa sigasında birinin çok da olsa hatasını, kusurunu örten, suçunu bağışlayan demektir. El-İsfahânî, gafûr Allah’a nispet edildiğinde gufrân ve mağfîretinin kulunu azap görmekten koruması şeklinde mana vermiştir.⁸⁴ Gâfir, hataları ve kusurları örten, gizleyen, günahkârları dünya ve âhirette de cezalandırmayan anlamına gelmekte, gaffâr mübalağa sigasında hata ve kusurları çokça örten, günahları fazlaca bağışlayan demektir. Ayrıca gaffârın “günahları dünyada örten” gafûrun ise “âhirette bağışlayan” anlamına geldiğini söyleyenler de vardır. Kuldan gelen bağışlanma isteği de (istiğfâr) yaratıcıya döner çünkü bağışlayacak olan O’dur. Günahları bağışlama yetkisi sadece Allah’ın kudreti dâhilinde bulunmakla birlikte kulun çaba göstermesi, bilerek veya bilmeyerek işlediği hata ve kusurlarının bağışlanması için çeşitli vesileler araması gerekir. Allah affedici ve bağışlayıcı olduğunu ifade etmek suretiyle kulunun günahlarından arınmasını ve kendisine yaklaşmasını istemiştir. Bu affedicilik hata ve günah içinde sürünen insan için büyük bir ümit kapısı olmaktadır.⁸⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de ga-f-r fiilinden türeyen 234 kelimenin bulunduğu görülmektedir. Bunlardan 5’i insana nispet edilerek affetmek, bağışlamak anlamında, 61’i değişik fiil kalıplarında, 187’si de gâfir, gafûr, gaffar, gufran, mağfîret şeklinde sıfat ve isim halinde doğrudan

⁸¹ Fâtır, 35/10.

⁸² Nisâ 4/139.

⁸³ Münâfikûn 63/8.

⁸⁴ Bekir Topaloğlu, *Gafur, DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 8/286-287.

⁸⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Tefsîru Esmâ’illâhi’l-Hüsna*, nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, (Beyrut, 1979), 1/37-38; 1/ 47.

Allah’a izafe edilerek kullanılmıştır. 42’i kullanımın ise istiğfar kavramı ile beraber kullanıldığı netice itibarı ile Allah’ın gafûr ismi ile ilişkilendirildiği görülmektedir.⁸⁶

Esmâ-i hüsnânın zikredildiği İbn Mâce ile Tirmizî⁸⁷ rivayetlerinde, gaffâr ve gafûr sîgaları mübalağa ifade etmekte, gâfir, ismi fâil babında gelmekte olup⁸⁸ “hata ve kusurları setreden, günah işleyenleri dünya ve âhirette cezalandırmayan, günahkarı teşhir etmeyen” anlamına gelmektedir. Hadiste rivayet edildiğine göre, Allah, âhîret gününde günahkar mümin kulunu kendisine yaklaştırarak günahlarını hatırlatıp ikrar ettirecek, kul da kurtuluşunun kalmadığını ancak Allah (c.c.), “Ben o günahları dünyada gizlediğim gibi bugün de seni bağışlıyorum” diyerek, o kula sevap defterinin verileceği ifade edilmiştir.⁸⁹

Arab dili alimlerinden Zeccâc’a göre mubalağa sigasında Kur’ân-ı Kerîm’de 5 yerde geçen ve dünyada günahları örten anlamındaki “gaffâr” ile 91 yerde geçen ve âhirette bağışlayan anlamındaki “gafûr”un tekrarları zât-ı ilâhiyyenin sıfatlarındaki nihaî yetkinliği bildirerek tekit etmektedir.⁹⁰ Gaffâr, tekrar tekrar yapılan hata ve kusurları bağışlamayı ifade ederken, gafûr ise günahın her türlüünü bağışlamaya işaret etmektedir.⁹¹

Mülk sûresinde azîz ve ğafûr isimleri beraber kullanılmış, ölüm ve hayatın ancak Azîz olan Allah’ın yarattığı vurgulanarak “Azîz” ismi öne alınmış ölüm ifâdesi de hayat kavramından öne alınarak tam bir münâsebet kurulmuştur. Azîz, güçlü ve hükümrân olan Allah ancak ölüm gibi bir hâdiseyi gerçekleştirebilir denilmek istenmiş gibidir. “Hanginizin daha güzel amel yapacağını denemek”⁹² ifâdesi, imtihan sürecinde olan insanoğlunun, hayatın olağan akışı içerisinde hata ve yanlışları karşısında kulun Allah’ın ğufrânına ihtiyaç duyacağı anlamına gelmektedir. Âyette, Ğafûr olan Allah’ın, kullarının günahlarını bağışlayacağına işaret edilerek “hayat” kavramının ikinci kullanımı gibi azîz esmâsından sonra “gafûr” kullanılarak tam bir münâsebet içinde zikredilmiştir.⁹³

⁸⁶ Muhammed Fuâd, Abdûlbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Kâhire: Dârü’l-Kütübi’l-Misriyye, 1966), 499-502.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Duâ”, 10; Tirmizî, “Da’avât”, 82

⁸⁸ A’râf 7/155; Gâfir 40/3.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2, 74; Buhârî, “Mezâlim”, 2, “Edeb”, 60; Müslim, “Tevbe”, 52; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13.

⁹⁰ ez-Zeccâc, *Tefsîrû Esmâillahi’l-Hüsnâ*, 1/46-47.

⁹¹ ez-Zeccâc, *Tefsîrû Esmâillahi’l-Hüsnâ*, 1/ 50.

⁹² Mülk, 67/2.

⁹³ Recep Âtıf, *El-İ’Câzu’l-Beyânî Fî Nazmi Havâtimi’l-Âyât*, (Gazze: el-Câmiatu’l-İslamiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 184.

Mülk sûresinde geçen azîz ve gafûr isimlerinin birlikte kullanılmaları dikkate alındığında, Azîz ismi ile Allah'ın kudreti, gücü, kuvveti ve hükümranlılığına vurgu yapılmakla bu otoritenin ve gücün karşısından düşülecek acziyete işaret edilmiş olma izlenimi olmaktadır. “Azîz” esmâsından sonra kullanılan “Gafûr” ismi ile yüce otorite karşısında insanın acziyetine deva ve güven sadetinde Allah'ın kullarına karşı merhameti, rahmeti ve gufrânı hatırlatılmıştır. Böylelikle insana hataları ve günahları bağışlayan, örten ve affeden bir yaratıcının hükmü altında olmanın huzuru bahşedilmiş olmaktadır.⁹⁴ Dünyanın imtihan yeri olduğuna, iyi amel işleyenlerin mükafatla, inkarcıların ise mücazatla karşılık görecekleri⁹⁵ ahiret alemine âyet ile vurgu yapılmıştır. Güç, kuvvet ve cezalandırma gibi anlamlara gelen Azîz isminin inkarcılara ve zalimlere yönelik olduğu, hata ve günahları bağışlayan “Gafûr” isminin ise inanmakla beraber hata ve günaha düşer olmuş günahkar müminlere yönelik olduğu söylenebilir.

1.1.3. Latîf- Habîr

Mülk sûresi on dördüncü âyeti;

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Yaratan bilmez olur mu? O, bütün inceliklerin farkındadır ve her şeyden haberdardır.”⁹⁶

Hiç yok iken yaratan Allah, yarattığını en güzel şekilde var eden Allah, yarattığının gizli ve açık hallerini bilemez mi? Hâlik olan Allah, yarattığı şeylere elbette ki vakıfır. Onun bilgisi dışında hiçbir şeyin meydana gelmesi mümkün değildir. Hissedilemeyen veya gizli olan hakikatler dahi Latîf olan Allah'ın bilgisindedir. Dolayısıyla Allah'ın bilgisi ve kudreti dışında hiçbir şey meydana gelmeyeceği için kayıtsız şartsız Allah'ın hükümlerine teslim olunmalıdır.⁹⁷

(اللَّطِيفُ) kavramının hangi manaya geldiği hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Bazı âlimler, sıfatıyla aynı manada olduğunu ve gizli açık her şeyi bilen manasına geldiğini söylemişler. Bazıları ise fâiller tarafından nasıl gerçekleştiği gizli kalan, anlaşılmayan fiilleri yapan manasına geldiğini savunmuşlardır.⁹⁸ Latîf, kavram olarak son derece lutufkâr demek olup incelik, nezaket, hoşluk ve uygunlukla gayeye ulaştırmak ve muradını vermek anlamına gelir. Letafet, kabalık ve hoşgörüsüzlüğün karşıtıdır. Latîf, en ince ve en gizli işleri bütün inceliğine

⁹⁴ Âtîf, *el-İ'câzu 'l-Beyânî*, 182.

⁹⁵ Mülk 67/2

⁹⁶ Mülk 67/14.

⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, 6/381.

⁹⁸ er-Râzi, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi 'l-Gayb* 30, 590.

kadar kolayca bilen anlamında ilim sıfatının güzelliğine işaret etmektedir. Aynı zamanda nasıl yapıldığı gizli olan, en güzel şeyleri yapan, yaratıkların ihtiyaç duydukları güzel şeyleri lütuf ve ihsanıyla onlara bahşeden lütuflar demektir.⁹⁹

Latîf, lu-t-f (letâfet) fiilinden türemiş olup sıfat kalıbında bir isimdir. Kavram olarak nazik olmak ve merhametli davranmak, iyi muamelede bulunmak anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁰ Latîf kavramının semantik olarak letâfet kökünden türediği, ince olma ve şeffaf, küçük ve hacimsiz anlamlarında da kullanıldığı görülmektedir. Latîf, Allah'ın Esmâ-i ilâhisinden biri olarak, Allah'ın fiillerini rifk ile gerçekleştiren; yaratılanların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan ve zatı, duyularla algılanamayan demektir. Latîf, Kur'ân'da ve Tirmizî ile İbn Mâce'nin Esmâ-i hüsnâ rivayetleri dâhil olmak üzere hadislerde Allah'a nispet edilmiştir. Kur'ân'da¹⁰¹ latîf ismine yakın mânada geçen diğer bir isim de "Hâfî"dir.¹⁰²

Kur'ân-ı Kerîm'de "Latîf" ismi 7 yerde geçmekte olup genel olarak, kimsenin bilip sezemeyeceği en ince ayrıntılara vâkıf olma anlamında kullanılmıştır.¹⁰³

Mülk sûresinde, Allah'ın, insanların tüm gizli konuşmalarına, zihin ve gönüllerinde barındırdıklarına vâkıf olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁴ Lokman sûresinde, Lokman (a.s.)'ın, oğluna verdiği öğütte, yapılan şeyin hardal tanesi kadar olsa, kayanın içinde, göklerde ya da yerin derinliklerinde bile olsa Allah'ın bildiği ve ortaya çıkaracağı ifade edilmiştir.¹⁰⁵ Yusuf sûresinde, Hz. Yusuf'a mazhar kılınan ilâhî nimetler,¹⁰⁶ yağmurla yeryüzünün yeşertilmesi ve kullara nimetlerin verilmesi¹⁰⁷ âyetlerinde geçen "latîf" isminin ikram ve ihsan anlamında kullanıldığı görülmektedir.

(الْخَبِير) manası itibariyle Latîf sıfatıyla çok yakınlık göstermektedir. Bu nedenle bazıları tarafından aynı mananın tekrarı olarak yorumlanmıştır. Ancak Gazzâlî tarafından burada geçen Habîr ve Latîf sıfatlarının taşıdığı manaya ek olarak hakikat yolunda yapılan seyri sülûkün gizli sırlarını bilen / yaratan manası taşıdığı şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁸ Latîf sıfatına verilen bu anlam

⁹⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 8/227-229

¹⁰⁰ Bekir Toplaoglu, *Latîf, DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2003), 17/108-109.

¹⁰¹ Meryem 19/47.

¹⁰² Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 197.

¹⁰³ Toplaoglu, *Latîf*, 17/108-109.

¹⁰⁴ Mülk 67/13-14.

¹⁰⁵ Lokmân 31/16.

¹⁰⁶ Yûsuf 12/100.

¹⁰⁷ Hac 22/63; eş-Şûrâ 42/19.

¹⁰⁸ Şihâbüddin Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, (Kahire: Dâru'l-kutub, 2003), 12-15.

tekvini sıfata ait bir mana olarak daha uygun gözükmetedir. Âyette “habîr” sıfatı ayrıca ifade edildiğinden bu anlam daha uygun gözükmetedir. Buna göre Allah, hiç kimsenin bilme ihtimali dahi olmayan bütün her şeye vakıf, aynı zamanda en güzel şeyleri yaratan ve yarattıklarının ihtiyaç duyduğu güzel şeyleri onlara lütfedendir. Yarattığını en iyi şekilde bilen Allah, yarattıklarının ihtiyaç duyduğu şeyleri de en güzel biçimde halk etmiştir. Böylece insanın dünya hayatında imtihanda olduğu bildirildiğine göre gizli veya açık, iyi veya kötü her söz ve fiilin, iman ve küfür, her hâl ve durumun Latîf ve Habîr olan Allah’a malum olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁹

Habîr, hu-b-r fiilinden türeyerek mastardan sıfat hali ile kullanılmıştır. Kelime kökü itibarı ile bir nesneyi gereğince bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin içyüzünü bilmek anlamına gelmektedir. Bir şeyin aslını, gerçeğini bilmek için o şey duyu organlarıyla algılamayı deneyerek elde ettiği bilgileri aklını kullanarak sonuca bağlamayı ifade etmektedir. Habîr, kavram olarak bilen, bir nesnenin mahiyetine ve içyüzüne vâkıf olan şekilde tanımlanmıştır. Esmâ-i hüsnâdan biri olarak; her şeyin içyüzünden ve mükelleflerin âhiretteki durumlarından haberdar olan demektir. Habîr kırk dört âyette Allah’a nispet edilmiş, Tirmizî ve İbn Mâce’nin doksan dokuz isim rivayetinde ve başka hadis metinlerinde de yer almıştır. İlâhî ilmin genişliğini ifade eden ve bu mânada âlim isminin muhtevasını kuvvetlendiren habîr, Allah’ın görünen ve görünmeyen her şeyin bilgisine sahip olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁰

Kur’ân’da Allah’ın ilmine “habîr” gibi vurgu yapan “tenbie” kökünden türeyen 26 kullanımı olan “haber vermek”,¹¹¹ “kasas” kökünden türeyen on dört farklı şekilde geçen “tahkiye”, “haber vermek” anlamında, benzer olarak “ahbâr” ve “enbâ” kelimeleri de ilâhî ilim ve haber anlamlarında kullanıldıkları, “muhît” kavramının da “ilmi ile her şeyi kuşatan, kudret ve iradesiyle her şeye hâkim olan” anlamı ile habîr ismini destekleyici mahiyette kullanıldığı görülmektedir.¹¹²

“Habîr” isminin kullanımına yönelik âyetlerde görüldüğü üzere insanların gönlünde, sinesinde olan hatta başkalarına söylenmese dahi tüm şeylerden Allah’ın haberdar olduğu, yeryüzünde veya gökyüzünde olan her şeyden veya meydana gelen şeylerden Allah’ın habedar olduğu vurgulanarak insanın sinesinden, kalbinden, söylemediği ancak içinden geçirdiği

¹⁰⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/227-229.

¹¹⁰ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 106.

¹¹¹ Bkz. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 602.

¹¹² Bekir Toplaoğlu, “Habîr”, *DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1996), 14/378-379.

şeylerden başlayarak gökyüzüne ve kainata kadar her şeyin Allah'ın Habîr isminin ihatası içinde olduğu anlaşılmaktadır. İlgili kullanıma ilişkin örnekler verilmiştir.¹¹³

Kur'ân'da 5 yerde Allah'ın ilminin enginliğine ve derinliğine işaret eden “latîf ve habîr” ismi aynı sıralama ile birlikte geçmiştir. Latîf ismi anlamı itibarı ile “alîm” ve “habîr” isimleri ile subuti sıfat olarak “en gizli ve ince hususları bilen” anlamında; “rahmân”, “raûf” ve “kerîm” isimleri ile fiili sıfat olarak “kullarına iyilik ve merhamet eden” anlamında ve “bâtın” ismi ile tenzihi isim ve sıfat olarak “zâtı, duyularla algılanamayan” anlamında kullanılmıştır.¹¹⁴

Mülk sûresi 13. âyette; “Söylemek istediğinizi gizleseniz de açığa vursanız da fark etmez. O, sinelerde saklanan en gizli düşünceleri bile tam olarak bilendir.” denilerek devam eden âyete “Yaratan, yarattıklarını hiç bilmez olur mu!” şeklinde giriş yapılarak latîf ve habîr¹¹⁵ esmalarının art arda olarak kullanılmıştır. “Latîf” esması ile Allah'ın kimsenin bilip sezemeyeceği en ince ayrıntılara vâkıf olduğu, “habîr” esması da insanların gizleseler de gizlemeseler de gönüllerindeki her şeyden Allah'ın haberdar olduğu vurgulanmıştır. Latîf ismi, Allah'ın zat ve sıfatının akıl ve duyu ile idrak edilemeyeceği manasında zatî sıfatına delâlet eden bir isim olduğu ve bu ismin Habîr ismiyle beraber zikredildiği görülmektedir. Beydâvî (ö. 685/1288) bazı âyetlerde latîf ve

¹¹³ “Göklerde ve yerde olanların tümünü bilir; sizin saklı tuttuklarınızı da, açığa vurduklarınızı da bilir. Allah, sinelerin özünde saklı duranı bilendir.” (Teğabun 64/4)

“Senin içinde olduğun herhangi bir durum, onun hakkında Kur'ân'dan okuduğun herhangi bir şey ve sizin işlediğiniz herhangi bir iş yoktur ki, ona (iyice) daldığınızda, biz sizin üzerinizde şahidler durmuş olmayalım. Yerde ve gökte zerre ağırlığınca hiçbir şey Rabbinden uzakta (saklı) kalmaz.” (Yûnus 10/61)

“Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve: işittik ve itaat ettik dediğinizde sizi, kendisiyle bağladığı sözünü (misakını) anın. Allah'tan korkup sakının. Şüphesiz Allah, sinelerin özünde olanı bilendir.” (Mâide 4/7)

“Elçiye tebliğden başka (yükümlülük) yoktur. Allah açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da bilir.” (Mâide 4/99)

“Rabbimiz, şüphesiz Sen, bizim saklı tuttuklarımızı da, açığa vurduklarımızı da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.” (Nahl 16/19)

“Sözü açığa vursan da, (gizlesen de birdir). Çünkü şüphesiz O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilmektedir.” (Tâhâ 20/7)

“Allah'ın göklerde ve yerde olanların tümünü gerçekten bilmekte olduğunu görmüyor musun? (Kendi aralarında gizli toplantılar düzenleyip) Fısıldaşmakta olan üç kişiden dördüncüleri mutlaka O'dur; beşin altıncısı da mutlaka O'dur. Bundan az veya çok olsun, her nerede olsalar mutlaka O, kendileriyle beraberdir. Sonra yaptıklarını kıyamet günü kendilerine haber verecektir. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir.” (Mücâdele 58/7)

“Haberiniz olsun; gerçekten onlar, ondan gizlenmek için göğüslerini бүker (Hak'tan kaçınıp yan çizerler. (Yine) Haberiniz olsun; onlar, örtülerine бүründükleri zaman, O, gizli tuttuklarını da, açığa vurduklarını da bilir. Çünkü O, sinelerin özünde saklı duranı bilendir.” (Hûd 11/5)

“Şüphesiz O, sözün açıkta söyleneni de bilmekte, saklamakta olduklarınızı da bilmektedir.” (Enbiyâ 21/110)

“Elif, Lam, Ra. Bu; Âyetleri muhkem kılınmış, sonra hüküm ve hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından birer birer (bölüm bölüm) açıklanmış bir Kitap'tır.” (Hûd 11/1)

¹¹⁴ Muhammed eş-Şaravî, *Tefsirü's-şaravî*, (Kahire: Matâbiu Ahbârî'l-Yevm: 1997), 11/ 706.

¹¹⁵ Mülk 67/14.

habîr esmasının kullanımı ile ilgili olarak “leff ve’n-neşr”¹¹⁶ sanatının uygulandığını söylemiştir. “O, sinelerde saklanan en gizli düşünceleri bilendir” ifadesi ile kimsenin buna vakıf olamayacağına ancak Allah’ın bileceğine işaret edilmiştir. Beydâvî, âyetin devamında yaratanın yarattıklarını hiç bilmez mi denilerek Latîf ve Habîr esmalarının ardıl kullanımları ile “leff ve’n-neşr” sanatı yapıldığını söylemiştir. Buna göre, Latîf, “sinelerde olanın gizlense dahi bilinemeyeceğini” cümlesinin; Habîr, “Allah’ın yarattıklarının her halinden haberdar olduğu” cümlesinin hulâsasıdır.¹¹⁷

1.1.4. Rahmân

Mülk sûresi üçüncü âyet;

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ

“O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?”¹¹⁸

(الرَّحْمَنِ) Rahmân; sözlükte “merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak” anlamındaki rahmet (ruhm, merhamet) kökünden türeyen rahmân kelimesi “şefkat ve merhamet eden, acıyan” demektir. Âyette sibak ve siyak göz önünde bulundurulduğunda Allah’a delalet eden zamirin kullanılması beklenirdi ancak tazim ve yüce kudretiyle mahlukata rahmet ve şefkat amacıyla yarattığına işaret etmek amacıyla zamir yerine zahir isim olarak Rahmân ismi zikredilmiştir.¹¹⁹

Mülk sûresi on dokuzuncu âyet;

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَفَائِتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ

“Üstlerinde kanatlarını açarak kapaya uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahmân’dan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir.”¹²⁰

Mülk sûresi yirmi dokuzuncu âyet;

قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ.

¹¹⁶ Leff ve’n-Neşr kullanımına ilişkin Kur’ân’dan örnekler ile bkz.; Yusuf Doğan, “Arap Belagatında El-Leff Ve’n-Neşr Sanatı ve Kur’an’daki Bazı Âyetler Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII (2007), 4, 313-339.

¹¹⁷ Nasiruddin b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tevîl*, (Beyrut; Dâru İhyâi’t-turas,2003), 1/315; 2/176.

¹¹⁸ Mülk 67/3.

¹¹⁹ Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü’l-Akli’s-Selim İle Mezâye’l-Kitâbi’l-Kerim*, (Beyrut: Dâru’l-ihyâ, ts.), 8/136.

¹²⁰ Mülk 67/19.

“De ki: "O, rahmândır; biz O'na iman etmiş ve O'na güvenip dayanmışızdır. Kimin düpedüz bir sapkınlık içinde olduğunu yakında anlayacaksınız!"¹²¹

Rahmân, ru-h-m kökünden türeyen masdarı “merhamet” olan “rahmân” kelimesi; şefkat gösteren, merhamet eden, severek ve acıyarak koruyan anlamına gelmektedir. Rahmân kavramının İbrânice olduğunu iddia edenleler de vardır.¹²² Rahmân, Allah’a nisbet edildiği takdirde, sonsuz merhameti ve ihsanını gösteren anlamında kullanılmıştır. Rahmân kelimesi Esmâ-i hüsnâdan biri olarak sonsuz merhametiyle lutuf ve ihsanda bulunan manasındadır. Yine Esmâ-i hüsnâdan olup aynı kökten gelen “rahîm” ismi de aynı veya yakın anlamda kullanılmıştır.¹²³

Rahmet kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de başta Allah’a, Tevrat’a, Kur’ân’a, Hz. Peygamber’e ve insanlara nisbet edildiği görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de yüz on dokuz yerde rahmet kavramının fiil kalıbında Allah’a izâfe edildiği, doksan dokuz yerde de “rahmet” şeklinde masdar olarak geçtiği, elli yedi yerde “rahmân” şeklinde geldiği, yüz on dört yerde de “rahîm” şeklinde geçtiği, yüz on dört yerde de Allah’a nisbet edildiği görülmektedir. Dört âyette “erhamû’r-râhimîn” kalıbı ile merhamet edenlerin en merhametlisi şeklinde geçtiği aynı zamanda iki âyette de “hayrû’r-râhimîn” tamlama şeklinde merhamet edenlerin en hayırlısı şeklinde geçmektedir.¹²⁴ Rahmân sıfatının altı âyette rahîm sıfatı ile beraber kullanıldığı, diğer âyetlerde ise rahmân sıfatının müstakil kullanıldığı görülmektedir.¹²⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de “rahmân”, Allah lafzı gibi zâtî isim yerine kullanılmıştır. Rahmet kavramı Allah’a nispet edilen âyetlerde mânevî lutûf ve ihsan bağlamında iman, İslâm, nübüvvet, Kur’ân, mağfiret, cennet gibi kavramları içermekte iken maddi lutûf ve ihsanları çağrıştıran yağmur, rızık, çeşitli nimetleri işaret etmektedir. Rahmân ve rahîm kavramlarının Kur’ân-ı Kerîm’de kullanışları dikkate alındığında, rahmânın Allah’tan başkasına nispet edilemeyeceği hususunda ittifak vardır. Allah’ın rahmân olması dünya hayatında herkese şamil olarak görülmüşken, rahîm ise ilahi rahmetin matuf olacağı kesime işaret etmekte âhirete bakan boyutu ile müminlere yönelik olan ilâhî rahmete¹²⁶ işaret etmektedir.¹²⁷

Mâtürîdî, Allah’a nisbet edilen rahmân, rahîm, raûf, vedûd vb. sıfatların Allah’ın

¹²¹ Mülk 67/29.

¹²² Bekir Toplaoglu, *Rahmân, DÎA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/415-415.

¹²³ Muhammed et-Taberî, *Câmi ul-beyân fî te’vili l-kur’an*, (İslamâbad: Müessesetü’l-risâle, 2000), 1/ 132.

¹²⁴ Ahmet b. Ali el-Askalânî, *Fethü l-bârî şerhu sahihi l-buhârî*, (Beyrut: Dâru’l-marife, 1995) 8/ 155.

¹²⁵ el-Askalânî, *Fethü l-bârî şerhu sahihi l-buhârî*, 8/ 155.

¹²⁶ A’raf 7/156-157.

¹²⁷ el-Askalânî, *Fethü l-Bârî Şerhu Sahîhi l-Buhârî*, 8/ 155.

nihâyetsiz merhamet sıfatı ile ilgili olduğunu, tabiattaki kötülüklerin, zararlı olayların, hastalık, zulüm ve fakirlik gibi sıkıntıları Allah'ın rahmân olması ile telif ederek, bu tür olumsuzlukların bu isim ve sıfatları anlamaya vesile olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸ Yine insan hata etmeseydi veya günâh işlemeseydi Allah'ın Gafûr, Afûv, Settâr ya da Muazzib, Muntakîm olduğunun bilinmeyeceğini dile getirmiştir. Dolayısı ile hastalıklar karşısında Allah'ın şâfi gibi bir sıfatının ve isminin tecellileri anlaşılamayacaktı. Allah, rahmetinden ümit kesilmemesini kullarına vahyederek¹²⁹ günahında bocalayan insanın pişman olarak tövbeye yönelmesini¹³⁰ ve Allah'ın rahmetini ummasını istemiştir.¹³¹

Mâtürîdî'ye göre “Rahmân” ismi yalnızca Allah'a mahsus olduğundan Rahmân'ı zâtî sıfat olarak görmüştür.¹³² Gazzâlî de Rahmân isminin yalnızca Allah için kullanılabileceğini, Rahmân isminin Allah ismi ile yan yana kullanılmasını örnek göstererek; “De ki: İster Allah diye duâ edin ister Rahmân diye duâ edin!” (İsrâ, 17/110) âyeti ile Rahmân'ın uhrevî saâdetle ilgili olduğunu, Allah'ın kullarına karşı son derece şefkatli olduğunu ve uhrevî saâdet konusunda rahmet olduğunu ifade etmektedir.¹³³

Mülk sûresinin başında Yüce Allah'ın kudretine, evrendeki hükümlanlığına ve tüm tasarruf yetkisinin yegane maliki olarak vurgulanmasından sonra 3. âyette evrenin uyum içerisinde ve kusursuz işleyişine atıfta bulunarak; “Rahmân'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsın.”¹³⁴ denilerek “halk” kelimesi “rahmân” ismine nispet edilmiştir. Yaratma anlamına gelen “halk” kelimesi yaratıcının özel ismi olan Allah'a nispet edilmesi, yaratma fiilinin Allah'ın rahmetinin tecellisi olduğuna ve rahmân isminin ise bütün mahlukatı kapsayan rahmeti ifade ettiğine, işaret ettiği söylenebilir.¹³⁵ Yazır âyeti tefsir ederken; Göklerin er-Rahmân ismiyle bağlantılı olarak Allah'ın rahmetinin tecellisi olarak yaratıldığını, evrenin Allah'ın tevhidi, kudreti ve izzetini tanıtmak üzere halk edildiğini ve Allah'ın rahmet ve merhametinin genişliğine de delil olduğunu ifade etmiştir. Kainattaki uyum ve işleyişin mükemmelliği Allah'ın tevhidinin

¹²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 141, 169-170

¹²⁹ Bkz. Bakara, 2/222, Tahrîm, 66/8

¹³⁰ Bkz. Zümer, 39/53.

¹³¹ Ebu mansur Muhammed b. Muhammed el- Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, bs. 1, 2005), 7/77.

¹³² Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 1/15-16.

¹³³ El-Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsna*, 123.

¹³⁴ Mülk 67/3.

¹³⁵ Mustafa Maden, *Kur'an'da Er-Rahman İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Âyetlerin Yorumu*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, 45.

bir eseri olarak görmüştür.¹³⁶

Mülk sûresinde geçen; “Yedi kat göğü birbiriyle uyum içinde tabaka tabaka yaratan O’dur. Rahmân’ın yaratmasında hiçbir düzensizlik göremezsin”¹³⁷ âyetinde Allah’ın tevhidinde vurgu yapılarak kâinatın yaratıcısının birden fazla olamayacağı, bunun en büyük delilinin de kâinatın yaratılışındaki eşsiz uyum ve düzenin herhangi bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde akıl ile idrak edileceğine vurgu yapılmıştır. Mâtürîdî bu âyeti yorumlarken; “Allah ile beraber başka tanrı bulunsaydı, bu tanrı kudreti ve hükümlerliliğinin fark edilebilmesi için bazı icraatlerde bulunarak kendi fiillerini gerçek mabud olan Allah’ın fiillerinden ayıracaktı. Bu mümkün olmadığına göre uluhiyyet ve rububiyyet açısından şeriki ve ortağı olmayan tek bir Allah olduğu ortaya çıkmıştır.” demektedir.¹³⁸

Mülk sûresi 19. âyette, kuşların uçmalarından ve havada durduklarından bahsedilerek bunun Rahmân’ın bir eseri olduğunu, Allah’ın rahmetinin dünya ve kainatta her şeyi kuşattığına vurgu yapılmıştır. Kuşlarla beraber başka varlıkların da uçabilmeleri ve havada durabilmeleri yer çekimine rağmen bunun birtakım kanunlarla gerçekleşmesi yine Allah’ın tevhidinde delil olarak sunulmuş gibidir. Özellikle tabiat kanunlarının yaratılması ciheti ile havada bazı varlıkların süzölmeleri ve durabilmeleri Rahmân ismi ile ifade edilmiş, böylelikle Allah’ın yarattığı mahlûkatına olan merhametine işaret edilmiştir. Varlık alemine deruhte edilen ilahi kanunlar ile canlılar arasındaki ahenk, uyum ve nizamın devamı Allah’ın yarattığı hiçbir canlıyı ihmal etmediği, her şeyi işittiği ve gördüğü şekilde nazara verilmiştir.¹³⁹

Sûrenin 29. âyetinde, müminlerin Allah’a inanmaları ve O’na tevekkül etmeleri istenmiştir. İman etme kaydı Rahmân’a izafe edilerek tevekkül de ona izafe edilmiş olmaktadır. Âyet ile ayrıca iman ile tevekkül arasında semantik bir bağ kurulmuştur.¹⁴⁰ Bu bağlamda tevekkül iman edenlerin ayrıca bir vasfı olmaktadır.¹⁴¹ Bu âyetten bir önceki âyet olan; “De ki: “Allah beni ve beraberimdeki mü’minleri helâk etse veya bize merhamet etse, bu O’nun bileceği bir iştir. Peki, söyler misiniz bana, ya kâfirleri can yakıcı azaptan kim kurtaracak?”¹⁴² âyetinin sebebi nuzulü olarak, müşriklerin Hz. Peygamber’i ölümle tehdit etmeleri ve risâlet görevini

¹³⁶ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 7/5181.

¹³⁷ Mülk 67/3.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Kitabü’t-Tevhid Tercümesi*, 21.

¹³⁹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsîri*, (İzmir, Anadolu yay.: trs), 12/6304; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 22/24.

¹⁴⁰ Murat Sülün, *Kur’ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, (İstanbul, Ensar Neşriyat: 2005), 285.

¹⁴¹ el-Enfâl 8/2; en-Nahl 16/42.

¹⁴² Mülk 67/28.

yapmaması için çeşitli entrikalar kurmaları rivayet edilmiştir.¹⁴³ 29. âyette; inananların Rahmân'a tevekkül etmeleri istenerek endişeye mahal bir durum olmadığı müjdelendiği bildirilmiştir.¹⁴⁴

1.2. MÜLK SÛRESİNDE GEÇEN ALLAH'A (C.C.) AİT SIFATLAR

1.2.1. Allah'ın Sıfatları

Allah'ın sıfatları konusu kelâmî ekollerin farklı yaklaşımlarının, ihtilafların ve fikir ayrılıklarının olduğu en karmaşık konular arasındadır.¹⁴⁵ Kur'an'da Allah'ı tavsif eden sıfatlar arasında herhangi bir taksimin yapılmadığı bu sıfatlardan bazılarının Allah'ın zatına, bazılarının da fiillerine taalluk ettiği görülmektedir. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde salt iman ile bakılan zat ve sıfat konusu daha sonraki süreçte farklı yaklaşımlar öne sürülerek ihtilaflı konular arasında yer almıştır.¹⁴⁶ Allah'ın sıfatları hakkında ilk aykırı fikir beyan edenin Ca'd b. Dirhem (ö.124/742) olduğu söylenir. Ca'd'ın İlâhî sıfatlar ile ilgili görüşünü Cehm b. Safvan (ö.128/745-746) geliştirerek esmâ-i-hüsnâyı da inkâr etmiştir.¹⁴⁷

Allah (c.c.) hakkında sıfat sığası halinde gelmiş olan “hayy”, “âlim” gibi kavramlara esmâ-i hüsnâ, denirken bu tür kavramlardan Kur'an'da geçen ve masdar ya da fiil şeklinde gelen kavramlara “*Sıfât-ı ilâhiyye*” denilmiştir.¹⁴⁸ İtikadî açıdan Allah'ın sıfatları konusunda temelde üç yaklaşımın olduğu görülmektedir. Birincisi Allah'ın zâtında zâid ve zât ile kâim sıfatları olmadığını söyleyen Cehmiyye, Mu'tezile, Muattıla ve İslâm filozoflarıdır.¹⁴⁹ İkincisi, Allah'ı yaratılmışlara benzeterek insan veya cisimlerdeki niteliklerle Allah'ın sıfatlarını aynileştirmiş ve böylece Allah'ı yaratılmışlara benzeten tecsîm ve teşbih ehli olan Mücessime ve Müşebbihe bu gruptandır. Üçüncüsü ise, ta'tîl ile teşbih arasında orta yolu işaret eden ehl-i sıfat olarak bilinen ve Allah'ın sıfatlarını ta'tîl, ifrat; teşbih, tecsim ve tefrit, bu sıfatları Allah'ın zâtının üzerine zâid ve Allah'ın zâtı ile kâim görmeye orta yolu benimseyenler Mâtürîdîyye ve Eş'ariyye'dir.¹⁵⁰

¹⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/426.

¹⁴⁴ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Çev., Mehmed Müftüoğlu Fikri Yavuz, A.), (İstanbul, Tuğra neşriyat,2004), 4/447.

¹⁴⁵ Hüdaverdi Adam, *Bazı Kelâm Problemleri*, (Sakarya: Değişim Yayınları, 1998), 1.

¹⁴⁶ Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm*, (Konya: Tekin Kitabevi, 3.Baskı, 2001), 196.

¹⁴⁷ Ebû'l-Fellâh Abdullah Hay el-Hanbelî İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 1/169; İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târih*, (Beyrut: 1965), 5/704; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: ts.) 10/16; Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2001), 196.

¹⁴⁸ Ebû Bekr Ahmd el-Beyhakî, *es-Esmâ ve's-Sıfat*, (Beyrut ts.), 110-111.

¹⁴⁹ Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu, Kur'an'daki ilahî sıfatları zât-ı ilâhiyyeye nisbet etmekte tereddüt göstermemişler, İslâm filozofları da sübûtî sıfatları bir anlamda tenzihîlerle birleştirmişlerdir. (Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA.*, TDV Yayınları, (İstanbul: 1989), 2/487-488.)

¹⁵⁰ Süleyman Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhepler*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1992), 150-151;

Selef âlimleri Kur'ân ve sünnet ile ortaya konulan iman esaslarına olduğu gibi inanmayı kabul ettiklerinden bu türden sıfatları da te'vile girmeden ve re'y süzgecinden geçirmediği gibi inanırlar.¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel ve Selef âlimlerinin bir kısmı Kur'ân'da ve hadiste belirtilen tüm sıfatlar hakkında herhangi bir ayırım ve tasnife girmeksizin onları olduğu gibi kabul etmişlerdir. Ehl-i hadis, Allah'ın kendi zatı ve Resûlullah'ın O'nun için beyan ettiği tüm isim ve sıfatların kabulünü vacip görmüşlerdir.¹⁵² Ahmed b. Hanbel, Allah'ın sıfatları ancak Kur'ân'da bildirildiği şekli ile sem'i olarak bilinir. Bunun dışında Allah'a başka sıfat izafe etmek doğru olmaz. Gerçekten bir zâtı ve fiilleri olan Allah (c.c.) ne zatında ne sıfatlarında ve ne de fiillerinde hiçbir şey O'nun benzeri, misli olamaz. O, noksanlık ve hudûsü gerektiren her şeyden münezzehtir demektedir.¹⁵³

Mu'tezile, ilahî sıfatlar hakkında görüşlerini inançlarını bina ettikleri 5 esas arasında tevhid ilkesine dayandırmaktadır. Allah'ın tevhidinin isbatı için sadece "vahdâniyet" ve "kıdem" sıfatlarını kabul ederek, harici sıfatların diğer varlıklara izafe edilmesi ile karşı karşıya kalınacağı böylelikle başka kadim varlıkların olduğunu kabul etmek durumunda kalınacağı bu yüzden zihnen bile olsa kadîm manalar nisbetini reddetmişlerdir.¹⁵⁴

Mu'tezile âlimleri, Ehl-i sünnet âlimlerinin de kabul ettiği tenzihi sıfatları kabul etmişlerdir. Haberî sıfatları, 5 esas ilkeleri ve Arap dilinin yapısını dikkate alarak mecâzî manalarına bağlı olarak yorumlamışlardır. Subûti sıfatlar ile ilgili Mu'tezili âlimlerinin çoğunluğu âlîm, semî', basîr gibi manevî sıfatları ulûhiyyette çokluğu çağrıştırmayacağı gerekçesi ile Allah'a nisbet etseler de hayat, ilim gibi mana sıfatlarını başka kadim varlıkları işaret edebileceği gerekçesi ile reddetmişlerdir. Allah'a izafe edilen fiili sıfatlar konusunda, bütün fiili sıfatları hâdis telakki ederek bu sıfatların Allah'ın zâtı ile kâim olamayacağını dolayısı ile kabul edilemeyeceğini söylemişlerdir.¹⁵⁵ Mu'tezile, tevhid konusunda Allah'ın zatı yanında başka kadîm sıfatlar olabilir diye kadîm sıfatları reddetmişlerdir.¹⁵⁶

Ebû Hanîfe'ye göre Allah'ın sıfatları zatı ile kaim olup zatı gibi kadim/ezelidir. Allah (c.c.) ezelde var olan ilim sıfatı ile daima bilir. Yine Allah (c.c.) ezelde var olan kudret sıfatı ile

Gölcük - Toprak, Kelâm, 196-205.

¹⁵¹ Metin Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 263.

¹⁵² Adam, *Bazı Kelâm Problemleri*, 25.

¹⁵³ Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları*, 267-268.

¹⁵⁴ Mir Veliyyüddin, "Mu'tezile" (Çev. Altay Ünalay) (İslâm Düşüncesi Tarihi" içinde) (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 1/236; İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, (İstanbul: Yeni Şafak, 2004), 2/645.

¹⁵⁵ Topaloğlu, "Allah", *DİA*, 489-492.

¹⁵⁶ Mevlüt Özer, *Tevhid, DİA*, C. 41, (İstanbul: TDV Yayınları), 2012, 18-20.

her dâim kâdirdir. Yine Allah'ın kelâm sıfatı, kadîm ve ezelidir. Allah (c.c.), Musa ile konuşmasından önce de kelâm sıfatı ile muttasıftı. O yüzden Kur'ân mahlûk değildir. Allah'ın sıfatları mahlûkata izafe edilen sıfatlardan başkadır. Allah'ın bilmesi insanların bilmesi gibi değildir. Allah'ın ilminde ne bir değişme ne de sonradan olma bir şey hâsıl olur.¹⁵⁷ Ehl-i sünnet âlimlerine göre Allah, zatı ile kaim-kadim ve ebedî bir ilimle âlim, kudretle kâdir, hayatla hay, kelâm ile mütekellimdir. Çünkü ilim olmadan âlim, kudret olmadan kâdir, hayat olmadan hay, kelâm olmadan mütekellim düşünülemez.¹⁵⁸ Sıfatların ezeli/kadim olduğu kabul edilmediğinde Allah'ın zatına sonradan var olan bir şeyin ilinti olmazı anlamına gelmektedir ki bu Allah'ta eksiklik atfetmek demektir. Ancak Allah'ın sıfatları zatının ne aynıdır ne de gayrıdır. Kur'ân'da Allah'a atfedilen sıfatları kadim olarak telakki ederek sıfatları zatın ne aynı ne de gayrı olarak görerek bunların Allah'ın tevhidinde hâlel getirmediğini söylemişlerdir.¹⁵⁹

Kelâm âlimleri, Kur'ân ve hadislerde geçen Allah'ın, kemal sıfatlarını daha anlaşılabilir olması için tasnif etmeye çalışmışlardır. Fırkaların kendi yaklaşımları doğrultusunda birtakım gruplandırmalar yaptığı görülmektedir. Ehl-i sünnet âlimleri Allah'ın sıfatlarını tasnif ederek; Sıfat-ı Nefsiyye, Sıfat-ı Selbiyye, Sıfat-ı Sübûtiyye, Sıfat-ı Haberiyeye ve Sıfat-ı Fi'liyye olmak üzere 5'e ayırmışlardır.¹⁶⁰ Ehl-i sünnet'in genel kabul gören yaklaşımına göre Allah'ın zâtî sıfatları hayat, ilim, semî', basar, kelâm, irade, kudret ve (tekvin) olmak üzere yedi veya sekizdir. Söz gelimi, Mâtürîdîler Allah'a ait zâtî sıfatları hayat, ilim, kelâm, semî', kudret basar, irade, ve tekvin olarak kabul etmiştir. Eş'arîler, Allah'ın zâtî sıfatlarını kadîm sıfatlar; halk, terzik, tekvin ve icad gibi, fiili sıfatları ise hâdis sıfat olarak görmektedirler. Mâtürîdîler ise Allah'ın tüm

¹⁵⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV. Yayınları, 3. Baskı, 2002), 55-59.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, *Tevhid*, 47.

¹⁵⁹ Ebu Yus Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev., Şerafettin Göcük, (İstanbul, 1988), 52; Nureddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir Sâbunî, *Mâtürîdî Akâidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara, 1979), 99; Sa'düddin Mesut b. Ömer b. Abdullah Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi*, Haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul, 1982), 166; Kemal Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, (Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980), 85 v.d.

¹⁶⁰ Ehl-i sünnet âlimlerine göre Allah'ın sıfatları;

1. Sıfat-ı Nefsiyye: Allah'ın vücûd sıfatı
2. Sıfat-ı Selbiyye: Allah'ın zâtına lâıyk olmayan anlamları, sıfatları O'ndan uzak tutan Allah'ın ne olmadığını ifade eden kıdem, vahdâniyet, bekâ, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyam bi-nefsihî sıfatlarıdır.
3. Sıfat-ı Sübûtiyye: Allah'ın ne olduğunu anlamaya hizmet ederek O'nun zâtına izafe edilen kudret, irade, ilim, hayat, semî', basar, kelâm ve tekvin sıfatlarıdır.
4. Sıfat-ı Haberiyeye: Kur'ân'da ve hadislerde ifade edilen ancak gerçek manalarının anlaşılması mümkün olan yed (el), vech (yüz), ısbâ' (parmak), kadem (ayak) gibi sıfatlardır.
5. Sıfat-ı Fi'liyye: Allah'ın zatı ile vasıflandırılması veya vasıflandırılmaması mümkün görülen yaratma, öldürme, diriltme ve rızık verme gibi sıfatlardır. (Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 205; A.Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 76)

sıfatlarını kadîm sıfat olarak görerek Allah'ın sıfatlarını zati ve subuti olarak ayırmaktadırlar.¹⁶¹ Eş'arîler, Mâtürîdîler gibi zati sıfatları benzer şekilde sayarken sadece tekvin sıfatını müstakil bir sıfat görmemişlerdir.¹⁶² Mâtürîdîler Sübûtî sıfatları “tekvîn” ilavesiyle sekize çıkarmışlardır. Ayrıca fiilî sıfatlar hakkında Mâtürîdiyye, bu sıfatların da kadîm olduğunu kabul etmektedirler. Eş'arîler ise İlahî fiillere müstakil bir sıfat statüsü tanınmasına gerek görmemiş; bu fiillerin ilim, kudret ve iradenin mutaallaklarını temsil ettiğinden kadîm değil hâdis olduğunu ve zât ile kâim bulunmadığını söylemişlerdir.¹⁶³

Ehl-i sünnet âlimlerine göre sübûtî sıfatlar zâtın aynı değil zât üzerine zâittirler. Sıfatlar Allah'ın zât-ı ile kâimdir. Allah'ın bütün sıfatları kadîmdir.¹⁶⁴ Mâtürîdî ve Eş'arîlere göre Allah'ın sıfatları tevkîfidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (c.c.) hakkında akıllı, zekî, bilen anlamına “Akil”, “Fâtin” ve “Arif” gibi sıfatlar geçmediğinden bu tür isim ve sıfatların Allah'a nisbeti caiz görülmemiştir.¹⁶⁵ Allah'ın zatına izafe edilen belli bir sayıda sıfatının olması, bunların dışında sıfat olmadığı anlamına gelmediği görülmektedir. Allah'ın zatını tanıtmada konusunda sıfatların birbirlerine irca edilmek suretiyle bu sayının tespit edildiği anlaşılmaktadır. Yoksa Allah'ın muttasıf olduğu kemal sıfatlar ve münezzeh bulunduğu sıfatlar daha fazladır. Mu'tezile, Allah'ın bizim bilmediğimiz birtakım sıfatlarının olmasının düşünölemeyeceğini, aksi halde Allah'ın hakiki manada bilinemeyeceğini iddia etmişlerdir. Allah'ın bizim bilmediğimiz sıfat ve isimlerinin olmasını Ehl-i sünnet âlimleri mümkün görmüşlerdir.¹⁶⁶

Ehl-i sünnet âlimlerinden Nesefî, ilahî sıfatları şu şekilde ele almaktadır: Allah (c.c.) âlemi yoktan yaratmıştır. Allah ezelidir, diridir, kâdiri mutlaktır, âlimdir işitendir, görendir, dileyendir. Allah (c.c.) ne arazdır ne cisimdir ne cevherdir ne suret ne de şekildir. Allah (c.c.) sınırsız olup hiçbir şeyin parçası veya bir şeylerin bir araya gelmesinden oluşmuş değildir. Allah (c.c.) mekandan münezzeh olup hiçbir şeye benzemez. Herhangi bir cins ve keyfiyet ile vasıflandırılması mümkün değildir. Allah'ın zâtı ile kaim ezeli sıfatları bulunmaktadır. Bu sıfatlar Allah'ın zâtı ile ne aynıdır ne de gayrıdır.¹⁶⁷

¹⁶¹ M. Saim Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, (İstanbul: MÜİF. Yayınları, 2000), 24; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 147; Gölcük -Toprak, *Kelâm*, 222.

¹⁶² Özer, *Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 234-235; Adam, *Bazı Kelâm Problemleri*, 30-32.

¹⁶³ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), II, 492; Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 205, 204.

¹⁶⁴ Adam, *Bazı Kelâm Problemleri*, 30-32.

¹⁶⁵ Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 85.

¹⁶⁶ Özer, *Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 234-236.

¹⁶⁷ Ömer Nesefî, *Akâidü'n-nesefî*, (Midyat: Dâru nuri's-Sabah, I. Baskı, 2012), 34.

Ehl-i sünnet âlimlerinden Sâbûnî'ye göre Allah'ın sıfatları ne Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi zâtının aynı ne de Kerrâmiyye'nin kabul ettiği gibi zâtının gayrı olmayıp zâtın ne kendisi ne de ondan ayrıdır. İki şeyin birbirinden farklı ve başka olması demek birinin yokluğunda diğerrinin varlığı düşünülebilen iki mevcudun olmasıdır. Dolayısı ile Allah'ın sıfatları ve zâtı hakkında ya da bir sıfatı ile başka bir sıfatı hakkında bunun düşünölemeyeceğı açıktır.¹⁶⁸

Ebû Hanîfe'ye göre sıfatlar, zâtî ve fîlî'dir. Cüveynî'ye göre sıfatlar, nefsi-selbî (zati) ve manevi olarak iki türdür.¹⁶⁹ Râzî, sıfatları; zatiyye, maneviyye ve fiiliyye sıfatları olarak üçlü olarak tasnif etmiştir.¹⁷⁰ Kâdi Abdülcebbar'a göre Allah'ın sıfatları; zatına ait sıfatlar, fiil sıfatlar ve nefy (olumsuzluk) sıfatları olarak üç kısımdır.¹⁷¹

Kelâm tarihinde Allah'ın sıfatları ile ilgili genel tasnifler değerrlendirildiğinde 4 kısımda ele alındığı görölmektedir:¹⁷²

1. Selbî (tenzihî) Sıfatlar: Allah'ın zatına nisbeti uygun düşmeyen anlam, isim ve sıfatlardır. Selbî sıfatlar, Allah'ı noksanlıklardan ve O'nun yatattıklarına benzemekten tenzih eden sıfatlardır. Bu tür sıfatların sayısal olarak sınırlandırılması mümkün değildir. Pek çok âyette Allah'ın ortağının bulunmadığı, eksik sıfatlardan ve yaratılanlara benzemekten münezzehe olduğu ifade edilmiştir.¹⁷³ Allah'ın şerikinin olmaması ve noksanlıklardan tenzihinin esas olan selbî sıfatlara ilişkin esas Şûrâ sûresindeki (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) “Hiçbir şey onun benzeri değildir.”¹⁷⁴ âyeti etrafında şekillenmiştir. Âlimler, nasslardan hareketle selbî sıfatları anlamları itibarı ile beş terim ile ifade etmişlerdir. Bunlar; vücud, kıdem, beka, vahdaniyyet, kıyam binefsihi ve muhalefetün li'l-havadis olmak üzere beş veya altı tane sayılır¹⁷⁵
2. Subûtî (Sıfat-ı zatiyye, Sıfat-ı maani ve Maneviyye) Sıfatlar: Allah'ın zâtı ile kâim olup insan zihnine O'nun zatına ilişkin yeni bir anlam ve mefhum kazandıran sıfatlardır. Mâtürîdîlerde subûtî sıfatlar; hayat, ilim, sem'i, basar, kudret, irade, kelâm ve tekvin olmak üzere sekiz tanedir. Eş'arîler ise tekvin sıfatını kudret sıfatının eşyaya

¹⁶⁸ Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye (Mâtürîdiyye Akaidi)*, Çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: DİB.Yayınları, 2000), 73-74.

¹⁶⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf Cüveynî, *el-İrşad ila Kavâtı 'i'l-Edilleti Usulî'l-İ'tikad*, Nşr. M. Y. Musa Abdulhamid, (Mısır, 1950), 30.

¹⁷⁰ Fahreddin Râzî, *Levâmî 'u 'l-Beyyinat Şerhu Esmâilldhi Ta'âlâ ve s-Sifât*, Kahire, 1976, 43; Er-Râzî'nin sıfatları el-Muhassal adlı eserinde ise “selbî” ve “subûtî” olarak ikiye ayırdığı görölmektedir. Râzî, *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*, Çev. Hüseyin Atay (Ankara, 1978), 145.

¹⁷¹ Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar el-Hemedânî. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. thk. Abdulkerim Osman. (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2006), 11.

¹⁷² Özer, *Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 239.

¹⁷³ Bkz. Bakara, 2/255; Nisâ, 4/36; En'âm, 6/19; İbrahim, 14/26; Lokman, 31/13; İhlâs, 112/4

¹⁷⁴ Şûra 42/11.

¹⁷⁵ İsmail Hakkı İzmirli. *Yeni İlm-i Kelâm*. (Ankara: Umran Yay., 1981), 256.

taalluku olarak görerek müstakil bir sıfat olarak görmeyerek toplamda subûti sıfatları yedi sıfat olarak kabul etmişlerdir.¹⁷⁶

3. Fiilî Sıfatlar: Allah'ın zatının dışında kalan varlıklarla olan münasebetine ve tasarruflarına işaret eden sıfatlardır.¹⁷⁷ Allah'ın vasfedilmesinde zıtlıkların kullanılabilmesidir. Söz gelimi Allah (c.c.) mümkün olan her şeyi yaratabilir veya yaratmayabilir. Bu tür sıfatlara sıfat-ı câize de denmiştir.¹⁷⁸ Bu sıfatların belli bir sayı ile sınırlandırmak mümkün görünmemektedir. Fiili sıfatlar Eş'arîlere göre kudret sıfatının eşyaya taalluku olarak tezahür eder. Mâtürîdîler ise fiili sıfatları tekvin sıfatının eseri olarak görmüşlerdir. Fiili sıfatlar, Allah'ın sıfatlarından bir sıfatın eseri olarak görülmüş çoğu kez müstakil bir sıfat olarak sayılmamıştır.¹⁷⁹ Mu'tezile ise kudret sıfatını ilâhî fiillerin kaynağı olarak gördüğünden sıfatların tecellileri Allah'ın fiilleri olmaktadır.¹⁸⁰
4. Haberî Sıfatlar: Bu tür sıfatlar ancak nassın haber vermesiyle bilinebilir.¹⁸¹ Haberî sıfatlar, Allah'a birtakım cismanî vasıfları çağrıştıran nitelikler atfeden ifadelerdir. Haberî sıfatlar konusu Müşebbihe veya Mücessime denen gruplar tarafından yanlış yorumlanarak ya da antropomorfist yorum ile Allah'ın uluhiyetine zıtlık teşkil edecek izafelerde bulunmuşlardır. Ayn (göz), vech (yüz), yed (el) gibi sıfatlar Allah'ın zatıyla; nüzul (aşağı inmek) ve istiva (oturmak)¹⁸² gibi sıfatlar ise Allah'ın hem zatı hem de fiilleriyle ilgili görülmüştür.

1.2.2. Kâdir

Mülk sûresi birinci âyet;

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Mülk elinde bulunan (Allah) pek yücedir. O, her şeye kâdirdir (güç yetirendir).¹⁸³

(الْمُلْكُ)– “el-Mülk”¹⁸⁴ kavramı âyette marife (el) ile kullanılarak hiçbir istisnası olmadan

¹⁷⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 36-39; Sâbûnî, *Mâturidiyye Akâidi*. 1995, 71-75; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid* 2010, 119-120; Ebu'l-Hasan Eş'arî, *el-İbâne an Usûlu'd-Diyâne*, Thk. Abbas Sabbağ, (Beyrut, Dâru'n-Nefais: 1994), 71-72.

¹⁷⁷ Bekir Topaloğlu, *Allah İnancı*, 2. Baskı, (İSAM Yayınları, İstanbul 2007), 137.

¹⁷⁸ Gölcük - Toprak, *Kelâm Tarih Ekoller Problemler*, 243.

¹⁷⁹ Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları*, İstanbul, 227.

¹⁸⁰ Yusuf Şevki Yavuz, *Sıfat, DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları), 2009, 37/105.

¹⁸¹ Özer, *Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 239.

¹⁸² Allah'ın istivası (A'râf 7/54; Yunus 10/3; Ra'd 13/2; Taha 20/5; Furkan 25/159; Seade 32/4; Hadid, 57/4; Allah'ın vechi (Bakara 2/115, 272; Ra'd, 13/22; Rum 30/38, 39; Rahmân 55/27; İnsan 76/9; Leyl, 92/20); Allah'ın aynî-gözü (Hud 11/37; Taha 20/39; Mü'minun 23/27; et-Tür, 52/48; Kamer, 54/14), Allah'ın kurbiyeti (Bakara 2/186; Hud 11/61; Sebe', 34/50; Kaf, 50/16; Vakıa 56/85). Allah'ın Semada bulunması (Mülk 67/16).

¹⁸³ Mülk 67/1.

mülk kavramı dahilindeki her şeyin yegane sahibinin ve malikinin Allah olduğunu belirtmek içindir. Böylelikle, mülkün mutlak sahibi olma, mülke yönelik tek tasarruf yetkisine haiz olma ve mülk üzerinde idarenin ancak Allah'ın elinde bulunduğu anlamına gelmektedir.¹⁸⁵

Belirli bir şeyin hükümranlılığı şeklinde söylenerek mukayyed bırakılmamış, genel ve mutlak ifade edilerek her türlü hükümrân oluşun, saltanat, tasarruf ve idarenin O'nun elinde bulunduğu belirtilmek istenmiştir

Âyette geçen (يَدِهِ) “elinde tutan” lafzı ile tasarruf yetkisini elinde bulundurma kastedilmiştir.¹⁸⁶ Bu ifade Arapçada “bu yetki falan şahsın elinde olup, kimse bu yetki üzerinde söz hakkına sahip değildir” denildiği gibi mecazi anlamda kullanılmıştır. Dolayısı ile Allah'ın mülkü üzerinde dilediğini yapma yetkisi ve iradesi olduğu, bu yetkiye kimsenin müdahale etme imkanı olmadığı bildirilmiştir.¹⁸⁷

(كُلِّ شَيْءٍ) kavramı ile, lafzın hemen öncesinde hakimiyetin Allah'ın elinde olduğu vurgulanmış, O her şeye hakkıyla kadirdir denilerek Allah'ın her şeye kadir olduğu sabit olduğundan mülkün ancak O'nun elinde olabileceği vurgulanmıştır. Doğal olarak mülkün yegane mâliki Allah (c.c.) olduğundan her şeye kadir olması aklen gerekmektedir.¹⁸⁸ (قَدِيرٌ) Âyette geçen “kadîr” kelimesi, mübalağa sigası ile hiçbir şeyin Allah'ın gücünden hâli olmadığı, hiçbir şeyin Allah'ın yaratmasına mâni olamayacağı anlamına gelmektedir. Her şeyin Allah'ın mülkünde olması, kudretinde kâmil olması O'nun ortağının olmadığı sonucunu ortaya koyar.¹⁸⁹ Kudret; sözlükte “gücü yetme, bir şeyin nitelik ve nicelik olarak belirleme, bir işi ölçülü ve planlı yapma, kıymetini bilme” anlamlarına gelmektedir. Kudret, isim olarak Allah'a izafe edildiğinde, “Allah'ın dilediğini istediği şekilde eksiksiz hikmet ile halletmesi” biçiminde anlaşılmıştır. Sonsuz kudret (güç) sahibi olan Allah'ın tüm varlıklara irâde ve ilmi ile mütenasip olarak onlar hakkında dilediği tesir ve tasarrufta bulunması demektir. Kudret sıfatının zıddı olan acziyet,

¹⁸⁴ Kur'an'da benzer manaya gelen âyetler bulunmaktadır. “(Yine) Bilmez misin ki, gerçekten göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Sizin Allah'tan başka veliniz ve yardımcınız yoktur.” (Bakara, 107); “Göklerin, yerin ve içlerinde olanların tümünün mülkü Allah'ındır. O, her şeye güç yetirendir.” (Maide, 120); “O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Şiddetli azab dolayısıyla vay inkâr edenlere.” (İbrahim, 2); “Göklerde, yerde, bu ikisinin arasında ve nemli toprağın altında olanların tümü O'nundur.” (Taha, 6); “Hiçbir şey yoktur ki, hâzineleri bizim katımızda olmasın; ancak onu belirlenmiş bir miktar olarak indiririz.” (Hicr, 21); “Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. O, dilediğine rızıkı genişletip yayar ve kısar da. Çünkü O, her şeyi bilendir.” (Şura, 12).

¹⁸⁵ Şeyhzâde, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde Alâ Tefsîri'l-Kâdî Beyzâvî*, nşr. Muhammed Abdulkâdir Şâhin (Beyrut: Dâru'l-Kütüb-il-miyye, 1999), 8/266-267.

¹⁸⁶ Celalettin es-Suyûtî, Celalettin el-Mahallî, *Celaleyn Tefsiri (Kelime Anlamlı ve Açıklamalı)*, çev., Talha Alp, Orhan Ençakar, Abdulkadir Yılmaz, (İstanbul: Yasin Yayınları, 2011), 400.

¹⁸⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/375.

¹⁸⁸ Fahrüddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, çev., İsmail Cerrahoğlu, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 21, 574-576.

¹⁸⁹ Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, 21/574-576.

Allah (c.c.) hakkında muhaldır. Allah'ın kudreti her şeyi kuşattığı için her mümkün Allah'ın kudret ve iradesine tabidir. Kudret sahibi olan Allah (c.c.) kâdirdir.¹⁹⁰

Allah'ın her şeye gücünün yetmesi, hiçbir şeyin onu aciz bırakamayacağı, hiçbir şeyin O'nun iradesinin dışında cereyan etmeyeceği, hiçbir şeyin O'nun iradesini ve kudretini sınırlandıramayacağı, dilediğini yapabilme gücüne sahip olduğu ve O'nun iradesinin hiçbir kayıt ve sınır tanımadığı anlamına gelmektedir.¹⁹¹ Mülk elinde olan Allah (c.c.), dilediği her şeyi dilediği şekilde tam olarak yapmaya kudreti vardır. Bunun için hiçbir yardıma, yardımcıya, destekçiye, vekile ve aracıya ihtiyacı yoktur. Ol emri ve hükmünce uygun şekilde her ne isterse oluverir. Olan her şeyde bir hikmeti vardır.¹⁹² Mâtürîdî, Allah'ın bu âyette kendisini methettiğini, bu sıfatla her şeye gücü yettiğini ifade etmekte olduğunu ve bunun ilahlığın gerekliliğinden olduğunu belirtir.¹⁹³ Ayrıca Mu'tezile mezhebi, bazı şeylerin Allah'ın gücü dışında olduğunu iddia ettiklerini söyler. Nitekim onlar madumu şey olarak kabul ederler. Dolayısıyla eşyanın şey olması kendi kendine olup Allah'ın dilemesi ile olmadığını iddia ederler.¹⁹⁴ Allah'ın Kâdir olmaması yarattığı alemde düzensizliğin olabileceğini kabul etmek olacağından, âlemde var olan düzen, denge ve nizam onun kudret sahibi bir zatın idaresinde olduğunu gösterir. İrade, ancak kudret sıfatı ile vücut bulup tamam olacağından irade sıfatı kudret sıfatının olmasını zorunlu kılmaktadır.¹⁹⁵

Kemal sıfatlarından biri olan kudret, Allah'ın zâtı hakkında vacip olan sıfattır. Kudretin taalluk ettiği veya ona konu teşkil eden şeye makdûr denir. Kudret kavramı Kur'ân'da isim ve fiil olarak 100'den fazla âyette Allah'a nispet edilmektedir.¹⁹⁶ Kudretin zıddı “bir fiili

¹⁹⁰ es-Seyyid Sabık, *el- Akaidu'l- İslâmiyye*, (Kahire: y.y., 2002), 58.

¹⁹¹ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân* Çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, (İstanbul, Hikmet yay.: 1972), 20/ 96.

¹⁹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/178-179.

¹⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-kur'ân*, 10/110.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-kur'ân*, 10/110.

¹⁹⁵ Mustafa Saim Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, 1. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 22

¹⁹⁶ Allah'ın kudretini ortaya koyan bazı âyetlerden örnekler;

“Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. (Kıyamet) Saatinin emri de yalnızca göz açıp kapama gibidir veya daha yakındır. Şüphesiz, Allah her şeye güç yetirendir.” (Nahl 16/77).

“Herkesin (her toplumun) yüzünü çevirdiği bir yön vardır. Öyleyse hayırlarda yarışınız. Her nerede olursanız Allah sizleri bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah, her şeye güç yetirendir.” (Bakara 2/148)

“Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onunla sorguya çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğini azablandırır. Allah, her şeye güç yetirendir.” (Bakara 2/284) Allah... O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir, kâimdir. O'nu uyuklama ve uyku tutmaz. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, önlerindeki ve arkalarındaki bilir. (Onlar ise) Dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp kuşatamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. Onların korunması O'na güç gelmez. O, pek yücedir, pek büyüktür (Bakara 2/255).

“Eğer yeryüzündeki ağaçların tümü kalem ve deniz de onun ardından yedi deniz daha eklenerek mürekkep olsa yine de Allah'ın kelimeleri (yazmakla) tükenmez. Şüphesiz Allah, üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Lokmân 31/27)

gerçekleştirememe” anlamındaki aczdır ki zât-ı ilâhiyyeden nefyi zaruridir. Kudret sübûtî sıfatlardan biri olup, âlemin Allah (c.c.) tarafından yaratılıp yönetilmesinin sistem açısından izah edilmesi sırasında en etkin olan ilim, kudret, irade sıfatlarının ikincisini teşkil eder; ilgi alanı (taalluk) mümkünâtın tamamıdır. Kudret “mümkün” çerçevesine giren bütün alternatiflere taalluk ettiğinden onlardan birini tercih eden sıfat iradedir, bu sebeple iradeye “sıfât-ı muhassısa” denilmiştir.¹⁹⁷

Mâtürîdî, fâili muhtar olan Allah’ın tüm fiilleri iradesi ile dilediği şekilde yaptığını bunun da zorunlu olarak Allah’ın kudret sıfatının var olduğuna delil olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁸ Mu‘tezile kelâmcıları, subûtî sıfatları Allah’a izafe ederken sîga bakımından sıfat olarak şekillendirmişlerdir. Sıfatlar, “kâdir”, “âlim”, “hay”, “basîr”, “kadîm” gibi lâfzî ifadeler ile Allah’a izafe edilmelidir. Allah, kudret sahibidir demek yerine Allah kâdirdir demeyi tercih etmişlerdir. İlim ve kudret gibi kavramlar insan zihninde müstakil birer varlık gibi algılanabileceğinden ilâhî sıfat olarak kabul edilmeleri halinde kadîm sayılıp tevhid ilkesini zedeleyecektir.¹⁹⁹ Mu‘tezile aynı zamanda Allah’ın yaratıcı kudreti ile beraber insana da kudret izafe ederek fiillerini işleme kudretinin var olduğunu dolayısı ile fiillerinin fâili olduğuna delil olarak sunmuştur. Cebriye, kudret sıfatını insandan nefyederek insanın kudreti olmadığını iddia etmiştir. Eş’arîler, Allah’ın kudreti ile beraber insanda hâdis bir kudretin var olduğunu kabul etmişlerdir. Mâtürîdîler ise, Allah’ın kudreti ile beraber insanda biri fiilden önce, diğeri de fiille birlikte bulunan iki kudret olduğunu kabul etmişlerdir.²⁰⁰

Allah’ın sübûtî sıfatları arasında geçen “ilim”, “kudret” ve “irade” sıfatları bir anlamda iş birliği içerisinde kainatın yaratılışı için temel kavramlar olarak görülmektedir. “Yaratan hiç bilmez olur mu?”²⁰¹ âyetinde görüleceği gibi ilim nesne ve olaylardaki bilinmezliği ortadan

“Allah, yazmıştır: “And olsun, ben galip geleceğim ve elçilerim de.”Gerçekten Allah, en büyük kuvvet sahibidir, güçlü ve üstün olandır.” (Mücâdele 58/21).

“İnsanlar içinde, Allah’tan başkasını eş ve ortak tutanlar vardır ki onlar (bunları), Allah’ı sever gibi severler. İman edenlerin ise Allah’a olan sevgileri daha güçlüdür. O zulmedenler, azaba uğrayacakları zaman, muhakkak bütün kuvvetin tümüyle Allah’ın olduğunu ve Allah’ın vereceği azabın gerçekten şiddetli olduğunu bir bilselerdi (Bakara 2/165).

Onların sözleri seni üzmesin. Şüphesiz izzet ve gücün tümü Allah’ındır. O, işitendir, bilendir (Yûnus 10/65).

¹⁹⁷ Curcânî, *Kitâbu’t-ta’rifât*, 1/ 173.

¹⁹⁸ Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, Çev. Bekir Topaloğlu, 7. Baskı (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 117.

¹⁹⁹ Kâdî Abdulcebbar, Ebu’l-Hasan b. Ahmed el-Hemedani el-Esedabadi, *el-Muğnî*, 6/ 1-5. Bekir Topaloğlu, *Kudret, DÎA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/316-317.

²⁰⁰ Ömer Aydın, *Kur’an Işığında Kader ve Özgürlük*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 95.

²⁰¹ Mülk 67/14.

kaldıran bir nitelik taşır. Kudret sıfatı, aklın bir şeyin vücut bulması ile ilişkili olarak verebileceği üç hükümden biri olan “mümkün”in mevcudiyetini sağlayan sıfat olarak görülmüştür.²⁰²

1.2.3. Hâlik

Mülk sûresi ikinci âyet;

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُورُ .

“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”²⁰³

Halk; “ha-l-k” fiilinden türeyen bir kelime olan mastar hali “halk”; “yaratma, meydana getirme, imal etme, ölçme ve biçme, bir şeyden yeni bir şey icat etme” anlamlarına gelmektedir. “Mahluk”, biçimi ile “yaratılmışlar, insanlar” şeklinde, “hilkat”, biçiminde “yaratılış, fitrat, tabiat” şeklinde, “hâlik-hallâk” şeklinde “yaratan” anlamına gelmektedir.²⁰⁴

(خَلَقَ) Hâlik “Yaratmak” anlamındaki halk masdarından sıfat olup “yaratan” demektir. Halkın, “bir işi ölçülü ve âhenkli biçimde yapmak” mânasından hareket ederek hâlikı “planlı ve amaçlı (bir anlamda şuurulu) bir şekilde yaratan” diye tanımlamak mümkündür. “O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır” âyeti azîz ve gafûr sıfatlarının tecellisi için şart koşulan kudret sıfatının delilidir. Semevatın havada askısız ve desteksiz şekilde durması ancak kâmil bir kudret ile mümkündür.

(الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ) ifadesinde ölüm, âyetle “ölümü ve hayatı yarattı” ifadesi ile ölüm ve hayat beraber zikredilmiştir. Ölümü yarattı ifadesi ile ölümün yokluktan ibaret olmadığı, hayat gibi bir varlığa sahip olduğu, varlığa ait bir iş olduğu ve varlığı bulunan bir hadise olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁵ Aynı zamanda “Hanginizin daha iyi davranışta bulunacağını imtihan etmek için ölümü de hayatı da yaratan O’dur.”²⁰⁶ âyeti ile ölümün ve hayatın yaratılması Allah’ın varlığının delillerinden biri olarak sunulmuştur.

²⁰² Topaloğlu, *Kudret*, 26/316-317.

²⁰³ Mülk 67/2.

²⁰⁴ Mustafa Çağrı, *Halk, DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/324-325.

²⁰⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/179-183.

²⁰⁶ Mülk 67/2.

(طَبَاقًا) tabiri birbiri üstüne konulmuş anlamına gelmektedir.²⁰⁷ Âyette zikredilen yedi tabaka (gök) ifadesi ile, göklerin ve yerin yaratıcısının Allah (c.c.) olduğu vurgulanmış, aynı zamanda farklı alemler de kastedilmiştir. Bu ifade ile aynı zamanda Allah'ın birliğine, mülkünün genişliğine ve büyüklüğüne de işaret edilmektedir. Allah'ın yarattığı yedi tabaka arasındaki uyuma ve ahenge dikkat çekilerek evrendeki birliğe ve düzene vurgu yapılmıştır.²⁰⁸

(تَفَاقُتٍ) kavramı, uyumsuzluk, ahenksizlik, kopukluk, uygunsuzluk anlamına gelmekte olup kainatta bir uyumsuzluk, bir ahenksizlik ve bir kopukluk bulunmaz. Âyet ile kainatta var olan uyum, uygunluk, ahenk, nizam ve intizama dikkat çekilmiştir.²⁰⁹ İnsan evrene bakarak evrendeki uyum, düzen ve ahengi gözlemleyerek Allah'ın varlığına, birliğine, mülkünde kâdir olduğuna kanaat getirecek ve dünyanın var ediliş amacını anlamaya çalışacaktır.²¹⁰

(فُطُورٍ) kavramı, çatlak ve yarıklar anlamına gelmekte olup (fa-tı-ra) yardı fiilinden türemiştir. Âyette bu kavram çatlak, yarık, bozukluk anlamında kullanılmıştır.²¹¹ Âyet ile Allah'ın mülkünün genişlik ve bütünlüğüne ve yaratılıştaki düzene vurgu yapılmıştır. İlahi Kudret dairesi içinde bulunan bütün mahlukatın bir ahenk ve uyum içerisinde varlıklarını sürdürmeleri Allah'ın kudretinin sınırsız olduğuna ve onun bir olduğuna delalet etmektedir.²¹²

Mülk sûresi on dokuzuncu âyet;

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَفَائِتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ

“Üstlerinde kanatlarını açmış uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahmân'dan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir.”²¹³

Âyetten anlaşıldığı kadarıyla havada uçan her şeyi yaratan ve havada tutan Allah'tır. Kuşları uçacak biçimde yaratan ve onlara uçuş kabiliyeti veren de Allah'tır. Tabiat kanunlarını onların havada olabilecekleri şekilde düzenleyen de Allah'tır. Bu düzenin bozulması tabiatın ve doğanın bozulması anlamına gelecektir. Dolayısıyla yeryüzünde olduğu kadar gökyüzünde de her

²⁰⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Tefsirlerin Özü Safvetü't-Tefâsîr*, Çev., Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 6/510.

²⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/179-183.

²⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/377.

²¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/179-183.

²¹¹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, Çev., Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, (İstanbul: Hisar Yayınları, 2001), 8/368.

²¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/179-183.

²¹³ Mülk 67/19.

şey Allah'ın kontrolü altında olup her şeyin sebebi Allah'tır. Mahlukatın ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli şeyleri de yaratan Allah'tır.²¹⁴

Gazzâlî, “*halik, bâri*’ ve *musavvir*” kelimeleri üzerine yaptığı mütalaada *halk* kavramına varlık alemine geçilmeden önce Allah’ın plan ve proje yapması anlamını verdiği görülmektedir.²¹⁵ Yaratma ile ilgili olan *halik, bâri*’ ve *musavvir kavramları*, yaratmanın birbirini takip eden üç safhasına işaret etmektedir. *Hâlik*, “yaratılacak şeyin bütün ayrıntılarını bilip takdir eden”, *Bâri*’ “onu fiilen meydana getiren”, *Musavvir* de “nesnenin kendine has özelliklerini verip fonksiyonel olmasını sağlayan” anlamına gelmektedir.²¹⁶ Her ne kadar kavramın temel anlamlarından birisi var olan bir şeyden icat etmek şeklinde olsa da, Kur’ân’da geçtiği hali ile; “Allah her şeyi yarattı” denildiğinde “Allah, her şeyi yoktan yarattı” demek şeklinde anlaşılmalıdır.²¹⁷

Yaratma işlevinin Kur’ân’da çok geniş bir alana yayıldığı gerçeğinden hareketle, görünen ve görünmeyen her şeyin yaratma konusu olduğunu söylemek mümkündür. Temelde her şeyin yaratıcısı Allah Teâlâ’dır. Gökler, yerler ve bu ikisi arasında bulunanlar, hep Allah’ın *halk* etmesiyle vücut bulmuş varlıklardır.²¹⁸ Hâlik ismi, esmâ-i hüsnâ rivayetlerinde geçmekte olup²¹⁹ birçok hadis metinlerinde “halk” eylemi, fiil sigaları ile Allah’a nisbet edilmiştir.²²⁰ Kur’ân’-ı Kerîm’de “halk” kavramı iki yüz altmış bir defa geçmektedir. Yüz seksen dört kez fiil formunda geçmekte, elli iki kez isim olarak “halk” şeklinde geçmektedir.²²¹

- Kur’ân’-ı Kerîm’de, yaratılıştan mutlak anlamda bahseden âyetler bulunmaktadır. Bu bağlamda Mülk sûresinde de “yaratma” kavramı benzer anlamda kullanılmıştır.

“O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?”²²²

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan.”²²³

“O’dur yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratan.”²²⁴

²¹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 6/383; es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 6/516.

²¹⁵ El-Gazzâlî, *el-Maksadü’l-Esnâ fi Şerhi Esmâillâhi’l-Hüsnâ*, 53.

²¹⁶ Bekir Topaloğlu, *Hâlik, DÎA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/303-304.

²¹⁷ İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*. 1/889.

²¹⁸ Veli Ulutürk, *Kur’ân-ı Kerîm’de Yaratma Kavramı*, (İstanbul, 1995), 16.

²¹⁹ İbn Mâce, *Dua*, 10; Tirmizî, *Daavat*, 82.

²²⁰ Topaloğlu, *Hâlik*, 15/303-304.

²²¹ Abdül-Bâkî. Muhammed Fuâd, *Mu’cemü’l-Müfrehes li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim*, (İstanbul 1983), 241-245.

²²² Mülk 67/3.

²²³ Bakara 2/21.

“O’dur gökleri ve yeri halka halka yaratan ”²²⁵

- Bazı âyetlerde halk kavramı yaratmanın herhangi bir maddeden gerçekleştiğini ifade etmektedir:

“Allah sizi topraktan, sonra spermden yarattı, sonra da size çiftler haline getirdi.”²²⁶

“De ki siz mi yeryüzünü iki günde yaratana inkar ediyorsunuz”. O’na eşler koşuyorsunuz. İşte O (Allah) sizin Rabbinizdir. O, yeryüzüne üstten sağlam kazıklar (yalçın dağlar) attı. Orada bereketler yarattı. Araştırıp soranlara yeterli olarak azıkların dört günde takdir etti. Sonra da duman halindeki gökyüzüne yöneldi. Ona ve yeryüzüne ister gönlünüzle ister gönülsüz olarak gelin dedi. Onlar da “isteyerek geldik” dediler.”²²⁷

- Bazı âyetlerde yaratmanın sadece Allah’a ait olduğuna vurgu yapılmıştır:

“Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden Allah’tır. Gündüzün peşini ısrarla takip eden geceyi, gündüzün üzerine örtmektedir. Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğdiren de O’dur. Haberinizi olsun ki yaratma ve emretme O’na aittir. Alemlerin Rabbi olan Allah mübarek ve mükemmeldir.”²²⁸

“Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.”²²⁹

- Bazı âyetlerde yaratma fiilinin fâili olarak doğrudan Allah’a işaret edilmektedir:

“Allah’ın katında İsa’nın durumu Adem’in durumu gibidir. Adem’i topraktan yarattı ve sonra da ona ‘ol’ dedi, o da hemen oluverir.”²³⁰

“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”²³¹

- Bazı âyetlerde yoktan yaratma anlamına gelen kullanımlar görülmektedir:

“(Zekeriyya) Ey Rabhim! Karım kısır, ben de ihtiyarlığın son sınırına gelmiş biri olduğum halde, nasıl olur da çocuk sahibi olabilirim, dedi. Rabbin, evet öyledir, bu bana kolaydır, zira

²²⁴ Bakara 2/29.

²²⁵ En’âm 6/73.

²²⁶ Fâtır 35/11; Benzer anlama gelen âyetler için bkz., Kehf 18/37; Mümin 40/67; Nahl 16/4.

²²⁷ Fussilet 41/9-11.

²²⁸ A’râf 7/54.

²²⁹ Mülk 67/14.

²³⁰ Âl-i imrân 3/59.

²³¹ Mülk 67/2.

daha önce sen hiçbir şey değilken seni ben yaratmıştım, dedi.”²³²

- Kur’ân’da bazı âyetlerde Allah’ın tüm varlıkların yaratıcısı olduğu ve O’nun tek ilah olduğuna vurgu yapılmıştır:

“İşte Rabbiniz Allah’tır. O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, her şeyin yaratanıdır. O halde O’na kulluk yapın. Zira O, her şeye vekildir”²³³

- Bazı âyetlerde iman ve ikna makamında yaratılışın başlatılması ve onun tekrarlanması hususları dile getirilmiştir:

“De ki sizin ortak koştuklarınız içinde ilk defa yaratıp sonra onu yeniden yaratacak olan var mı”? De ki ilk defa yaratıp sonra onu tekrar edecek olan Allah’tır. Nasıl da döndürülüyorsunuz?²³⁴

“Biz ilk yaratmayla yorgun mu düştük de tekrar yaratılmayalım? Hayır onlar gerçekte yeni bir yaratmadan kuşku duyuyorlar.”²³⁵ Örnek olarak verilebilir.

Mülk sûresinde geçen; “Üstlerinde kanatlarını açar kapaya uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahmân’dan başkası tutmuyor.”²³⁶ âyeti Râzî’ye göre; kuşların uçuşu gibi ihtiyari bir fiilin ve mahlukların yaptığı bütün fillerin Allah (c.c.) tarafından yaratıldığına delildir.²³⁷

Fiil, irade ve kudretin eyleme dönüşmüş halidir. Fiil, yapan açısından (fâili), fiilin oluşumu için fâilin dilemesini (irade), fiilin oluşum sürecinde fâilin eyleme geçme hususundaki seçimi (ihtiyari), fiilin meydana gelebilmesi için fâilde olması gereken gücü (kudret) ve fiilin meydana gelmesinden doğan sorumluluğu (mesuliyeti) kapsamaktadır.²³⁸ Fiillerin yaratılması konusunda Eş’arîler, fiili yokken amaçlı olarak var oluşa geçirilen şey olarak görmüşlerdir. Asıl fâil o şeyi var oluşa geçirmeyi amaçlayan Allah’tır. Eş’arî insan fiillerini zorunlu ve kazanılmış olarak ikiye ayırmaktadır. İnsanın istemsiz olarak yaptığı, arzu etmeden üstlendiği veya üstlenmek durumunda kaldığı titreme, felç olma gibi fiiller zorunlu fiiller olarak görülmüştür. Bu nitelikte olmayan diğer fiiller ise kazanılmış fiillerdir. İnsanın zorunlu olsun veya olmasın fiillerinin

²³² Meryem 19/8-9.

²³³ En’âm 6/102.

²³⁴ Yûnus 10/34.

²³⁵ Kâf 50/15.

²³⁶ Mülk 67/19.

²³⁷ Fahrüddin Er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi’l-Gayb*, 30/591.

²³⁸ Şerafeddin Gölcük, *Bakillânî ve İnsanın Fiilleri*, 1. bsk., (TDV Yay., Ankara 1997), 52.

yaratıcısı (Halik) Allah'tır. Âyette, “Her şeyi yaratan Allah'tır.”²³⁹ ve “Sizi de yaptıklarınızı da yaratan Allah'tır.”²⁴⁰ ifadelerinden hareketle insanın iktisab ettiği fiillerinin hâliki de Allah'tır.²⁴¹ Yine Eş'arî kelamcılarının Bâkillânî'ye göre kulların fiilleri bir boyutu ile Allah'a, diğer boyutu ile insana ait olmak üzere iki farklı kudretin etkisi ile meydana gelmektedir. Kadîm olan kudret fiilin aslını yaratırken, kulun kudreti ile fiilin vasfı meydana gelmektedir. Buna göre Allah'ın kudreti ile kulun kudreti fiilin meydana gelmesi sürecinde ayrı ayrı açılardan etki etmektedir.²⁴²

Mu'tezilî alimler, adalet ilkesi gereğince kulları fiillerinin fâili ve haliki olarak görmüşlerdir. Kul kendi fiillerinde ve iradesi dahilinde olan işlerde asıl fâil olduğunda sorumlu tutulabilir. Kulun kendi fiillerinde Allah'ın yaratma suretiyle veya o fiili ortadan kaldırma suretiyle bir dahli veya takdiri olmamalıdır ki fiilinden dolayı cezaya veya ödüle müstehak olsun.²⁴³ Allah (c.c.) insanlara ihtiyarî, seçimli eylemler yapabilmeleri için bir kudret alanı vermiştir. İlâhi iradenin sebep olduğu bir eylemden insanın sorumlu tutulması Allah'ın adalet sıfatı ile bağdaşmaz. Bunun aksi zulüm olmuş olur.²⁴⁴ Mu'tezile mezhebinin kulların fiillerinin kul tarafından yaratıldığını savunması nedeniyle âyeti, Allah'ın (c.c.) kudretiyle kuşları olağanüstü şekilde yarattığı ve verdiği özellikler sayesinde yer çekimine rağmen havada kalarak uçabildiği şeklinde yorumlamıştır.²⁴⁵ Yine Mu'tezilî âlim Kâdî Abdülcebbar'a göre fiil, kudret sahibinden sadır olan şeydir.²⁴⁶ Fiiller, insanın niyet ve isteği ile ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi, ayağa kalkmamızı isteyen birinin isteğini yerine getirdiğimizde ayağa kalkma eylemi bir usûl ve süreç içerisinde meydana gelmektedir.²⁴⁷

Mâtürîdîlere göre kul, ihtiyar sahibi olması durumunda fiilinden sorumlu olabilmektedir. Kulun bir fiili işlemeden önce ihtiyarı (seçmesi) ve bu fiile meyli söz konusudur. Daha sonra kulun ihtiyar edip seçtiği ve meylettirdiği fiili yapabilmesi için bir kudreti (gücü) olması

²³⁹ Ra'd 13/16.

²⁴⁰ Saffât 37/95-96.

²⁴¹ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma fî'r-Redd alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, Beyrut 1952, 39-43

²⁴² el-Bâkillânî, el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *Et-Temhîd fî'r-Redd alâ Mülhideti'l-Muattıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*, neşr., M. Muhammed Hudaýrî- M. Abdülhâdî Ebû Ridei (Kahire, 1947), 45-46

²⁴³ Kazanç, *İslâm Kelâmında İnsan Fiilleri*, 176.

²⁴⁴ Hamdi Gündoğar, “Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, (Aralık 2004), 205-218.

²⁴⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, (Kahire: Dâru'l-kutub, 2001), 4/582.

²⁴⁶ Kâdî Abdulcebbar, *el-Mugnî*, 5/241-245.

²⁴⁷ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 459.

gerekmektedir.²⁴⁸ Eylemde bulunabilme yetkisi olmayan birine emir vermek ve yasak koymak anlamsızdır. İnsanın kendini hür hissetmesi ve dilediği fiilleri yapabilmesi fiillerinin fâili olduğunu kanıtlamaktadır.²⁴⁹ Dolayısı ile Mâtürîdîlere göre irade, fiil ile birlikte mütalaa edilmekte ve insan iradesinin hürlüğü, fiilin işlenmesine bağlı olarak görülmüştür.²⁵⁰ “Sizi de yaptıklarınızı da yaratan Allah’tır.”²⁵¹ şeklindeki beyan, gerçekte bu fiillerin Allah (c.c.) tarafından yaratıldığını ortaya koymaktadır. Çünkü fiilin Allah'a isnat edilmesi fiilin insandan nefyedilmesini gerektirmemektedir. Buna göre fiil yapılmamışken Allah (c.c.) tarafından yaratılmıştır. Eylem haline geldiğinde ise kul tarafından kazanılmış (kesb) olması anlamındadır.²⁵² Mâtürîdî’ye göre fiillerin yaratılması Allah’a nisbet edilir. Kesbi ve işlenmesi ise kula nispet edilir.²⁵³

İslâm kelâmcıları, sübûtî sıfatlar ile ilgili tezlerini kâinatın yaratılış ve işleyişine dikkat çekerek delil getirmeyi tercih etmişlerdir. Yaratılmışların ihtiyaçlarına en uygun biçimde yeryüzünün ve gökyüzünün var edildiği, tabiatla müşahade edilen nizam, intizam ve düzen bütünü bunlara kudreti yetebilecek bir yaratıcıya muhtaçtır. Dolayısı ile Allah (c.c.) gerçek fâil olarak kudreti ile yoktan var ederek “tekvin” sıfatı ile kainatı halk etmiştir.²⁵⁴

Yaratma kavramı ile yoktan var etme anlamında kullanılan diğer bir kavram da tekvindir. Sözlükte “olmak, meydana gelmek; sonradan olmak” anlamına gelen ve (ke-v-n) (kiyân) fiil kökünden türeyerek tefîl kalıbından mastar olan “tekvin”, “oluşturmak, meydana getirmek; yaratmak” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak; yaratarak varlık sahnesine çıkarmak, yaratmak diye tanımlanmıştır. Tekvin kavramı, fiil, halk, tahlîk, icad, ihdâs, ihtirâ, ibdâ gibi kelimeler ile benzer anlamda kullanılabilmektedir. Tekvin ile bu kavramlar arasında en önemli fark, tekvin sıfatı işleyişi açısından hiç yokken yaratılmış olmayı ifade etmektedir.²⁵⁵

Mu’tezilîler, Allah’ın fiilî sıfatlarını O’nun zâtında zaid bir sıfat bulunmamasını gerekçe göstererek hâdis olarak görmüşlerdir. Eş’arîler, tekvin sıfatını müstakil bir sıfat olarak görmeyerek kudret ve iradenin taalluku mahiyetinde değerlendirmişlerdir. Mâtürîdîler ise tekvini

²⁴⁸ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, (İstanbul 1997), 302; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Fiil, DİA*, 8/62; Kasım Turhan, *Kelâm ve Felsefe Açısından İnsanın Fiilleri*, (İstanbul: 2003), 93; 127–8

²⁴⁹ Fethi Kerim Kazanç, “İslâm Kelâmında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sayı, 4/7 (Şubat 2007), 125–212.

²⁵⁰ Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 288; Turhan, *İnsanın Fiilleri*, 123–4.

²⁵¹ Saffât 37/96.

²⁵² Nureddin es- Sâbûnî, *Mâturidiyye Akaidi*, Çev., Bekir Topaloğlu, (Ankara: DİB yay., 1978), 139–41.

²⁵³ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, (İstanbul 1997), 293; Yazıcıoğlu, *Fiil*, 8/63.

²⁵⁴ Çağrı, *Halk*, 43/324–325.

²⁵⁵ er-râzi, *Mefâtihi’l-ğayb*, 3/ 541.

Allah'ın zâtı ile kâim, kadîm müstakîl bir sıfat olarak görmüşlerdir.²⁵⁶ Ehl-i sünnet kelimcilerine göre, Allah (c.c.) hür iradesi ile kainatı yokluk aleminden varlık alemine çıkaran yaratıcıdır.²⁵⁷

Tekvin sıfatının yorumlanmasındaki anlaşmazlık tekvin ile mükevvenin (yaratma sıfatı ile yaratılmış şeyin) kıdem ve hudûs açısından farklı konumda bulunup bulunmamalarıdır. Mu'tezile ve Eş'ariyye kelâmcılarına göre tekvin ile mükevven aynı zaman içinde bulunur. Mükevven hâdis olduğundan tekvin de hâdistir, bu sebeple de zât-ı ilâhiyyeye nispet edilmesi câiz değildir. Mâtürîdîlere göre ise tekvin ile mükevven birbirinden ayrı olup birincisi kadim, İkincisi hâdistir. Zaten öncelik ve sonralık, yani zaman, güneş sistemine bağlı bulunan biz insanlar için söz konusu olup Allah Teâlâ (c.c.) bu tür kayıtlardan münezzehtir.²⁵⁸ Tekvin meselesini âyetler bağlamında ele alacak olursak aşağıdaki âyetler örnek verilebilir.

And olsun, biz sizi yarattık, sonra size suret verdik, sonra meleklerle: “Adem’e secde edin” dedik. Onlar da İblis’in dışındakiler secde ettiler; o, secde edenlerden olmadı.²⁵⁹

“Göklerin ve yerin mülkü O’nundur; çocuk edinmemiştir. O’na mülkünde ortak yoktur, her şeyi yaratmış, ona bir düzen vermiş, belli bir ölçüyle takdir etmiştir.”²⁶⁰

“Görmüyorlar mı; gökleri ve yeri yaratan Allah, onların benzerini yaratmaya gücü yeter ve onlar için kendisinde şüphe olmayan bir süre (ecel) kılmıştır. Zulmedenler ise ancak inkarda ayak dirediler.”²⁶¹

“Oysa sizi de yapmakta olduklarınızı da Allah yaratmıştır.”²⁶² “Sözünüzü ister gizleyin ister açığa vurun. Şüphesiz O, sinelerin özünde saklı duranı bilendir. O, yarattığını bilmez mi? O, Latîftir; Habîr’dir.”²⁶³

“O inkâr edenler görmüyorlar mı ki, (başlangıçta) göklerle yer, birbiriyle bitişik iken, biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık. Yine de onlar inanmayacaklar mı?”²⁶⁴

Bu ve benzeri âyetlerden hareketle Mâtürîdîler Allah'ın subûtî sıfatlarının sayısını sekize çıkarmışlardır. Mâtürîdîler, Eş'arî ve Mu'tezilî'den farklı olarak Allah'ın tekvin sıfatı ile kâinatı

²⁵⁶ er-râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3/ 543.

²⁵⁷ Nureddin es- Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 152.

²⁵⁸ Ali b. Sultan el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu mişkâtü'l-mesâbih*, (Beyrut: Dâru'l-fikir, 2002), 5/ 1826.

²⁵⁹ A'râf 7/11.

²⁶⁰ Furkân 25/2.

²⁶¹ İsrâ 17/99.

²⁶² Sâffât 37/96.

²⁶³ Mülk 67/13-14.

²⁶⁴ Enbiyâ 21/30.

yoktan yarattığı görüşündedirler. Onlar, Allah'ın fiili sıfatlarını tekvin terimiyle ifade etmişlerdir. Onlara göre tekvin sıfatı irade ve kudret sıfatlarının birleşimi olup Yâsin sûresinde “Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu “ol” demekten ibarettir²⁶⁵. Hemen oluverir” şeklinde geçen âyette ifade edilmiştir. . Eş'arîler, tekvine izafi olarak bakarak yaratmanın tekvin ile değil de kudretle gerçekleştiğini kabul etmişlerdir. Kevn (oluş) kudretin eseri olup yaratmada oluşun kendisine taalluk eden irade vasıtası ile ona tesir eden kudretin dışında başka bir sıfata ihtiyaç olmadığını iddia etmişlerdir. Aslında onlar, “kudret” sıfatını başlı başına bir sıfat olarak görseler de kudret sıfatının bir cihetle ezeli, diğer cihetle ise hâdis olmak üzere iki taallukunun bulunduğunu kabul etmişlerdir. Eş'arîler Allah'ın fiillerini kudret ile makdurat arasında taallukun kendisi olarak görmüşlerdir. Kudret sıfatı varolduğunda tekvin sıfatına gerek olmadığını söylemişlerdir.²⁶⁶ Yaratma, Allah'ın kudret sıfatının iradeyle tahsisi sonucu gerçekleşir ve Allah yarattığı anda yaratıcı olmuş olur. Kısaca, Eş'arîlere göre tekvin sıfatı, bir şeyin var oluşuna tesir eden bir sıfat, kudret de sıfatının kendisi olmaktadır.²⁶⁷

Mâtürîdîler'e göre Allah (cc) tekvin sıfatı ile mükevvenatı yoktan yaratmıştır. Tekvîn ezeli ve zorunlu bir sıfat olup, kabul edilmediğinde âlem için başka yaratıcılar aramak durumunda kalınacaktır.²⁶⁸ Allah yok olanı, yoktan varlık sahasına çıkarmıştır. Allah, tekvin sıfatı ile “yaratıcı” olarak nitelenmiş olmaktadır. Kudret sıfatı, Allah'ın bir fiili yapabilme gücü ve kudretidir. Allah'ın kudreti her zaman bir işi yapmasını gerekli kılmaz, ancak bu kabul edilecek olursa, kudret sıfatı icbarı içerdiğinden Allah'ın iradesindeki hürriyeti kaldırabilecektir. Dolayısı ile kudretin yaratmaya tesiri imkan (zorunlu olmadığı) dahilinde iken o şeyin varlık sahasına çıkmasına tesir eden tekvin sıfatı gereklidir. Ezelden beri yaratıcı olan Allah, tekvin sıfatıyla vakti geldiğinde eşyayı yaratmaktadır.²⁶⁹

Mülk sûresinde geçen, (لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا) İmtihana tabi tutma; kişinin başkası hakkında itaat mı isyan mı edeceğini tespit etmek amacıyla tecrübe etmesini ve bazı olaylarla denemesini ifade eder. Ancak bu durumu ezeli ve ebedi her şeyi bilen Allah (c.c.) hakkında düşünmek muhaldir. Bu nedenle burada yapılan imtihanın hakikati kulun itaat edip etmeyeceğini

²⁶⁵ Yâsin 36/82.

²⁶⁶ Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3/156, 180-182.

²⁶⁷ Fahreddin Râzî, *el-Muhassal*, (Mısır ts.), 135.

²⁶⁸ Ebu'l-Yûsr Pezdevî, *Usûlu'd-Din*, (Kahire: Mektebetü'l-ezher, Bs. 1, 2003), 76.

²⁶⁹ Tevfik Yüceoglu, “Ehl-i Sünnet Kelamcılarında Tekvîn Tartışması”, *Uludağ İlahiyat Fak. Dergisi*, 2/2, (Ocak 1987), 258.

öğrenmek amacıyla değildir. Sadece işleyişi itibariyle imtihana benzemektedir.²⁷⁰ Âyette zikredilen “hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için” cümlesi ölüm ve hayatın yaratılış gerekçesini ifade etmektedir. Bu durum ise “Allah’ın (c.c.) fiillerine illet/sebepe getirilmez” kaidesine aykırıdır. Ehl-i sünnet âlimlerine göre Allah’ın (c.c.) fiillerine illet getirilemeyeceği için bu tür âyetlerin tevil edilmesi veya suret açısından ta’lil harfiyle kullanılmış olması nedeniyle illet gibi anlaşılsa da hakikatinde illet olmayıp fiilin hikmetinin açıklanması veya tenbih amacıyla zikredilmiştir.²⁷¹ Âyette hanginizin daha iyi ameller yapacağını denemek üzere ölümü ve hayatı yarattı denilmektedir. Buna göre;

- Öldürmek ve hayat vermek Allah’a aittir.
- İnsanın iyilik ve kötülük yapabilme kudreti ile yaratılması onun imtihan edilmesine vesile kılınmıştır.
- İnsanı belirli bir maksatla yaratan Allah (c.c.) onu imtihan edecektir.
- Dünya hayatı imtihanın gerçekleştiği yer olup karşılığı âhirette görülecektir.²⁷²

Mülk sûresindeki “imtihan” kavramı ile ilgili olarak Mâtürîdî, farazi bir soru üzerinden konuyu ele almaktadır. Şâyet bir kimse imtihanın gizli olanı ortaya çıkarmak ve bulunmayanı görünür hale getirmek için yapıldığını ancak her şey Allah (c.c.) için aşikar olduğuna göre burada imtihanın ne gibi bir anlamı olabilir sorusunu sorması halinde bu soruya şu şekilde cevap verilir: Burada imtihan kelimesi bir şeyin ortaya çıkması anlamından kinaye olarak kullanılmıştır. Benzer şekilde farklı âyetlerde hile ve istidrac kelimelerinin Allah’a nispet edilmesinde olduğu gibi orada da nitekim bu kelimelerin gerçek anlamları maksut değildir.²⁷³

1.2.4. Âlim-İlim

Mülk sûresi on üçüncü âyet;

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“Sözünüzü ister gizleyin isterse açığa vurun; unutmayın ki O, kalplerin içindekini bilmektedir.”²⁷⁴

²⁷⁰ er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 30/580.

²⁷¹ er-Râzi, *Mefâtihi'l-Gayb*, 30/580.

²⁷² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/376-377.

²⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-kur'ân*, 10/110.

²⁷⁴ Mülk 67/13.

İbni Abbas'tan gelen bir rivayette bu âyet, Müşrikler hakkında inmiştir. Müşrikler Rasûlullah'ın aleyhinde konuşup ona dil uzatmışlar, Cebrâil (a.s.) bunu Allah resûlüne haber vermiştir. Aralarında konuşulan şeylerden Hz. Peygamber'in haberi olduğunu öğrendiklerinde müşrikler gizli konuşalım ki Muhammed'in ilahı bizi duymasın demişlerdir. Bunun üzerine hiçbir şeyin Allah'a gizli kalmayacağını bildiren âyet nazil olmuştur.²⁷⁵

İlim; a-li-me fiilinden türeyen “ilim”, “bilmek, bir nesnenin hakikatini ve özünü kavrayıp idrak etmektir” anlamlarına gelir. Râzî gibi bazı âlimler terim olarak ilim kavramının apaçık bir kavram olduğundan tam olarak tarif edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Gazzâlî ve Cüveynî benzer olarak ilmi; uygunluk içinde bulunan nesnelerin olduğu gibi bilindiği sıfat diye tanımlamışlardır. İlim; aklın ve duyuların alanına giren her şeyin tam olarak tanınmasını sağlayan bir niteliktir. İlim, meydana gelişi açısından zarûrî ve nazarî olmak üzere ikiye ayrılmıştır.²⁷⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de “ilm” kavramı üç şekilde kullanılmıştır.²⁷⁷ İlim kavramı bizatihi “ilim, bilgi, bilmek, vakıf olmak” manasında kullanılmıştır. Mülk sûresinde “ilim” benzer anlamda kullanılmıştır.

“Sözünüzü ister gizleyin isterse açığa vurun; unutmayın ki O, kalplerin içindekini bilmektedir.”²⁷⁸ “Sırlarını ve ilan ettiklerini bilir.”²⁷⁹ “Şüphe yok ki O, sözden açığa vurulanı da bilir, gizlediğinizi de bilir.”²⁸⁰ Mülk sûresi yirmi altıncı âyetinde geçen; **قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ**. “De ki: “O bilgi yalnız Allah'a mahsustur, ben ise sadece açık bir uyarıcıyım.”²⁸¹ âyeti ile Râzî iki husus hakkında bilgidan bahsedildiğini ifade etmiştir. Birincisi peygamberin sahip olduğu emirlere uyulmaması halinde gelecek olan azaptır. İkincisi ise azabın geleceği zamandır.

²⁷⁵ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 6/514

²⁷⁶ er-Râzî, el-Mahassal, 41. Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 150.

²⁷⁷ İlim kavramının konu ile ilgili olan kullanımının dışındaki diğer iki kullanım şu şekildedir:

• “Görmek, ayırt etmek, sonucunu beklemek” anlamında kullanılmıştır. Âyetlerde bu anlamda kullanım biçimlerine verilecek örnekler şu şekildedir:

“Andolsun ki sizi deneyeceğiz; tâ ki içinizden mücahidleri bilelim (görelim, ayırt edelim).” (Muhammed 47/31). Âyetinde cihad edenler ile cihad etmekten geri duranların davranışlarını görmek, denemek söz konusu edilmiştir. Cihad eden, fiilen cihâd edinceye kadar -henüz cihâd etmemiş olduğundan-Allah'ın onun cihâdını görmesi söz konusu değildir, fakat onun cihâd edeceğini bilir (Âl-i İmrân 3/142). “Yoksa Allah içinizden cihâd edenleri bilmeden (görmeden, ayırt etmeden) ve sabredenleri bilmeden (belalara sabrettiğinizi görmeden) cennete gireceğinizi mi sandınız?!” (Âl-i İmrân 3/142). “Yoksa Allah içinizden cihâd edenleri bilmeden [ya'lem] (yani görmeden) bırakılacağınızı mı sandınız?!” (Tevbe 9/16).

• “İzin” anlamında kullanılmıştır. Hûd sûresindeki şu âyetinde olduğu gibi:

“De ki: “Allah! Onu ancak ilmi yani, izni ile indirdi.” (Hûd 11/14).

²⁷⁸ Mülk 67/13.

²⁷⁹ Bakara 2/77.

²⁸⁰ Enbiyâ 21/110.

²⁸¹ Mülk 67/26.

Bu zamanı Allah'tan (c.c.) başka kimse bilmemektedir. Peygamberin uyarıcı olması veya bu hususta doğru sözlü kabul edilmesi için azabın geleceği vakti bilmesine gerek yoktur.²⁸² Bu âyetlerde kastedilen, “bizatihi ilim”dir. O, yaratmadan öncesini de olanı da olacağı da bilir anlamında kullanılmıştır.

Mülk sûresinde geçen; “O, kalplerin içindekini bilmektedir.”²⁸³ âyetinde hitabın tüm insanlara ait olduğu anlaşılmaktadır. Müminler, Allah'ın her türlü gizli açık tüm davranışları, niyetleri, düşünceleri bildiği şuuruyla davranışlarını gerçekleştirmelidirler. Kafirlerin ise bu dünyada Allah'tan korkmadan yaşamlarını sürdürdükleri hatırlatılarak yapıp ettikleri her şeyin Allah (c.c.) tarafından bilindiği ve kaydedildiği bildirilmiştir.²⁸⁴ Âyeti kerimede Yüce Allah (c.c.) insanlara söylemek istediklerini veya kalplerinden geçirdiklerini açıktan söylemeleriyle gizlemeleri arasında fark olmadığını, kalplerinden geçirdiklerini dillendirmeseler de Allah (c.c.) bütün malumatı bildiği gibi onu da bildiğine vurgu yapılmıştır.²⁸⁵ Allah'ın âlim olmasının hikmeti, gizli ve açık her şeyi bilen Allah'ın, ölüm ve hayat arasında imtihan için dünyaya gönderilen insanın tüm davranışlarını, tutumlarını, niyetlerini ve düşüncelerini bildiği, dolayısı ile insanın Allah'a karşı sorumlu olduğu ifade edilmek istenmiştir.²⁸⁶

Mülk sûresi on dördüncü âyette geçen;

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Yaratan bilmez olur mu? O, bütün inceliklerin farkındadır ve her şeyden haberdardır.”²⁸⁷ âyetinde yüce Allah; önceki âyette ilminin kalplerin hallerini ve diğer bütün sırları kapsadığını söylemiş, bu âyette ise bu duruma delil olarak, hikmet gereği olarak bir şeyi yaratan yarattığının her şeyini bildiğini bildirerek akli bir delil sunmuştur. Çünkü yaratma kasıtlı bir şekilde icad ve tekvinden ibarettir. Bir şeyi kasteden kişinin de kastettiğini her açıdan biliyor olması akli açıdan zorunlu bir durumdur. Ehl-i sünnetten bazı âlimler zikredilen âyeti Mu'tezile'ye karşı delil getirerek Allah'ın (c.c.) kulun fillerini bildiğini ve bunun da kendisi tarafından yaratılmış

²⁸² er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/596.

²⁸³ Mülk 67/13.

²⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 6/381.

²⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/579.

²⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/227.

²⁸⁷ Mülk 67/14.

olmasına bağılı olduğunu iddia ederek kulun herhangi bir fiili yaratma kudretine sahip olmadığını savunmuşlardır.²⁸⁸

Cehmiyye, Allah'ın ilim sıfatının hâdis olduğunu ileri sürmüştür.²⁸⁹ Başta Mu'tezile ve Hâriciler Allah'ın ilminin ezeliğini ve gerçekliğini inkar edip Allah'ın, kendisi olan bir ilimle bildiğini iddia etmişlerdir.²⁹⁰ Mu'tezilî âlimlerin bazıları, Allah'ın zatı ile kâim ve zatında zâid olan ilim sıfatını kabul etmemişlerdir. Allah'ın zâtı dışında kadim bir sıfatın var olduğunu kabul, iki kadîm varlığı (teaddüd-i kudema) kabul etmek anlamına gelebileceğinden ilim sıfatını kadîm bir sıfat olarak görmemişlerdir. Bazı âlimler ise Allah'ın ilmini Allah'ın âlim oluşu şeklinde anlamışlardır.²⁹¹

Ehl-i sünnet kelâmcıları, Allah'ın tüm ma'lumatla ilişkisini açıklarken O'nun zatıyla kâim ve ezeli ilim sıfatına vurgu yapmışlardır. Allah'ın bir ilimle âlim olduğunu, ilminin Allah'tan ne ayrı ne de gayrı bir şey olduğunu, ilminin gerçek ve ezeli olduğunu kabul etmişlerdir.²⁹² Mâtürîdîlere göre İlim sıfatı Allah'a nisbet edildiğinde Allah, zamanla bağlantılı olmayan ilmi ile gizli açık her şeyi; olmuşu, hâlihazırda olanı ve olacağı mutlak olarak bildiği anlaşılır. Mâtürîdî, Allah'a ilim sıfatı izafe edildiğinde Allah'ın bu sıfata ezelde muttasıf olması gerektiğini ifade etmiştir. İlim sıfatının zıddı olan cehaletin Allah hakkında mümkün olmadığını söylemiştir.²⁹³ Varlık aleminde şahit olunan nizam, düzen ve mükemmellik Allah'ın ilminden sâdır olmuştur. Kainatta meydana gelmiş, gelen ve gelecek her şeyi ilim sıfatı ile bilen Allah, insanın sinesinde olanları, niyetlerini, zihninden geçen düşünceleri, kalbi amellerini, zahir ve batın tüm fiillerini de bilmektedir.²⁹⁴ Allah (c.c.), kadîm ve zâtı ile kaim olan ilim sıfatına sahiptir. Alemdeki nizam, intizam ve düzen Allah'ın ilim sıfatına işaret etmektedir. Mahlukatın varlığı ve hayatlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları her şeyin bir ölçü ve sınır ile yaratılması Allah'ın sonsuz ilmine işaret etmektedir.²⁹⁵

²⁸⁸ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/590.

²⁸⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfû'l-Müsallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1950), I, 111-112.

²⁹⁰ Naif Yaşar, *İlk Üç asır Kelâm Tartışmaları ve Taberî* (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2016), 118.

²⁹¹ Ebû Mansur Abdü'l-Kâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev., Ethem Ruhi Fığlalı, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 2011), 92.

²⁹² Yaşar, *İlk Üç asır Kelâm Tartışmaları ve Taberî*, 118.

²⁹³ Mâtürîdî, *Tevhid*, 44.

²⁹⁴ Mâtürîdî, *Tevhid*, 44; Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'arî, *Kitabu'l-Lüma' fi'r-Reddi ala Ehli'z-Zeyği ve'l-Bidaği*, (Beyrut, 1953), 10-11; Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzaf'İlm-i Kelâm*, (İstanbul, 1959), 111.

²⁹⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l- İtikâd*, Nşr. İbrahim Agah Çubukçu- Hüseyin Atay, (Ankara: 1962), 102.

1.1.5. Rızık

Mülk sûresinin on beşinci âyeti;

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ.

“Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O’dur. Üzerinde dolaşın ve Allah’ın rızından yiyip için ama unutmayın ki dönüş yalnız Allah’adır.”²⁹⁶

Mülk sûresinin yirmi birinci âyeti;

أَمَّنْ هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ.

“Yahut Allah lütfettiği rızık kesilirse size rızık verebilecek olan kim? Hayır! Onlar azgınlıkta ve haktan sapıp uzaklaşmakta ısrar ediyorlar.”²⁹⁷

Re-ze-ke kökünden türeyen rızık kavramı; verilen şey, kendisinden faydalanılan şey, nasib etmek, yiyecek, hediye, bağış, yağmur, mülk, iyilik, gıda ve ücret gibi anlamlara gelmektedir.²⁹⁸ Terim olarak rızık; Allah’ın canlılar için halk ettiği ve onların hususan insanın faydasına sunulan her şeydir.²⁹⁹ Esmâ-i hüsnâdan olan “Râzık”, rızık yaratıp veren ve rızka neden olan demektir. “Rezzâk” ise “beden ve ruhun gıdasını yaratan ve veren” anlamına gelmekte olup sadece Allah’a nisbet edilmektedir.³⁰⁰

Rızık kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle beraber yüz yirmi üç defa kullanıldığı görülmektedir.³⁰¹ Rızıkın Allah tarafından yaratıldığı ve canlıların istifadesine sunulduğu âyetler ile defaten ifade edilmiştir. Kur’an’a göre, rızık veren Allah’tır.³⁰² Allah rızık, dilediğine, ³⁰³ çabalayana, ³⁰⁴ bir ölçüye göre, ³⁰⁵ gerektiğinde artırma-azaltma³⁰⁶ şeklinde vermektedir. Kur’an’da rızıkın elde edilebilmesi için çalışmak, gayret etmek, kazanmak, üretmek gibi şart ve kurallar genel yasalar olarak sunulmuştur.³⁰⁷

²⁹⁶ Mülk 67/15.

²⁹⁷ Mülk 67/21.

²⁹⁸ Ebu’l-Fazl İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, (Beyrut, 1988). 5/203, 204; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Elfâzı’l-Kur’an*, (Beyrut, 1992), 351; Sâduddin et-Taftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, Nşr: Usturumcalı Ömer, 1304, 226.

²⁹⁹ Taftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, 226.

³⁰⁰ Şerafettin Gölcük, “Rızık”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/73-74.

³⁰¹ Gölcük, *Rızık*, 35/73-74.

³⁰² Mülk/21, Sebe/24, Bakara/168, Hac/65, Enbiya/20.

³⁰³ Yusuf/26. Ankebut/60.

³⁰⁴ Fatır/12.

³⁰⁵ Yusuf/26.

³⁰⁶ Rahman/29.

³⁰⁷ Hüseyin Avni, “Kur’an’da Rızık Kavramı”, *Kalem Dergisi*, (1989/17-18), 169-186; H. Musa Bağcı, *Hadislere*

Gazzâlî, rızıkın dört türü olduğunu söylemiştir.³⁰⁸ Şöyle ki;

1. Mazmûn rızık; Allah'ın insan bedeninin yaşamına devam edebilmesi için garanti altına aldığı nimetlerdir.
2. Maksûm rızık; Allah'ın Levh-i mahfuzda belirleyerek insanlara tahsis ettiği yiyecek, içecek ve giyecek gibi şeylerdir. Kul, yeri ve zamanı geldiğinde bu rızıklardan istifade eder.
3. Memlûk rızık; Allah'ın insanlara sahip olmaları için verdiği nimetlerdir. Âyette; “Sizi rızıklandırıdığımız şeylerden infak edin”³⁰⁹ denilerek sahip olduklarınızdan infakta bulunun, denilmektedir.
4. Mev'ûd rızık; Allah'ın salih kulları için vadettiği rızıktır. Âyette, “Kim Allah'tan sakınırsa, Allah ona bir kurtuluş yolu hazırlar ve ummadığı yerden rızıklandırır” denilerek buna vurgu yapılmıştır.³¹⁰

Rızık, yalnızca dünya için değil âhiret için de geçerli bir kavramdır. Âyette, “İman edip sâlih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, “Bu daha önce dünyada iken bize verilen rızık” diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara dünyadakine benzer olarak verilmiştir”³¹¹ denilmektedir.

Mülk sûresinde; “Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızıkından yiyin”³¹² ve “Peki, Allah rızıkını keserse, kimdir size rızık verecek olan?”³¹³ denilerek rızık yaratanın Allah olduğu vurgulanmış ve insanoğlunun varlığının devam etmesi buna bağlanmıştır. Âyette ifade edilen, “rızık kesilirse” ve “rızık verecek olan kimdir” ve “Allah'ın rızıkından yiyin” gibi ifadelerde rızıkın yaratılmasında daha çok ontolojik üslubun var olduğu ve yine sûrenin 15. âyetinde geçen; “O, size yeryüzünü boyun eğdir kıldı, emrinize musahhar kıldı”³¹⁴ ifadesi ile rızık Allah'ın var

Göre Kader Problemi, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 1993, 56-57; Sûfi anlayışta ezeli bir takdir olarak Rızık, mahlûkat yaratılmadan önce yaratılmıştır. Rızık, eceller üzerine bina edilmiş, eceller de bunun üzerine takdir edilmiştir. Levh-i mahfuzda rızık ve ecel mutlak kayıtlı hüküm altına alındığından rızık artması ve eksilmesi bu kayda bağlıdır. Bkz., Taftazani, Şerhü'l-Akaid, 226.

³⁰⁸ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Minhâcû'l Âbidîn*, Çev., A. Bayram, M. S. Çöğenli (İstanbul: Çelik Yayınları, 2013), 178.

³⁰⁹ Münâfikûn 63/10.

³¹⁰ Talak 65/2-3.

³¹¹ Bakara 2/25.

³¹² Mülk/15.

³¹³ Mülk/21; Benzer kullanım için bkz.; “İçinizden birini şu gümüş paralarla şehre gönderin de baksın, yiyeceklerden en temiz hangisi ise size rızık (yiyecek) getirsin.” (Kehf 18/19. Ayrıca bkz., Kâf 50/9- 11; Hûd 11/88).

³¹⁴ Mülk/15 benzer olarak diğer âyetler de aynı hususa vurgu yapılmıştır. Bkz.; Nisa/39, Hac/28, Casiye/5, Kaf/9-11.

ettiğine ve insanların istifadesine sunulduğuna dikkat çekilmiştir. Âyeti ile yeryüzünün insanın yaşamına uygun yaratılması: Burada darbimesel kullanmak suretiyle yeryüzünün kullanıma en elverişsiz olan dağlık ve yamaçların bile insanoğlunun yaşaması için uygun olarak yaratıldığı manası ifade edilmiştir.³¹⁵

(مَنَاقِبَهَا) Menâkib kavramı kenarlar, köşeler ve omuz anlamlarına gelmektedir. İbni Abbas'tan gelen bir rivayette menakib kavramı ile yeryüzünün dağları kastedilmiştir. Diğer bir görüşe göre de bu kavram ile yeryüzünün etrafı, vadileri ve yolları kastedilmiştir.³¹⁶ Râzi de menâkib kavramı ile yeryüzünde bulunan dağlar ve tepelerin kastedildiğini söylemiştir.³¹⁷ Bazı müfessirler de menakib kavramından yeryüzündeki yolların, açıklıkların ve yan tarafların kastedildiğini söylemişlerdir.³¹⁸ Yeryüzünün menâkiblerinde yürüyün şeklindeki ifadedden anlaşılan, yeryüzünü gezin dolaşın, keşfedin, sathlarına vakıf olarak ve oradaki incelikleri, güzellikleri görün, temaşa edin ve araştırın ki, latîf ve habîr olan Allah'ın varlığına ve birliğine iman edin.³¹⁹

Bu âyet ile yeryüzünün kendiliğinden meydana gelmediği, Allah'ın kudreti ve hikmetiyle var edildiği, yeryüzünde bulunan her şeyin bir hikmete binaen yaratıldığı, yeryüzünün varlıkların yaşamlarına en uygun şekilde halk edildiği ifade edilmiştir. Bu açıdan yeryüzüne bakıldığında Allah'ın hikmeti, kudreti görülecek ve yeryüzünün bir amaç doğrultusunda yaratıldığı anlaşılabacaktır. Yaratılmışların, varlıklarını en güzel bir şekilde sürdürebilmeleri için bir ortamın dünyada var edildiği, insanoğlunun bu nimet ve rızıklardan kolay bir şekilde yararlandığı ifade edilmiştir. Bu âyet ile Latîf ve Habîr olan Allah'ın nimetleri hatırlatılmakta, Allah'ın her şeyden haberdar olduğu vurgulanmakta, insanlara var oluş gayeleri de bu sayede söylenmiş olmaktadır.³²⁰ Yeryüzünün yaratılışında insanoğlunun yaşamına en uygun olduğu hal esas alınmış üzerinde yürünemeyecek derecede sert, adım atmayı engelleyecek derecede taşlık, altın, demir ve benzeri maddeden yaratılmış olup yaz aylarında aşırı sıcak, kışları ise aşırı soğuk olacak şekilde veya üzerine tarım yapılamayacak şekilde yaratmamıştır.³²¹

³¹⁵ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü 't-tenzîl ve esrârü 't-te'vîl*, (Beyrut: Dâru'l-ihyâ 2000), 5, 230.

³¹⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8/372.

³¹⁷ Fahrreddin Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, 30/69.

³¹⁸ Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni 'l-Kur'ân*, Nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, Ahmed Yûsuf en-Necâtî, (Beyrut, 1980), 3/171.

³¹⁹ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 4/138.

³²⁰ es-Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr*, 6/515.

³²¹ er-Râzî, *Tefsir-i Kebîr Mefâtihu 'l-Gayb*, 30/591.

Âyetle yeryüzünün menâkıblerinde yürüyün şeklinde emir sigası ile gelerek Allah'ın rızkıdan yiyin, dönüş yalnız Allah'adır ifadesi ile yürümenin rızık ile eş anlamlı olarak kullanıldığı, hayatın idame edilmesi, iyi işler yapılması için mücadele edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Âyetlerde³²² ifade edildiği şekliyle yeryüzünde yürümek araştırmak, yaratılanlardan ibret almak ve bilgi edinmek amacıyla dolaşmak, dinin yayılması için mücadele etmek gibi manevi rızıkları da içine almaktadır. Buna göre bu âyet sadece ferde değil cemiyete de bu görevi yüklemektedir.³²³

Mülk sûresinde geçen; “Yahut Allah lütfettiği rızkı kesiverse size rızık verebilecek olan kim? Hayır! Onlar azgınlıkta ve haktan sapıp uzaklaşmakta ısrar ediyorlar.”³²⁴ âyetindeki kınama, tehdit ve aleyhlerinde delil getirme üslubu ile hitabın muhatabı kafirler olduğu anlaşılmaktadır.³²⁵ Rızkın, rızık vericisiz olmayacağı bilinen bir gerçektir. Âyetle bu hususa dikkat çekilmiştir. Akla hitap edilerek rızkı kesiverse size rızık verebilecek olan kim ifadesi ile çıkarım yapılması istenmiştir. Rızkın Allah'ın bir lütfu olduğu vurgulanmıştır. Ancak bu tür hitabın karşısında olan ve aklını kullanmayan kafirler, rızkın asıl sahibini görmezden gelerek haktan ve gerçek olandan uzaklaşarak azgın hale gelmişlerdir.³²⁶ Âyet ile rızkın Allah'ın elinde olduğuna vurgu yapılmıştır. Rızkın Allah'ın kudreti ve iradesi dahilinde olduğunu ve kesilmesi, yok olması durumunda canlıların helak olmasına sebep olan yağmur, bitki ve diğer yiyeceklerin Allah'ın takdirine bağlı olduğunu ve onun istememesi halinde hiçbir şekilde elde edilemeyeceğini hiçbir akıl sahibi inkâr edemez. Ancak buna rağmen küfürde ısrar edenlerin asıl nedeni inattır.³²⁷

Allah'ın şerri halk edip etmeyeceği ve haram olan şeylerin rızık olup olmayacağı dolayısı ile Allah'a kötülük isnadının imkânı hususu kelamcılar arasında tartışılmıştır.

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre haram olan yiyecek türü şeyler de rızık kapsamına girmektedir. Hayrın ve şerrin yaratıcısı Allah olduğuna göre Allah razı olmasa da irade bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Allah katından kullara tekeffül edilen rızık kullarına taksim edilmiştir.³²⁸

³²² En'âm: 6/11; Nahl: 16/36; Neml: 27/69; Ankebut: 29/20; Rum: 30/42

³²³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/232-237.

³²⁴ Mülk 67/21.

³²⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/73; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 6/517.

³²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/243.

³²⁷ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 12, 20.

³²⁸ Abdülkadir Çitil, “Ehl-i Sünnet'e Göre Rızık”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/158 (2019), 20-34. 27.

Eş'ariler, Allah'ın yaratma ve kudret sıfatlarını öne alarak rızık ve ecel gibi kavramları değerlendirmişlerdir.³²⁹ Eş'arî, helal ve haram olan şeyleri rızık olarak kabul etmiştir. Rızık helal da haram da olabilir, bu konuda tayin ve takdir Allah'a ait olup bu husus Allah'ın yaratıcılığına bir eksiklik atfetmek olarak görülmemelidir.³³⁰ Râzî de rızık; "Sizi rızıklandırdığımız şeylerden infak edin"³³¹ âyetine dayandırarak insanın elinde bulunan şeyler olarak tanımlamıştır. İnsan, Allah'ın yarattığı şeylerden ancak faydalanmaktadır. Dolayısı ile insanın sahip olduğu ve faydalandığı şeylerin tamamı da rızık olmalıdır.³³²

Mâtürîdîler, kulun ihtiyarını alternatiflerden birinin özgür irade ile seçimi olarak açıklamakla helal ve haram olan şeyleri rızık olarak kabul etmiş olmaktadırlar. İnsanın boğazından geçen her şey helal da haram da olsa rızıktır. Bir insanın kendi rızıkını yememesi veya başkasının onun rızıkını yemesi düşünülemez.³³³ en-Neseî'ye göre rızık, gıdalanılan şeyler ve sahip olunan şeyler olmak üzere iki türde ele almıştır.³³⁴ Dolayısı ile Maturidîlerin rızık anlayışı Eş'arîlerden pek farklı görünmektedir. Rızık artması veya eksilmesi levh-i mahfuzda kayıtlı olduğu şekli ile Allah'ın ezeli takdirindeki ilminin önceliği ile ilgilidir.³³⁵

Mu'tezilî âlimlerden Kâdî Abdülcebbâr'a göre rızık; birinin kendi mülkünde bulunan şeyi yemesi veya istifade etmesinde sakınca bulunmayan şeydir. Dolayısı ile rızık helal olan şeylerde mümkündür. O, rızık'ı tüm insanların istifade ettiği hava, su ve güneş gibi nimetleri mutlak rızık, şahısların yedinde olan nimetleri ise muayyen rızık olarak ikiye ayırmıştır.³³⁶ Mu'tezile kelâmcıları rızık, sahip olunan, mülk ve malik olunan şeyler olarak gördüklerinden hem Allah'ın yarattıklarını hem de insanın bunlardan kazandıklarını rızık saymışlardır. Mu'tezile'nin rızık anlayışında daha çok insanın fiilleri ile iktisab ettiği kazanımı öne çıkmaktadır. Dolayısı ile

³²⁹ Eş'arî, *el-İbâne an Usûlu'd-Diyâne*, 140; Bağdadi, Fark, 141; Ebu'l-Hasan Eş'arî, *Kitabu'l-Lumâ fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Ziyağ ve'l-Bidea*. Nşr. R.J. Mac Carthy, (Beyrut, 1952), 64; Ebu'l-Hasan Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyin ve'h-tilâfu'l-Musallîn*, Thk. Helmut Ritter, (Wiesbaden, 1980), 257.

³³⁰ Eş'arî, *el-İbâne an Usûlu'd-Diyâne*, 140; Bağdadi, Fark, 268.

³³¹ Münâfikûn 63/10.

³³² Eş'arî, *el-İbâne an Usûlu'd-Diyâne*, 141; Şah Veliyyuddin Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğâ*, Çev., M. Doğan, (İstanbul, İz Yay.: 1994), 2/317; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Usulüddin*, (İstanbul, 1928), 144.

³³³ Ömer Neseî, *Metn-i Akaid*, Çev., H. Tahsin Feyizli, (İstanbul, 1988), 4; Taftazanî, *Şerhu'l-Akaid*, 216.

³³⁴ Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî en-Neseî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Din*, nşr. Hüseyin Atay, Saban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/279

³³⁵ Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, 42.

³³⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *El-Mugnî Fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, nşr. Mahmûd M. Hedayri, İ. Medkur (Kahire: edDarü'l-Mısriyye, 1963), 11/28.

haram olan şeyleri rızık olarak görmeyerek hem Allah’a haram isnadı yapmamışlar hem de Allah’ı tenzih etmiş olmaktadır.³³⁷

Mülk sûresinde rızkın, daha çok canlıların kendisinden istifade edilmesi için Allah tarafından yaratılan şeyler olarak zikredilmiştir.

1.1.6. Basîr-Sem’î

Mülk sûresi on dokuzuncu âyet;

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ

“Üstlerinde kanatlarını açarak kapaya uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahmân’dan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir.”³³⁸

Görmek, “ba-sa-ra” kökünden türemiş bir sıfat olan “basar”; bilmek, sezmek, görme duyusu, göz” anlamlarına gelmektedir. Basar; gizli ve âşikâr her şeyi bütün özellikleriyle idrak edip gören anlamında esmâ-i hüsnâdan biridir. Allah (c.c.), mahlûkatın idrak ettiği ve edemediği her şeyi bütün inceliklerine varıncaya kadar göze muhtaç olmadan görür.³³⁹

Kur’ân’da kırk bir defa Allah’ın ismi (sıfatı) olarak kullanılan Basar-basîr kavramı üç şekilde kullanılmıştır. Şöyle ki:

1. Gerçek anlamda görmek, gözle görmek anlamında kullanılmıştır.³⁴⁰ Mülk sûresinde; “Üstlerinde kanatlarını açarak kapaya uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahmân’dan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir.”³⁴¹ Benzer olarak insanlara nispet edilerek; “Bu sebeble onu sem’i, basîr (gözleriyle gören) yaptık.”³⁴² “Derhal basîr oldu (gözleri görmeye başladı).”³⁴³ “Bugün basarın (gözlerinin görmesi) pek keskindir.”³⁴⁴ Âyetlerinde gerçek anlamda kullanıldıkları görülmektedir.
2. Kalb ile gören, gerçeği kabul eden anlamında kullanılmıştır.³⁴⁵ “Onlardan sana bakanlar da vardır. Şâyet görmüyorlarsa sen körleri hidâyete erdirebilecek misin?”³⁴⁶ Basiretleri yokken (kalbleriyle hidâyeti kabul etmeyecek

³³⁷ Taftazanî, *Şerhu ’l-Akâid*, 127-128.

³³⁸ Mülk 67/19.

³³⁹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 43.

³⁴⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, 287-288.

³⁴¹ Mülk 67/19.

³⁴² İnsân 76/2.

³⁴³ Yûsuf 12/96.

³⁴⁴ Kâf 50/22.

³⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, 287-288

inatları varken) doğru yola iletilmeleri mümkün değildir. “Âmâ (kör) ile Basir (gören) bir değildir”³⁴⁷ (kalbi îmân ile gören mü’min ile a’mâ gerçeğe gözü kapalı olan bir olmaz.) “Onları sana bakar görürsün. Ancak onların basiretleri yoktur yani kalbleriyle görmezler.”³⁴⁸

3. Hüccet ve delil ile basiret sahibi olunması kastedilmiştir. ³⁴⁹ Söz gelimi, “Oysa ben basîr (dünyada delil getirme gücüne sahibi) iken.”³⁵⁰ âyetinde olduğu gibi delil, hüccet anlamında kullanılmıştır.³⁵¹

Mülk sûresi 19. Âyet-i kerimede ifade edildiği şekli ile kuşların gökyüzünde sıra sıra dizilip kanat çırparak uçmalarının gösterilmesi daha çok müşriklerin düşünerek ibret almaları içindir. Âyette kuşların göklerde uçmaları, havada durabilmeleri Allah’ın kudretine ve basir olmasına bağlanıyor ki müşrikler de gerçeği görsünler böylelikle ibret alsınlar ve Allah’ın kudretini ve varlığını idrak edebilsinler.³⁵² Zemahşerî, bu âyetin tefrisinde her şeyi veya adet üzere görülen her şeyi gören ve buna bağlı olarak her halini bilen, hikmet ve üstün meziyette insanoğlunun şaşıracığı nitelikte uçan kuşlar ve envai mahlukatın her sırrını bilen zatın Allah olduğuna vurgu yapmıştır.³⁵³

Kelâmcılar, Allah’a nispet edilen “basar” sıfatının aklî delille ispat edilmesini gerek görmemişler, ancak Kur’ân’da insana nispet edilen, görenle görmeyenlerin bir olmayacağı³⁵⁴ şeklindeki âyetler ile basar sahibi olunmadığında mutlak kemale gölge düşüreceğine vurgu yapılarak bu sıfatın aklî delillerle de ispatına kapı aralamışlardır. Buna göre Allah’ın “basar” sıfatı, kemal sıfatı olarak görmeye konu teşkil eden her şeyi, görme organına ve öteki fizik, fizyolojik ve psikolojik şartlara muhtaç değildir.³⁵⁵

³⁴⁶ Yûnus 10/43.

³⁴⁷ Fâtır 35/19.

³⁴⁸ A'râf 7/198.

³⁴⁹ Mukâtîl b. Süleyman, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, 287-288.

³⁵⁰ Tâhâ 20/125.

³⁵¹ Âyetin devamında kör olarak haşredilme ile ilgili, Bir hücceti ve bir delili olmaksızın anlamı kastedilmiştir. (İbn Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, 11/281.

³⁵² Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8/373.

³⁵³ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haka iki gavâmi'zi 't-tenzîl ve uyûni'l-e'kâvîl fî vücûhi 't-te'vîl*, (Kahire: Dâru'l-kutub, 2001), 4/581.

³⁵⁴ En'âm 6/50; er-Ra'd 13/16; Fâtır 35/19.

³⁵⁵ Yurdagür, *Basar*, 5/101.

Filozoflar ile bazı Mu'tezilî âlimler semî ve basar sıfatlarının aynı olduğunu iddia etmişlerdir.³⁵⁶ Gazzâlî, Allah'ın sem'î ve basir olmasını mümkün görerek O'nun işitici ve görücü olmasını vacib görmüştür.³⁵⁷

Kelâmcıların çoğu basar sıfatını diğer sübûtî sıfatlar gibi kadîm görerek her şeye sonsuz taalluk ettiğini kabul etmişlerdir. Ehl-i sünnet'e göre basar, Allah'ın zâtına izâfe edilen mâna sıfatlarından biridir. Görme, var olan her şeyin ilke olarak görülebilir olmasıdır. Mu'tezile'ye göre ise Allah zâtı itibarıyla görücü olup O'na basar diye bir sıfatın nispet edilmesi gerekli değildir. Allah'ın "basîr" oluşu, onun basar sıfatına sahip olması ve görmesi şeklinde değildir. Görme, arazlar aracılığıyla gerçekleştiğinden sadece cisimlerde bulunan arazlar görülebilecektir. Mu'tezilî kelâmcılara göre basar, "alîm" sıfatının bir tür ifadesidir.³⁵⁸ İbnü'l-Arabî'ye göre, gören ve görülen ya da bilen ve bilinen gerçekte Allah (c.c.) olduğundan, Allah (c.c.) eşyayı zâtıyla görmektedir. Allah'ın zâtını görmesi aynıyla mahlûkatı görmesidir.³⁵⁹

Basar sıfatının/isminin bazı âyetlerde semî³⁶⁰ sıfatı ile beraber kullanıldığı görülmektedir. Nisa sûresinde; "Şüphesiz Allah, size emanetleri ehline (sahiplerine) teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor. Bununla Allah, size ne güzel öğüt veriyor. Doğrusu Allah, işitendir, görendir."³⁶¹ Şeklinde gerçek anlamda kullanılmıştır. Bununla beraber Kurân'da 32 yerde sem'î, alîm isimleri aynı sıra ile bir arada zikredilmiş, el-Eş'arî ve Mu'tezilîlerin çoğu da sem'î ismini alîm ismine irca etmişlerdir. Buna göre, sem'î den sonra alîm isminin gelmesi Allah'ın her şeyi işittiği ve bunların mahiyetine vakıf olduğuna anlaşılmaktadır. Sem'î ismi genel olarak zâtî-sübûtî sıfatlar arasında yer aldığı kabul edilmekle beraber, sem'î "işittiren" anlamında kullanıldığında fiilî sıfatlar grubuna dahil olmaktadır.³⁶²

³⁵⁶ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, (İstanbul, 1943), 11/112.

³⁵⁷ Ebû Hamid Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Nşr. İbrahim Agah Çubukçu- Hüseyin Atay (Ankara: 1962), 109.

³⁵⁸ Yurdagür, *Basar*, 5/101.

³⁵⁹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, 2, 82, 129; 9, 101-102

³⁶⁰ Sem'î, Esmâ-i hüsnâdan biri olarak "işitilmeye konu teşkil eden her şeyi işiten" mânasına gelir. Şüphe yok ki Allah'ın işitmesi kulak gibi herhangi bir organın bulunması yoluyla değildir. Sem' kavramı çeşitli fiil kalıplarıyla, ayrıca semî şeklinde elliyi aşkın âyetle Allah'a nispet edilmiş, Tirmizî ve İbn Mâce'nin esmâ-i hüsnâ listelerinde, ayrıca birçok hadiste yer almıştır. Allah'ın sübûtî sıfatları içinde yer alan semî sıfatı veya ismi, işitilmeye konu teşkil eden her şeyi işiten, işittiren, dua, ibadet ve niyazları kabul eden" mânalarını içermektedir. Namazlarda rükû dönüşü sırasında tekrarlanan "semiallahu li-men hamideh" cümlesi sonuncu mâna çizgisinde "Allah kendisine övgü ve senâda bulunan kimsenin bu ibadetini kabul eder" anlamını taşır (Mukâtil b. Süleyman, *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, 288-289).

³⁶¹ Nisâ 4/58.

³⁶² Bekir Toplaoglu, *Semî, DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/492.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜLK SÛRESİNDE GEÇEN İTİKADÎ KONULAR

Kur'ân-ı Kerîm, itikadî ve amelî esaslar olmak üzere iki açıdan sınıflandırılabilir. Âyetlerde geçen itikada ait hakikatler akâid ve kelâm ilminin alanını oluşturuken, amelî hakikatler daha çok fıkıh ilmi ve ahlak ilmi gibi ilimlerin alanını teşkil etmektedir. Kurân'da ortaya konulan iman esaslarına inanma anlamına gelen âmentü, üç âyette geçmektedir.³⁶³ İman esaslarını temelini oluşturan altı esastan kader inancı hariç beşi Kurân'da zikredilmiş, Cibrîl hadisi³⁶⁴ başta olmak üzere hadis literatüründe altı esas olarak zikredilmiştir. Ehl-i sünnet kelimcileri, kader kavramının Kur'ân'da yer almamasının onun altı iman esasından biri olmadığı anlamına gelmediğini söylemişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de hak dine ait iman esaslarının önceki peygamberlerin tebligatından itibaren aynı olup Allah katında değişikliğe uğramadığı beyan edilmiştir.³⁶⁵

Mülk sûresinin ilk âyetinde, "O (Allah) ne yücedir ki mülk O'nun elindedir ve O, her şeye gücü yetendir"³⁶⁶ denilerek âdeta henüz ilk âyette sûrenin özeti verilmiş gibidir. Sûrede, iman esasları olan tevhid inancı etrafında Allah'ın yaratıcılığı, yüceliği, kudreti, kainattaki hükümleri, tasarruf yetkisini elinde bulundurması, her şeye hükmü geçtiği,³⁶⁷ hiçbir şeyin O'nun bilgisinden hâli olmadığı böylelikle tek bir Allah inancı olan tevhid inancını bazen delillerle, bazen çıkarımla,³⁶⁸ bazen kudreti ve yaratıcılığına vurgu ile bazen de tembihle bildirmiştir.³⁶⁹

2.1. İMAN

"E-m-n" fiili, güven içinde bulunmak ve korkusuz olmak gibi anlamlara gelmekte olup if'âl kalıbında masdar olan "iman", birini söylediği bir konuda tasdik etmek, söylediklerini gönül

³⁶³ Bkz.; Yûnus 10/90; Yâsîn 36/25; eş-Şûrâ 42/15.

³⁶⁴ "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayır ve şer biçimindeki tecellisiyle kadere iman ettim, ölümden sonraki diriliş de gerçektir. Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet ederim."

³⁶⁵ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 259.

³⁶⁶ Mülk 67/1.

³⁶⁷ "O, yeryüzünü size boyun eğdiren Yaratıcıdır." Mülk 67/15; "Bakmazlar mı üstlerinde uçan kuşlara, kanat süzerlerken ve yumarlarken? Rahman'dır ancak onları (havada) tutan!" Mülk 67/19.

³⁶⁸ "Bakmazlar mı üstlerinde uçan kuşlara, kanat süzerlerken ve yumarlarken? Rahman'dır ancak onları (havada) tutan!" Mülk 67/19.

³⁶⁹ "De ki: "Gördünüz mü, eğer sabaha kadar suyunuz çekilecek olsa, size kim bir akarsu getirebilir?" Mülk 67/30.

huzuru ile kabullenmek, güven vermek, şüpheyi mahal bırakmayacak şekilde kesin olarak içten ve yürekten inanmak anlamına gelmektedir.³⁷⁰ İman, genel olarak İslâm'ı kabul etme, boyun eğme, içten ve kalben benimseme anlamlarında kullanılmıştır.³⁷¹ Terim olarak “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” demektir. Bu inanca sahip bulunanlara mümin denir. Kur'ân, kurtuluşu sağlayacak dindarlığın başında imanı zikreder. İman, kalbe ait bir fiil olmakla beraber Kur'ân-ı Kerîm, cennete, iman ve sâlih amelle girilebileceğini bildirmek suretiyle imanla ilâhî emirlere uyma arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur.³⁷² “Mümin” tasdik eden, imanla nitelenen kimsedir. Ayrıca Yüce Allah'ın isimlerindendir.³⁷³ Mü'menün bih, iman edilen şeylerdir. Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre iman; Hz. Peygamber'in Yüce Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde O'nu tasdik etmek, O'nun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmaktır.³⁷⁴

İman kavramı Kur'ân'da dört anlamda kullanılmıştır. Şöyle ki:

1. İman, tasdik söz konusu olmaksızın lisân ile imanın ikrar edilmesi anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda âyetlerde şu şekilde geçmektedir:
“Onlar iman etmişler (açıkça bunu söylemişlerdir), sonra inkâr etmişlerdir (*Resûlullah'a ve getirdiklerine inanmayarak reddetmişlerdir*) bundan dolayı kalbleri mühürlenmiştir.”³⁷⁵ “Ey iman edenler! (Kalblerinde tasdik etmeyip dilleri ile ikrarda bulunanlar) mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah'ın zikrinden alıkoymasın.”³⁷⁶ “İman edenlerin (kalblerinin tasdiki olmaksızın lisânlarıyla ikrarda bulunanların) kalblerinde Allah'ın zikrine huşu duymalarının zamanı gelmedi mi?”³⁷⁷ “Ey iman edenler (kalblerinin tasdiki olmaksızın lisanlarıyla ikrarda bulunanlar) Allah'ın kendilerine gazâb ettiği bir kavmi velî edinmeyin!”³⁷⁸
2. İman, gizli veya aleni olarak açıkta tasdik anlamında kullanılmıştır. Bu anlamdaki kullanım âyetlerde şu şekilde geçmektedir:

³⁷⁰ Muhammed İbn Mükrem Cemâluddin, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dar-u Sadır, ts.), 8/21.

³⁷¹ İsa el-Babi el-Halebi ve Şürekah Firuzabadi, *Tertibu'l-Kamusul-Muhid*, (Beyrut: Dâru'l-Kutüb, 1971), 1/182.

³⁷² Hüseyin el-Halimî, *el-Minhâc fî şuabi'l-imân*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979), 1/ 88.

³⁷³ Ebû Ceyb Sa'dî, *Kamusul-Fıkhi*, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 27.

³⁷⁴ A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987), 17.

³⁷⁵ Münâfikûn 63/3.

³⁷⁶ Münâfikûn 63/9.

³⁷⁷ Hadîd 57/16.

³⁷⁸ Mümtehine 60/13.

“İman edenler (açıkça ve gizlice tasdik edenler) ve sâlih amel işleyenler var ya, işte bunlar halkın en hayırlılarıdır.”³⁷⁹ “Mümin ve mümineleri (açıktan ve gizlice tasdik eden mümin erkekleri ve mümin kadınları) altlarından ırmaklar akan cennetlere koymak...”³⁸⁰

3. İman, tevhid manasında kullanılmıştır; tevhid anlamında kullanılan âyetlerden örnekler verilecek olursa:

“Kim imana (tevhide) küfür ederse (inkârla yaklaşırsa) ameli boşa gider.”³⁸¹ “İmana (tevhide) çağırılıyordunuz da inkâr ediyordunuz.”³⁸² “Kalbi îmân (tevhid) ile mutmain olduğu halde zorlananlar müstesna...”³⁸³

4. Şirk ile bir iman kastedilmiştir. Bazı âyetlerde bu anlamda kullanım örnekleri şu şekildedir:

“Onların (Arab müşriklerinin) çoğu, şirk koştaksızın Allah’a iman etmezler.”³⁸⁴ Bu âyette, Arab müşriklerinin iman etmekle beraber şirk içerisinde oldukları da söz konusu edilmektedir. “Andolsun ki onlara, ‘Sizi kim yarattı?’ diye sorsan, ‘Allah’ derler.”³⁸⁵ “İşte onların imanı böyledir fakat onlar bu halleriyle Allah’a şirk koştaktadırlar. Ehl-i Kitap da resûllerin ve kitapların bazısına iman ederler, bazısını da inkâr ederler. Allah böyleleri için, işte onlar, kâfirlerin ta kendileridir.”³⁸⁶ Âyette ifade edildiği üzere onlar, iman edilmesi gereken hususların bazılarına iman etmemelerinden dolayı bu imanlarının kendilerine fayda vermeyeceği ifade edilmiştir.³⁸⁷

Kelâm ilminde iman kavramı; imanın esasları, oluşumu, imana ait alâmetler, imanın artıp eksilmesi ve amel ile ilişkisi gibi farklı açılardan ele alınmıştır. İman hakikatı Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre tasdik ile, Cehmiyye ve Neccâriyye kelâmcıları mârifet ile, Mürcîe âlimleri ve Kerrâmiyye kelâmcıları ise ıkrarla oluştuğunu kabul etmişlerdir. İman ve amel arasındaki ilişki hususunda Hariciler, Mu’tezilîler ve Şîa ameli imandan bir cüz olarak kabul etmişler, Selefi âlimler imanı kemâlin şartı olarak görerek amelleri imandan bir cüz saymışlardır. Mürcîiler iman

³⁷⁹ Beyyine 98/7.

³⁸⁰ Feth 48/5.

³⁸¹ Mâide 5/5.

³⁸² Mü’min 40/10.

³⁸³ Nahl 16/106.

³⁸⁴ Yûsuf 12/106.

³⁸⁵ Zuhuf 43/87; Benzer âyetler için bkz., Lokmân 31/25 ve Zümer 39/38.

³⁸⁶ Nisa 4/151.

³⁸⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, 172-174.

ve amel arasında bir ilişkinin olmadığını ileri sürerek, amelleri imandan bir cüz olarak kabul etmemişlerdir. Ehl-i sünnet âlimleri ise amelin imandan bir cüz olmadığını ancak imanın kemalini ve etkisini ortaya koyarak artıp eksilebileceğini iddia etmişlerdir.³⁸⁸

İman kavramı, iman-bilgi, iman-tasdîk ve iman-sevgi arasındaki münasebet dikkate alınarak ele alınmıştır. Dolayısı ile iman, hem etimolojik hem de semantik yönden anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Neseî'ye göre iman, tasdik etmektir. Tasdik etmenin zıddı hiçbir hüküm vermemek, tereddüt etmek, yalanlamak ve nihâyetinde inkardır. Buna göre iman ile tasdik bir bütün olup tasdik eden iman etmiş olmaktadır. Neseî bu konuyu semantik yönden îzâha çalışmıştır. Neseî'nin bu yaklaşımına İbn Teymiye (ö. 1328) ve İbn Hazm (ö. 1064) karşı çıkmaktadır. İmanın tasdik ile eş anlamlı olmadığını, iman kelimesiyle tasdik kelimesinin farklı anlamlar ihtiva ettiğini ileri süren İbn Teymiye ve İbn Hazm tasdiğin gramer yapısı bakımından müteaddî olduğunda iman etmek anlamına gelmediğini söylemektedir. “Ben bu haberi tasdik ettim” cümlesinde fiilin mefule teaddî ettiğini görüyoruz. Ancak, “ona iman ettim” cümlesinde fiilin mef’ule geçişi söz konusu olmamaktadır. Yine imanın gaybı ilgilendiren konularda kullanıldığını oysa tasdik etmenin gaybla ilgili konularda kullanılmadığını beyan etmektedir.³⁸⁹

Âyeti kerîmede; “Biz doğrulardan olsak da sen bizi tasdik edici değilsin”³⁹⁰ buyurularak “Bizi tasdik edici değilsin” ifâdesinin gaybla ilgili bir konu olduğu görülmektedir. Şüphenin daha baskın olduğu durumlarda “tasdik” değil de “iman” kelimesi kullanılmaktadır. İman kavramı içerisinde, “haber verme”, “istek” ve “benimsemek” anlamları bulunmaktadır.³⁹¹ Tasdikte haber veren şahsa karşı bir itimad oluşturmamış “filan iman etti” denilmez. Haber içerik açısından güven duymayı gerektirdiğinde haber alan kimsenin itaat edip etmemesine bakılır, itaat etmeyi benimsemişse “iman etti” kavramı kullanılır. Bu durumda “tasdik” kelimesine kayıt getirmek uygun düşmektedir.³⁹²

İman ile bilgi arasındaki var olduğu kabul edilen ilişki, iman bir tür bilgi midir veya imanı destekleyen bir ön bilginin olması gerekir mi sorusu üzerinde yoğunlaşmıştır. İlmin, imandan önce geldiğini savunanlar “Bil ki, şüphesiz O, kendisinden başka ilâh olmayandır.”³⁹³ âyetine vurgu yaparak Allah’ın âyete “bilmek” ile başladığını delil olarak sunmuşlardır. O halde, ilmin

³⁸⁸ Neseî, *Akâidü'n-neseî*, 516.

³⁸⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl Fi'l-Milel ve'l -Ehva ve'n- Nihal*, (Beyrut: Dâru'l-Marifet, 1975), 3/206.

³⁹⁰ Yûsuf 12/17.

³⁹¹ Salih Uçan, *İman Üzerine*, Pınar Yay. (İstanbul: 1985), 112.

³⁹² Uçan, *İman Üzerine*, 12-113.

³⁹³ Muhammed 47/19.

önce zikredilmesi bir konu hakkında bilginin toplanmasına sonra inanılmasına işaret etmektedir.³⁹⁴

Mu'tezile, mümin için imanın hâsıl olmasına, bilgi sahibi olmak şartını getirmiştir. Allah Resûlü'nün iman için delil getirmeyi şart koşmadığını ileri sürerek iman için tasdik etmeyi yeterli görüp "bilgi" şartını hatalı gören kelâmcılar olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği şeylere tasdik var oluşuyla "imân" iktifa etmiştir, demişlerdir.³⁹⁵

İmanın mârifet olduğu, Allah'ın kalpteki bilgisi olduğunu ilk iddia eden Cehm b. Safvan'dır (ö. 748). Genel olarak Mürcîe alimleri, imanı sadece Allah'ın kalpteki marifeti olarak görmüş ve bir kimsenin söylemlerinde ve ibadetinde Yahudilik, Hristiyanlık veya diğer inançlara ait fiiliyatta bulunsa, ancak kalben Allah'ı bilirse o bir mümindir.³⁹⁶

İmanın mârifet ile eş olduğu iddiası imanın bilgi, mârifet, delil ile kemale ermesi anlamına gelmektedir. Tasdik edilen iman aynı zamanda sevgiyi içermelidir. İnsan, tasdik ettiği imanı ile ilgili bilgi sahibi olduğunda, sevgi ile imanını destekleyerek iman gereğini yerine getirmiş olur. Böylece, imanı söze, fiile ve davranışına yansıyacak, daha doğrusu amel ile bütünlüğü tamamlanacaktır.³⁹⁷

Dil ile tasdik bir hüküm veya haberi kabul eden kişinin bunu dili ile duyurması, beyan etmesidir. Birinin kendisinin duyabileceği şekilde söylemesi de dil ile tasdik anlamına gelmektedir. Ancak, dil ile ikrarın olumsuz taraflarının varlığı da bir gerçektir. İmanın dil ile tasdik edilmesi, dil ile tasdikten hareketle imanın dil ile ikrardan ibaret olmasıdır. Dil ile tasdikten başka, haber veya hükmün gereğini fiiliyata dönüştürmek suretiyle gerçekleşen tasdik şekli vardır ki buna fiilî tasdik denilmektedir.³⁹⁸

İman, kalp ile tasdik ve dil ile ikrardan ibarettir.³⁹⁹ Ebû Hanîfe'ye göre iman; Allah'ı kalben tasdik ve ikrar ile Resûlünü bilmek ve onun Allah'tan getirdiği vahyi ikrar etmektir.⁴⁰⁰ Ameller, imandan ayrı olup kişi amel işlemediği gerekçesi ile iman dairesinden çıkmış olmaz.⁴⁰¹

³⁹⁴ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmet İbn Hacer Askalânî, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.) 1/159.

³⁹⁵ Ca'dü'l Hak Ali, *Beyanü'n-li'n-Nâs* (Mısır: Ezher Yay., tarihsiz), 1/118.

³⁹⁶ Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellam, *Kitâbu'l-imân*, thk. Muhammed Nâsiruddin (Riyâd: Mektebetu'l-Me'fuif, 2000), 59.

³⁹⁷ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 103; Uçan, *İman Üzerine*, 126.

³⁹⁸ Ahmed Saim Kılavuz, *İmân-Küfür Sınırı* (İstanbul: Mârifet Yay., 1982), 21-23.

³⁹⁹ Ebû Ca'fer et-Tahavi, *el-Akîdetu't-Tahâviyye* (Beyrut; Dâru'l-Beyârik), 38.

⁴⁰⁰ Nu'man b. Sabit Ebû Hanîfe, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber*, şerh. Ali el-Kiiri, *Diru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, (Beyrut 2007), 326.

Ebû Hanîfe imanı tanımlarken günah işlemiş birini iman dairesinde kalmasına dikkat etmiş gözükmektedir. Özellikle Haricilerin amelleri imandan bir cüz olarak görmeleri ile ibadetlerin iman için temel belirleyici olduğu iddialarına karşı Ebû Hanîfe ümmetin çoğunluğunun temel olarak kabul ettiği bir anlayış ve o zamandan beri Sünniler ve diğer fırkaların çoğunluğu tarafından kabul edilen görüştür.⁴⁰²

İmanı kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amellerden müteşekkil olduğu şeklinde yaklaşım genel olarak Mu'tezile, Eş'arîyye ve Şî'a gibi fırkalar arasında kabul görmüştür. Mu'tezile, Şî'a ve Eş'arî gibi fırkalar iman ile amel arasındaki ilişkiye vurgu yapmışlardır.⁴⁰³ Mu'tezile iman; kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve kebairden kaçınma olarak görmüştür. Kebâiri (büyük günah) irtikab eden mümin de kâfir olmayıp fasık olur.⁴⁰⁴

Kalben tasdik olmaksızın amel bakımından fiilde ve davranışta kendini gösteren kişiliklerin varlığı dikkate alınırsa sağlıklı olmayan bir kişilik tipi ortaya çıkar. Bu durum kalben inanmadığı halde davranışları ile inanmış izlenimi verme durumunu ortaya çıkarabilmektedir. İnanan kimse için Allah (c.c.) kalpteki olanı ve olmayanı bilen yegâne yaratıcıdır. Dolayısı ile mücerret fiil veya davranışlar ile imanın tam tasdik olmadığı ortadadır. Kalben tasdik edilen iman, aynı zamanda dil ile, fiil ile, dil ve fiil ile veya salt dil ve fiil ile tasdik durumlarında tezahür edebilmektedir. İmanın kalben tasdiki ve dil ikrarında fiil ve davranış olmadığında imanın ibadet ve muamelatta tazahürü olmayacaktır. İmanın kalben tasdiki ile beraber dil ikrarı ve ameller ile tazahürü hem dünya hem de ukbâ açısından olması gereken en mükemmel tasdik terkidir.⁴⁰⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de iman esasları bazı âyetlerde formüle edilerek sunulmuştur. Şöyle ki: "O Peygamber de kendisine Rabb'inden indirilene iman etti, müminler de iman ettiler. Onlardan her biri, Allah'a, onun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. Ve dediler ki: Allah'ın peygamberlerinden hiç birisini diğerlerinden ayırmayız."⁴⁰⁶ buyurularak iman esasları Allah'a iman ile başlayıp Kur'ân-ı Kerîm'de ifadesini bulan hakikatlere iman etme ile devam ederek, meleklerle, kitaplara, ayırım yapmaksızın peygamberlere inanma şeklinde sıralanmıştır.

⁴⁰¹ Nu'man b. Sabit Ebû Hanîfe, *İmam-ı A'zâmın Beş Eseri*, Çev. Mustafa Öz (İstanbul: MÜİFAVY, 2011), 60.

⁴⁰² et-Tahavi, *el-Akîdetu't-Tahâviyye*, 38.de

⁴⁰³ Yaşar, *İlk Üç asır Kelam Tartışmaları ve Taberî*, 70-71.

⁴⁰⁴ Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellam, *Kitâbu'l-imân*, thk. Muhammed Nâsiruddin (Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 2000), 101.

⁴⁰⁵ Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 103-104; Uçan, *İman Üzerine*, 126; Ali Aslan Aydın, *İslâm İnançları Felsefesi* (İstanbul: Çağrı Yay., 1980), 151-152.

⁴⁰⁶ Bakara 2/285.

Ehl-i sünnet kelâmcılarından Eş'arî mezhebi âlimlerine göre imanın esası kalbin tasdikinden ibarettir, çünkü âyet ve hadislerde iman dilin ikrarına değil kalbin tasdikine bağlanmıştır. Mâtürîdî mezhebi âlimlerine göre ise; kalbin tasdikiyle beraber dilin ikrarı şarttır. Hâricî, Mu'tezilî ve Şîî kelâmcıları ameli, imandan bir cüz kabul ederek büyük günah işleyenin imanını kaybettiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Ehl-i sünnet âlimlerine göre iman ile amel arasında sıkı bir bağ bulunmasıyla beraber amel imandan bir cüz değildir.⁴⁰⁷

2.1.1. Allah'a İman

Mülk sûresi yirmi dokuzuncu âyet;

قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ.

“De ki: “O, rahmândır; biz O'na iman etmiş ve O'na güvenip dayanmışızdır. Kimin düpedüz bir sapkınlık içinde olduğunu yakında anlayacaksınız!”⁴⁰⁸

Allah lafzı herhangi bir kökten türemiş olmayıp sözlük mânası bulunmamaktadır. O, kâinatı yaratan ve idare eden gerçek mâbudun özel ismidir. Kelâm âlimleri Allah (c.c.) kelimesini, “varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâyık bulunan zâtın adı” diye tanımlar. “Varlığı zorunlu olan” ifadesiyle mevcudiyeti için başkasına muhtaç olmayan ve yokluğu düşünülemeyen, “bütün övgülere lâyık bulunan” kaydı ile de yetkinlik ve aşkınlık içeren sıfatlarla nitelendiği kastedilmektedir. Çoğul şekli bulunmayan Allah kelimesi başkasına ad olarak verilemez. Allah lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de, beşi “Allahümme” şeklinde olmak üzere 2702 defa yer almıştır. Yirmi sekiz sûrede geçmemektedir, bunların yirmi dördü Tebâreke ve Amme cüzlerinde bulunan kısa sûrelerdendir. Kelâm ilminde Allah bahsi varlığı, birliği, isimleri, sıfatları ve sıfatlarının başta insan olmak üzere kâinatla münasebeti (taalluk) açılarından incelenir. Allah (c.c.) bütün müslüman toplumların din, edebiyat, kültür ve sanat hayatlarının en önemli konusunu teşkil eder.⁴⁰⁹

Mülk sûresinin ilk âyetinde, “O (Allah) ne yücedir ki mülk O'nun elindedir ve O, her şeye gücü yetendir”⁴¹⁰ denilerek iman esası olan tevhid inancı etrafında Allah'ın yaratıcılığı, yüceliği, kudreti, kainattaki hükümrancılığı, tasarruf yetkisini elinde bulundurması, her şeye hükmü geçtiği,

⁴⁰⁷ Mustafa Sinanoğlu, *İman, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212-214.

⁴⁰⁸ Mülk 67/29.

⁴⁰⁹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 27-28.

⁴¹⁰ Mülk 67/1.

⁴¹¹ hiçbir şeyin O'nun bilgisinden hâli olmadığı böylelikle tek bir Allah inancı olan tevhid inancını bazen delillerle, bazen çıkarımla, ⁴¹² bazen kudreti ve yaratıcılığına vurgu ile bazen de tembihle bildirmiştir. ⁴¹³

Buradan hareketle tevhid; tek bir Allah'ın var olduğu inancına dayanmakta olup tüm semavî dinlerin ortak inancı niteliğindedir. İslâm inancı açısından ilk din Allah'ın gönderdiği tevhid dini olup Allah'ın birliği esasına dayanmaktadır. Allah (c.c.) gönderdiği elçileri ile tevhid akidesini inancın temel esası olarak belirlemiştir⁴¹⁴ Tevhid inancı özlü bir şekilde “Kelime-i Tevhid” ile ifade edilmiştir. ⁴¹⁵ Tevhid; tek, yalnız ve bir olmak anlamındaki v-h-d kökünden tef'îl babından türemiş olup “birleme”, “bir şeyin birliğini ve tekliğini kabul etme” anlamına gelmektedir. Tevhid, terim olarak; “Allah'ın zâtında ve sıfatlarında bir ve tek olduğunun akıl ve kalp ile kabullenip bağlanması” şeklinde tanımlanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, putperestlerin tanrı edindikleri putların yaratıcı ve idare edici vasfı olmadıkları bilincinde olmalarına rağmen Allah (c.c.) nezdinde putların şefaatte bulunmaları için onlara tapındıkları⁴¹⁶ ifade edilmiştir. ⁴¹⁷

Mülk sûresinde Allah tasavvuruna, Allah'ın uluhiyyeti ve tevhidine vurgu yapan âyetler değerlendirildiğinde; Allah'ın yüce olduğuna, yaratılmış her şeyin mâliki olduğuna ve her şeye gücü yettiğine, ⁴¹⁸ yarattıklarında hikmet, düzen ve nizam olduğuna vurgu yapılmıştır. ⁴¹⁹ Aynı zamanda gökyüzünün adeta kandillerle donatıldığına⁴²⁰ işaret edilerek dünya ve evren arasındaki uyum, ahenk ve irtibata dikkat çekilerek her şeyde yagane tasarruf yetkisi olan⁴²¹ Allah'ın tevhidine vurgu yapılmış, aynı zamanda insanın aklına hitap edilmiştir. İnsana çevresine,

⁴¹¹ "O, yeryüzünü size boyun eğdiren Yaratıcıdır." Mülk 67/15; "Bakmazlar mı üstlerinde uçan kuşlara, kanat süzerlerken ve yumarlarken? Rahman'dır ancak onları (havada) tutan!" Mülk 67/19.

⁴¹² "Bakmazlar mı üstlerinde uçan kuşlara, kanat süzerlerken ve yumarlarken? Rahman'dır ancak onları (havada) tutan!" Mülk 67/19.

⁴¹³ "De ki: “Gördünüz mü, eğer sabaha kadar suyunuz çekilecek olsa, size kim bir akarsu getirebilir?” Mülk 67/30.

⁴¹⁴ Bakara 2/136, 288; Âl-i İmrân 3/84.

⁴¹⁵ Hatice Kalepetin Arpaguş, *Kelime-i Tevhid, DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/214-215; Tevhîde vurgu yapan bazı âyetler; “Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır; O'ndan başka ilâh yoktur; O, Rahmân'dır, Rahîmdir” (Bakara 2/163), “Allah, gerçekten kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti; melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. Azîz ve Hakîm olan O'ndan başka ilâh yoktur.” (Âl-i imrân 3/18), “Allah dedi ki: İki ilâh edinmeyin; O, ancak tek bir ilâhtır. Öyleyse benden, yalnızca benden korkun.” (Nahl 16/51), “De ki: "O Allah, birdir” (İhlâs 112/1). “O, Allah'tır, kendisinden başka ilâh yoktur. İlkte de, sonda da hamd O'nundur. Hüküm O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz (Kasas 28/70).

⁴¹⁶ Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/3.

⁴¹⁷ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 322-324

⁴¹⁸ “Ne yücedir O ki, mülk O'nun elindedir ve O, her şeye gücü yetendir.” Mülk 67/1.

⁴¹⁹ “O ki, birbirine uyumlu yedi gök yaratmıştır. O Rahman'ın yarattığında hiçbir düzensizlik göremezsin. Haydi, çevir gözünü, görebilir misin hiçbir çatlak bir kusur?” Mülk 67/3.

⁴²⁰ “Andolsun ki, biz o dünya göğünü takım takım kandillerle donattık ” Mülk 67/5.

⁴²¹ “O, yeryüzünü size boyun eğdiren Yaratıcıdır.” Mülk 67/15.

gökyüzüne ve kuşlara bakması⁴²² istenerek kuşların gökyüzünde süzülmeleri örneği üzerinden yaratıcının tabiata dercettiği kanunlarının akledilmesi istenmiştir.⁴²³ Böylelikle insan; özünden başlayarak çevresine, dünyaya ve uzaya bakarak yaratıcının birliğini, yüceliğini, kudretini, merhametini ve şafkatini görebilecektir. Allah'ı aklın tasavvur edebileceği veya zihnin canlandırabileceği şeylerin tümünden tenzih etme tevhid inancının özünü oluşturmaktadır. Tevhid inancının çerçevesini Allah'ın bir olduğunu kabul, uluhiyetini tasdik ve ortağı olduğunu reddetmek oluşturmaktadır. Kelâm ilminde Allah tasavvuru, diğer tüm dini anlayışları ve varlıklar arasında var olan ilişkiyi şekillendirdiğinden dolayı önem taşımaktadır.⁴²⁴

İnsan, zihni yapısı itibarıyla yaratıcı ve kutsal olanla ilgilenme ihtiyacı içindedir. İnsan bidâyetinden itibaren yüce bir güce inanmaksızın varlığını sağlam bir şekilde konumlandıramamış, her daim ulûhiyet veya kutsal arayışı içerisinde olmuştur. İhtiyaç duyduğu yüce güç ve kutsal ile ilgili sorgulamalar yaparak tatminkar cevaplar arayışı içine girmiştir.⁴²⁵ Mülk sûresinde de insanın kendi yaratılışına bakması istenerek malik olduğu göz, kulak ve burun gibi organlar ile beraber his ve duygu verildiğine⁴²⁶ de dikkat çekilmiştir. Bu örnekler dünya ile insan arasında var olan ilgi ve irtibatın ancak tek bir yaratıcının eseri olacağı, bunun da aklını kullanan her insanın görebileceği anlamına gelmektedir.

Sûrede, insanın adeta varlık âleminin merkezi olduğuna işaret edilerek, yeryüzü ve gökyüzü âleminin insana musahhar kılındığı,⁴²⁷ insanın yaratılış hususiyetleri, insana bahşedilen duygu ve hisler ile insanın görünen dünyanın ötesinde ahiret yurdu için hazırlık yapması gerektiği⁴²⁸ ifade edilmiştir. Böylelikle bu dünyanın ve ahiret âleminin de yaratıcısı olan⁴²⁹ Allah'ın tevhidine ve ulûhiyetine vurgu yapılmıştır.

Tevhid, başlangıçta Allah'ın birliği, isim ve sıfatları ile ilgili bilgileri ihtiva eden kavram iken kelâm ilminin yerine kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Tevhid, kelâm ilmi müstakil bir ilim dalı olarak şekillenerek konuları genişlediğinde kelâm ilminin ana konulardan biri olarak

⁴²² "O Rahman'ın yarattığında hiçbir düzensizlik göremezsin. Haydi, çevir gözü, görebilir misin hiçbir çatlak bir kusur?" Mülk 67/3.

⁴²³ "Bakmazlar mı üstlerinde uçan kuşlara, kanat süzerlerken ve yumarlarken? Rahman'dır ancak onları (havada) tutan!" Mülk 67/19.

⁴²⁴ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 48.

⁴²⁵ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, (Tekin Kitabevi, Konya 2010), 156-157.

⁴²⁶ "De ki: "O'dur ancak sizi yaratan, size dinleyecek kulak, görecek gözler, duyacak gönüller veren! Fakat sizler pek az şükrediyorsunuz!" Mülk 67/23.

⁴²⁷ "De ki: "Gördünüz mü, eğer sabaha kadar suyunuz çekilecek olsa, size kim bir akarsu getirebilir?" Mülk 67/30.

⁴²⁸ "De ki: "O'dur sizi yeryüzünde nesiller halinde yaratıp yayan! Sonunda da hep toplanıp O'na götürüleceksiniz." Mülk 67/24.

⁴²⁹ "De ki: "O ilim ancak Allah'ın katındadır. Ben, yalnızca açıkça anlatan bir uyarıcıyım." Mülk 67/26.

tevhid, nübüvvet, ahiret şeklinde hiyerarşik bir yapıda işlenir olmuştur.⁴³⁰

Kelâm âlimleri, Allah'ın tevhidi konusuna iki açıdan bakarak Allah'ın zâtı ile tek ve şeriksiz olmasını ve Allah (c.c.) ile mahlukat arasında sıfatlar açısından hiçbir benzerliğin olmamasını kastetmişlerdir.⁴³¹

Müslümanlar arasında erken dönemde tevhid inancının temel olarak anlamını koruduğu ancak daha sonraki süreçte farklı yaklaşımların geliştiği görülmektedir. Söz gelimi, Ca'd b. Dirhem, Allah'ın hakiki anlamda tevhidinin Allah'a izafe edilen sıfatların inkarı ile mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Benzer olarak Vasıl b. Ata'nın da tartışmalarında tevhid konusu önemli bir yer tutmaktadır.⁴³² Kelâm ekolleri Allah'ın tevhidi inancını öncelikli olarak ele almışlardır. Mu'tezile, kendini tanımlarken "Ashabu'l-Adl ve't-Tevhid" olarak isimlendirerek meşhur inanç esaslarını formüle ederken tevhid akidesini ilk sıraya koymuştur.⁴³³

Ebû Hanîfe, "tevhid" kavramına bir bütün olarak bakmış, inanılması lazım gelen esasların tümünün kastedildiğini ifade etmiştir. *Fıkh-ı Ekber*'de; Tevhid'in aslının, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resûllerine, öldükten sonra dirilmeye, hayır ve şerr'in Allah'tan olduğunu, hesap, mizan, cennet ve cehenneme inanmak olduğunu, bunların hak olduğunu belirtmiştir. Allah'ın sayı yönüyle değil de şeriki olmaması yönüyle bir olduğunu, yarattıklarından hiçbirine benzemediğini, Allah'ın kendini tavsif ettiği isimlerinin zâtî ve fiilî sıfatlarıyla daima var olduğunu söylemiştir.

434

Mâtürîdî, tevhid inancı ile ilgili yaklaşımını ortaya koyarken bazı âyeti kerîmeleri delil getirmiştir; "De ki: Eğer iddia ettikleri gibi O'nunla beraber başka ilâhlar da olsaydı o takdirde onlar, arşın sahibine üstün gelmek için çare arayacaklardı."⁴³⁵ Başka bir âyette, "Şâyet göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı yer ve göğün düzeni mutlaka bozulurdu."⁴³⁶ Diğer bir âyette, "O'nunla birlikte hiçbir ilâh yoktur. Aksi takdirde her bir ilâh kendi yarattığını sevk ve idare ederdi."⁴³⁷ Yine, "Yoksa onlar, O'nun yaratılışı gibi yaratan ortaklar mı buldular da bu

⁴³⁰ İlyas Çelebi, "Ortaya Çıkışından Günümüze Kelâm İlminde Konu" Problemi", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2005), 5-35, 15; Bekir Topaloğlu, *Kelâma Giriş*, (İstanbul 1981), 46.

⁴³¹ Bekir Topaloğlu, *Allah, DîA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), 2/80-81.

⁴³² Ebû Cafer Tahavî, *İslam Akaid Metinleri (Akaid Risalesi)*, Çev., Ali Pekcan, İstanbul: Rağbet yay., 2009). 1/239.

⁴³³ İlyas Çelebi, *Mu'tezile, DîA*, (TDV Yayınları, İstanbul, 2006), 31/, 391-401.

⁴³⁴ Ebû Hanîfe, *el-Fıkh-ı Ekber* (Çev. Mustafa Öz) ("İmam-ı Azam'm Beş Eseri" içinde), İstanbul: İFAV yayınları, 3. Baskı, 2002, 55-59.

⁴³⁵ İsrâ 17/42.

⁴³⁶ Enbiyâ 21/22.

⁴³⁷ El-Mü'minûn, 23/91.

yaratma kendilerince birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah, her şeyi yaratandır ve O, birdir, yenilmeyen yegâne galiptir.”⁴³⁸ Mülk sûresinde, “Rahmân olan Allah’ın yaratılışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.”⁴³⁹ Allah ile beraber başka ilâhların olması halinde, iki tanrıdan biri diğerinin haberi olmadan bir fiili işleme gücü ya vardır ya da yoktur. Eğer her iki tanrı bir fiili işleme gücüne sahip ise her biri diğerini güçsüzlüğe ve bilgisizliğe mahkum etmiş demektir. Bu durumda tanrılardan her birinin rab olma vasfı ortadan kalkmış olacaktır. Eğer birbirlerine güç yetiremezlerse her biri âciz kalmış olur. Acziyet ile ilâhlık sakıt olur.⁴⁴⁰

İhlas sûresinin tefsirinde Mâtürîdî, bu sûrenin özet olarak, tevhidin bütün berraklığı ile Allah’a özgü kılındığını, ulûhiyette benzerleri ve rubûbiyette ortaklarının bulunmadığını, Allah’ın zâtından dolayı ezeli ve ebedî olarak var olduğunu, O’nun dışındaki varlıkların ise kendine nisbetle yokluğa da varlığa da müsait olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴¹

Mâtürîdî, tevhidin isbatında Eş’arî’den farklı olarak, sadece burhân-ı temânu’ delilinin dışında kâinattaki mevcut her zerrenin Allah’ın vahdâniyetine delâlet ettiği noktasından hareket etmektedir.⁴⁴² Ahmed b. Hanbel’e göre tecezzi ve taksim kabul etmeyen Allah (c.c.), adet yönünden olmamak şartı ile her cihetten birdir. Gerçekten bir zâtı ve fiilleri olan Allah (c.c.), ne zatında ne sıfatlarında ve ne de fiillerinde hiçbir şey O’nun benzeri, misli olamaz.⁴⁴³

2.1.2. Meleklerle İman

Mülk sûresi sekizinci âyet;

تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ

Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça muhafızları onlara, “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?” diye sorarlar.⁴⁴⁴

Mülk sûresi on altıncı âyet;

ءَأَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورٌ

⁴³⁸ Ra’d 13/16.

⁴³⁹ Mülk 67/3.

⁴⁴⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Mâtürîdî’nin Akide Risalesi ve Şerhi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000), 33.

⁴⁴¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* (Çev.Bekir Topaloğlu), İstanbul: İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî Araştırma Vakfı Yayınları, 2003, 99-101.

⁴⁴² Işık, *Mâtürîdî’nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 76.

⁴⁴³ Yurdagür, *Allah’ın Sıfatları*, 267-268.

⁴⁴⁴ Mülk 67/8.

“Göktekinin sizi yerin dibine batırmayacağından emin misiniz? Bir de bakarsınız yeryüzü altüst olmuş!”⁴⁴⁵

Semavat/gök: Âyeti kerimede “göktekinin” diyerek Allah’ın (c.c.) mekânı varmış gibi kullanılan ifade hakkında farklı yorumlar vardır. Birincisi melekler, arş, kürsi ve lefhi mahfuz gibi mülkü ve kudretini simgeleyen varlıklarını gökte kılan zat anlamındadır. İkincisi ise burada kafirlerin inançları esas alınarak ifade etme metodu kullanılmıştır. Kafirler Allah (c.c.) hakkında teşbihi kabul ederek gökte bulunduğuna, rahmet ve azabın gökten indiğine inanıyorlardı. Üçüncüsü ise; emirleri yerine getirmek üzere vekil kılınan ve gökte bulunan melekler kastedilmiştir.⁴⁴⁶ Melek, Sâmi dillerinde “göndermek” anlamına gelen “lek”, “melk” veya “milk” fiillerinden türeyen⁴⁴⁷ “melek” çoğulu “melâike” olup “elçi, haberci, güçlü, idare eden ve tasarrufta bulunan” anlamlarına gelmektedir. Melekler, Allah’a itaat etme hususiyetlerine hâiz, nûrânî varlıklar olup çeşitli sûretlere girebilir ve duyu organları ile algılamazlar.⁴⁴⁸ Melekler, iman esasları arasında zikredilmişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de, “Hepsi de Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman etti.”⁴⁴⁹ denilmiş, hadislerde⁴⁵⁰ de benzer olarak zikredilmiştir.

Âyette geçen “Göktekinin sizi yerin dibine batırmayacağından emin misiniz?” ifadesi ile Allah’ın gökyüzünde olduğu anlaşılmamalıdır. Bu ifade, insan düşünürken daha çok gökyüzüne baktığı veya dua edilirken eller semaya doğru kaldırıldığı için kullanılmıştır. Ayrıca Allah (c.c.) tarafından gönderilen ilahi kitaplara semavi kitaplar da denilmiştir.⁴⁵¹ Ebû Davud’un Ebû Hureyre’den rivayet ettiği bir hadiste bir şahıs Hz. Peygamber’e gelerek mü’min bir köle azat etmesi gerektiğini söylemiştir. Hz. Peygamber, köleye Allah nerededir diye sormuştur. O da parmağı ile gökyüzünü işaret etmiştir. Allah resûlü devam ederek “Ben kimim?” diye sormuştur. O köle de parmağı ile önce Allah resûlünü, sonra da gökyüzünü işaret etmiştir. Bunun üzerine Allah resûlü, “Evet bu köleyi azat edebilirsin, mümindir.” buyurmuştur. İnsan fıtraten ne zaman Allah’ı düşünse ihtiyarı semaya yüzünü tevcih etmiştir. Âyette muhtemel bu gerçeklikten dolayı (فِي السَّمَاءِ) gökyüzünde denilmiştir. Sûrenin başında; “O yeri göğü birbiri üzerine tabakalar halinde

⁴⁴⁵ Mülk 67/16.

⁴⁴⁶ Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü ’t-tenzîl ve esrârü ’t-te ’vîl*, (Beyrut: Dâru’l-ihyâ 2000), 5/230, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf’an hakâ’iki gâvâmi’i ’t-tenzîl ve uyûni ’l-e-kâvîl fi vücihi ’t-te ’vîl*, (Kahire: Dâru’l-kutub, 2001), 4/579.

⁴⁴⁷ Ali Çolak, “Melek İnançının Kur’ân ve Hadis Temelleri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (Şubat 2012), 36-73.

⁴⁴⁸ Ali Erbaş, *Melek, DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 19, 37-39.

⁴⁴⁹ Bakara 2/285.

⁴⁵⁰ Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 1.

⁴⁵¹ es-Sâbûnî, *Safvetü ’t-Tefâsîr*, 6/511.

yarattı.” ifade edilerek Allah’ın gökyüzünde olduğu değil, bütün kainatın haliki olduğu vurgulanmıştır.⁴⁵² Bazı müfessirler de gökte olandan kastedilen şeyin gökteki varlıklar (cin, melek gibi) olduğu şeklinde izah etmişlerdir. Bakara sûresinde⁴⁵³ Allah’ın tahtının gökleri ve yeri içine aldığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla Allah’ın gökte olması değil her yerde hazır ve nazır olduğu anlaşılmalıdır.⁴⁵⁴

Kurân ve hadislerde meleklerle ait özellikler ve meleklerin yeteneklerinden haber verilmiştir. Melekler, cinler ve insanlardan farklı olarak nurdan⁴⁵⁵ yaratılmışlardır.⁴⁵⁶ Kurân-ı Kerîm’den anlaşıldığı kadarı ile melekler İlâhi hitaba muhatab olacak yaratılışla Hz. Âdem’den daha önce var edilmişlerdir.⁴⁵⁷ Meleklerin insani özelliklerden olan yeme-içme, uyuma, bedenî arzular, nefsânî istekler gibi hususiyetleri bulunmamakta⁴⁵⁸ ve çok güçlü oldukları, bedenlen farklı azaları⁴⁵⁹ olan cüsseli yaratıklar oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁶⁰ Melek kavramı, Kur’ân’da on iki kez “melek” şeklinde müfret halde, iki kez tesniye halinde bunların dışında çoğul sigası ile “melâike” şeklinde geçmiştir.⁴⁶¹

Meleklerin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Nurdan yaratılmış olup erkeklik-dişilik, yeme-içme, yorulma, usanma gibi maddî niteliklerden arınmıştır.
- Günah işlemekten korunmuş olup Allah’ı yüceltir, O’na secde eder, hamd ve senâda bulunur, Peygamber’e salavat getirir, müminlerin bağışlanmasını niyaz eder, Allah’ın verdiği görevleri yerine getirirler.
- Son derece güçlü, kuvvetlidirler ve süratle hareket ederler.
- Allah’ın emir ve izniyle çeşitli şekillere girebilirler.
- Normal şartlarda gözle görülmezler. Peygamberler onları aslî suretleri ve büründükleri biçimleriyle görebilir.

⁴⁵² Fahreddin er-Râzî, Mefatihü’l-Gayb: 30/70; es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 6/515.

⁴⁵³ Bakara 2/255.

⁴⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/237-241.

⁴⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 168; Müslim, “Zühd” 10.

⁴⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 168; Müslim, “Zühd”, 60.

⁴⁵⁷ Bakara 2/30-34; Hicr 15/28-29.

⁴⁵⁸ Hûd 11/69-70; Zâriyât 51/24-28.

⁴⁵⁹ Fâtır 35/1; En’âm 6/93.

⁴⁶⁰ Necm 53/5; Tahrîm 66/6; Tekvîr 81/20.

⁴⁶¹ Çolak, *Melek İnancının Kur’ân ve Hadis Temelleri*, 37.

- Kâinatın idaresi ve İlâhî kanunların icrasıyla görevlidirler.⁴⁶²

Melekler ifa ettikleri görevler ve Allah’a yakınlıkları açısından kendi aralarında bazı derecelere ayrılmışlardır. Cebrâîl Allah (c.c.) ile peygamberler arasında elçilik yapma, Mîkâîl canlıların rızıklarını ve İlâhî rahmeti taksim etme, Azrâîl ruhları kabzetme, İsrâîl kıyametin kopması, âhiretteki işlem ve merhaleleri düzenlemekle görevli dört büyük melektir. Bunlardan başka insanların iyi ve kötü davranışlarını kayda geçiren Kirâmen Kâtibin, müminleri koruyan Hafaza, Hamele-i arş (arşı taşıyan), kabirdeki sorgulamayı yürüten Münker ve Nekir melekleri de bilinmektedir. Âlimler meleklerle insanlar arasındaki üstünlük ilişkisini de tartışmışlardır. Ehl-i sünnet ve Şîa âlimlerine göre beşerden olan peygamberler (özellikle resûller) büyük meleklerden, müminler de diğer meleklerden üstündür.⁴⁶³

Melek inancı, pozitivizm ve determinizm gibi materyalist telakkilerin aksine âlemin kuruluş ve işleyişinde maddî olmayan varlıkların da etkili olduğu biçimindeki anlayışı destekler, insan düşüncesinin ufkunu genişletir, kişiye iyi davranışlar açısından örnek varlıklara benzeme ideali telkin eder.⁴⁶⁴

Gayb âleminin varlıklarından olan melekler, insanın yapıp etmekte olduğu şeylere şahit kılınmıştır. Âyette, “And olsun insanı biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız. Hem sağında hem solunda oturan onun amellerini tesbit eden iki de melek vardır. O bir söz söylemeye dursun mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır.”⁴⁶⁵ Benzer bir âyette insan ile görevli melekler arasında ilişki şu şekilde kurulmuştur: “Halbuki üzerinizde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar vardır. Onlar ne yaparsanız bilirler.”⁴⁶⁶ denilerek insanın dünyada başıboş olmadığı, yaptığına Allah’ın bilgisinde olmakla birlikte meleklerin şahit tutulduğu görülmektedir.⁴⁶⁷ Aynı zamanda melekler; insanı iyiliğe ve hayra yönlendirmekte, hakkı, doğruyu ilham etmekte, inananlara sebat ilham etmekte, inananların niyetlerini sağlamlaştırmaktadırlar.⁴⁶⁸ Âyette, “Hani Rabb’in meleklerle şüphesiz ben sizinle beraberim, haydi iman edenlere sebat ilham edin diye vahiy ediyordu.”⁴⁶⁹

⁴⁶² Nesefî, *Akâidü’n-neseî*, 561.

⁴⁶³ Ebu’l-muzaffer es-Semânî, *Tefsiru’l-kur’an*, (Riyad: Dâru’l-vatan), 1/ 65.

⁴⁶⁴ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 210.

⁴⁶⁵ Kâf 50/16-18.

⁴⁶⁶ İnfitâr 82/10-12; Benzer âyet için bkz., Zuhuf 43/79-80.

⁴⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 8/58.

⁴⁶⁸ Lütfullah Cebeci, *Kur’ân’da Şer Problemi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1985), 170; Seyyit Sabık, *Âyet ve Hadislerle İslâm Akaidi*, Çev. İbrahim Sarmış (Konya: Hibaş Yayınları, 1981), 128.

⁴⁶⁹ Enfâl 8/11-12.

denilmiştir. Bir hadiste Hz. Peygamber; “Âdemoğluna şeytan da melek de yanaşır. Meleğin yaklaşması hayrın telkini ve teşvikidir. Diğeri ise şeytanın yaklaşmasıdır. Bunu hissettiğinizde kovulmuş şeytandan Allah’a sığının.”⁴⁷⁰ demiştir.

Meleklerin adeta insanın arzularını, maddî ve mânevî kuvvelerini daima hayır ve iyiliğe teşvik eden asil ve ulvi işlere sevk eden manevi kuvvet sahibi varlıklar olarak görülmüştür.⁴⁷¹ Dolayısı ile melek inancı ile insan zihni iyi düşünceye yönlendirilerek murakebe edildiğinin bilinci ile kötülükten uzak tutulması sağlanmış olmaktadır.⁴⁷²

Kelâmcılar melekleri, mücerret cevher fikrini benimsemediklerinden dolayı latîf varlık olarak niteleyerek yaratılmış olmaları hasebi ile fenâ bulacaklarını söylemişlerdir. Melekler, mümkün (muhtes) varlıklar olduklarından zorunlu varlığın aksine meleklerin başlangıcı olduğu gibi sonu da vardır. Mâtürîdîler, Allah’ın emri ile meleklerin Hz. Âdem’e secde etmelerini ¹²⁰ delil getirerek, daha alt derecede bulunanın daha üst derecede bulunana secde etmesini hikmetin iktizası olduğunu iddia ederek melekleri Adem’den daha alt mertebede görmüşlerdir. Eş’arîler ve Mu’tezilîler ise, Hz. Adem ve Hz. Havva’nın cennetten yasaklı meyveden yeme gerekçesinin şeytanın onları melek olabilmeleri için yemeye ikna etmesini⁴⁷³ delil göstererek meleklerin insandan üstün olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁷⁴

2.1.3. Kitaplara İman

Mülk sûresi dokuzuncu âyet;

قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ .

“Şöyle cevap verirler: “Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve Allah (c.c.) hiçbir şey göndermemiştir.” demiştik. Siz gerçekten büyük bir sapıklık içindesiniz”.⁴⁷⁵

İnkarcıların savunması: Peygamberlerin tebliğini inkâr eden kafirlerin genel manada özelliği olduğu üzere âyete konu olan kafirler de tefrit ve inatla kendilerine gönderilen peygamberlerin yalancı olduğunu ve Allah’ın sadece âyet değil hiçbir insana hiçbir şey

⁴⁷⁰ Tirmizî, “Tefsir”, 3.

⁴⁷¹ Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü Ruh, Melek, Cin, İnsan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979), 30.

⁴⁷² Ateş, *İnsan ve İnsanüstü Ruh, Melek, Cin, İnsan*, 30.

⁴⁷³ A’râf 7/20.

⁴⁷⁴ Bekir Topaloğlu, vd, *İslâm’da İman Esasları*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2015), 201- 223.

⁴⁷⁵ Mülk 67/9.

indirmediğini ileri sürerek kendilerine iman etmemişlerdir.⁴⁷⁶ Âyetten anlaşıldığı kadarı ile kafirlerin cehennem azabına müstahak olmalarındaki temel husus, sadece Allah'ın varlığını inkar etmelerinden değil Allah'ın kudretini inkar etmelerinden, kullarına indirdiği lütuf ve nimetlerini görmezden gelmelerinden, peygamberleri reddetmelerinden, onun vahiylerini kabul etmemelerinden kaynaklanmaktadır.⁴⁷⁷ İnkarcılar, peygamberleri inkar ederken aynı zamanda peygamberlere inzal edilmiş olan vahiyleri de inkar etmişlerdir. Âyette açıkça (وَفُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ) (شيء) (Allah hiçbir şey göndermemiştir) ifadesi ile vahiyleri (suhuf-kitap) inkar etmişlerdir.

Kitap, “harfleri bir araya getirmek” anlamındaki “k-t-b” fiil kökünden türeyen “kitap”, “yazıların toplandığı yapraklar” demektir. İlâhî kitap, Allah'ın peygamberlerine indirip insanlara tebliğ etmelerini emrettiği vahiylerin bir arada toplandığı yazılı metinlerdir.⁴⁷⁸ Kur'ân-ı Kerîm kitap kavramını bazen “vahiy” (Kur'ân, Tevrat, İncil) ve “levh-i mahfuz” anlamlarına gelecek şekilde⁴⁷⁹ kullanmıştır. Hadiste de benzer manada kullanıldığı görülmektedir.⁴⁸⁰ Kur'ân'-ı Kerîm'de “kitap” şeklinde müfret olarak iki yüz atmış bir kez, “kütüp” şeklinde çoğul sigası ile altı kez zikredilmiştir.

Allah (c.c.), insanlık aleminin bidâyetinden itibaren insanlara dünyada rahmet, öğüt, hidâyet ve saadet kaynağı olarak vahiylerini içlerinden seçtiği peygamberler ile göndermiştir. Allah (c.c.), Peygamberlerin bazılarını kendi katından doğrudan vahiy ile müeyyed kılmış bazısını da kendinden önceki peygamberlerin şeriatına uymakla mükellef tutmuştur. Vahiylerden müteşekkil kitaplar, Allah'ın insanlığa öğrettiği hak dinin esasını oluşturduğu için kitaplara iman, iman esasları arasında sayılmıştır.⁴⁸¹ Kur'ân-ı Kerîm'de ehl-i kitabın, ⁴⁸² Havarilerin⁴⁸³, ilimde derinleşmiş olanların ve müminlerin⁴⁸⁴ Allah katından⁴⁸⁵ Hz. Muhammed'e ve daha önce kendisine vahiy indirilen peygamberlere⁴⁸⁶ iman etmeleri defaatle vurgulanmıştır. Âyette peygamberlerin hepsine gelen vahiyler tasdik edilerek; “De ki; biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilenlere iman ettik.”⁴⁸⁷ buyurularak Kur'ân, vahiy ürünü sahifelere, Tevrat ve İncil'e, kısacası Allah (c.c.) tarafından indirilen bütün

⁴⁷⁶ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 12, 15.

⁴⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/222-224.

⁴⁷⁸ Topaloğlu, Yavuz ve Çelebi, *İslâm'da İman Esasları*, 283.

⁴⁷⁹ İbni Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 1/699.

⁴⁸⁰ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 189.

⁴⁸¹ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 324-325.

⁴⁸² Âli İmrân 3/199.

⁴⁸³ Âli İmrân 3/353.

⁴⁸⁴ Nisa 4/162.

⁴⁸⁵ Bakara 2/136.

⁴⁸⁶ Bakara 2/4; Maide 5/59.

⁴⁸⁷ Âli İmrân 3/359.

kitapların müminler tarafından tasdik edildiği, inkâr edilmediği belirtilmiştir.⁴⁸⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın gönderdiği tüm kitaplara ve peygamberlere iman, mümin olmanın temel göstergeleri olarak sunulmuştur.⁴⁸⁹ Kurân'a imanın çerçevesi şu şekilde ortaya konulabilir:⁴⁹⁰

- Kur'ân, hem lafzı ve hem de mânası itibarı ile Allah'ın kelâmıdır.
- Kur'ân, vahiy meleği Cebrâil aracılığı ile Hz. Muhammed'e vahyedilerek tevâtür yoluyla nazil olduğu şekli ile değişmeden günümüze değin ulaşmıştır.
- Kur'ân, son ilâhî kitap olup kıyamete değin başka bir vahiy gelmeyecektir.
- Kur'ân, kendinden önce gelen ilahi kitapları tasdik etmekle birlikte hükümlerini kaldırmıştır.
- Kur'ân, hem lafzı ve hem de mânasıyla mucizedir.
- Kur'ân, İslâm'ın inanç, amel ve ahlaki prensiplerinin kaynağı olarak görülmektedir.

491

Kur'ân'ın delil olma durumu ve deliller arasındaki konumu kelâm ilmi açısından Kur'ân'ın mahiyetine ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir. Kur'ân'ın Allah kelâmı olma hususiyeti kelâmî açıdan tartışılarak farklı itikadî tutumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece Kur'ân'ın Müslümanlar üzerindeki otoritesi aklî ve teolojik olarak temellendirilmiştir.⁴⁹²

Ebû Hanîfe, Kur'ân'-ı Kerîm'in Allah kelâmı olarak Hz. Peygamber'e indirildiği hali ile mushaflarda bulunduğunu, kalplerde ezberlendiğini ve dillerde okunduğunu ifade etmiştir.⁴⁹³ Kur'ân, Allah'ın korumasında bulunduğundan tağyir ve tebdil edilmemiş, ezeli bir kitap olup hükmü kıyamete kadar devam edecektir.⁴⁹⁴ Dolayısı ile Ehl-i sünnet, hem Mu'tezile'nin iddia ettiği Kur'ân'ın yaratıldığı iddiasını reddetmiş hem de Rafizîlerin Kur'ân'ın tağyir ve tebdili gibi iddialarına karşı çıkmıştır.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸ İbn Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, 11/287.

⁴⁸⁹ Bakara 2/285; Nisa, 4/136.

⁴⁹⁰ Topaloğlu, vd, *İslâm'da İman Esasları*, 290-292.

⁴⁹¹ Galip Türcan, "Kelâmcılara Göre Kur'ân'ın Otoritesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/28 (Mayıs 2011), 9.

⁴⁹² Türcan, *Kelâmcılara Göre Kur'ân'ın Otoritesi*, 9.

⁴⁹³ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, (İstanbul, 1981), 58.

⁴⁹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 308.

⁴⁹⁵ Türcan, *Kelâmcılara Göre Kur'ân'ın Otoritesi*, 13.

2.1.4. Peygamberlere İman

Mülk sûresi sekizinci âyet;

تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ

Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça muhafızları onlara, “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?” diye sorarlar.⁴⁹⁶

Mülk sûresi dokuzuncu âyet;

قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ.

Şöyle cevap verirler: “Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve Allah (c.c.) hiçbir şey göndermemiştir.” demiştik. Siz gerçekten büyük bir sapıklık içindesiniz.⁴⁹⁷

Mülk sûresi yirmi altıncı âyet;

قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ.

“De ki: “O bilgi yalnız Allah’a mahsustur, ben ise sadece açık bir uyarıcıyım.”⁴⁹⁸

Âyeti kerimede peygamber kendisinin sadece uyarıcı olarak gönderildiğini ve tebliğ ederek görevini yerine getirdiğini ifade etmiştir.

Peygamber (Nübüvvet) inancı İslâm akidesinde Allah (c.c.) inancından sonra gelmektedir. Peygamberlik görevi ile ilgili Kurân ve hadislerde “nebî” ve “resûl” kavramlarının kullanıldığı ve bu kavramlardan türeyen nübüvvet, risâlet ve peygamber kavramlarının da yaygın olduğu görülmektedir. Nebî; “haber vermek” anlamına gelen “neb’ ” ya da “konum ve değeri âli olmak” anlamındaki “neb- ve” (nübû) fiil kökünden mastar isim halidir. “r-s-l” fiil kökünden türeyen “Resûl”, “haber getiren elçi” demektir. “Risâlet” kavramı da benzer anlamda Allah’ın vahiylerinin insanlara ulaştırmasında aracılık yapma görevi anlamına gelmektedir. Terim olarak Allah’ın dini ve dünyevi konularda vahiylerini kullarına iletme üzere seçtiği görevli elçi anlamına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn ve Hz. İsmâil’den “nebî ve resûl” olarak bahsedilmiştir.⁴⁹⁹ Bazı müfessirler nebî ve resûl kavramları arasında anlamsal olarak

⁴⁹⁶ Mülk 67/8.

⁴⁹⁷ Mülk 67/9.

⁴⁹⁸ Mülk 67/26.

⁴⁹⁹ Bakara 2/213; Ankebût 29/27; Sâffât 37/114-117; Hadîd 57/25-26.

farklılık olduğunu iddia ederek, nebînin önceki peygamberin getirdiği şeriatı tebliğ etmekle yükümlü olduğunu, resûlü ise yeni şeriatı tebliğle sorumlu peygamber olarak tanımlamışlardır.⁵⁰⁰ Türkçede nebî veya nübüvvet kavramları yerine daha çok Farsça olan “peygamber” kavramı kullanılmaktadır.⁵⁰¹

Kur’ân’da, nezîr kavramının peygamberlerin niteliklerinden ve görevlerinden biri olarak “sakındırıcı”, “uyarıcı” “ikaz edici” anlamlarında “nezîr, münzîr” şeklinde kullanılmıştır.⁵⁰² “Nezîr”, inzârın ismidir.⁵⁰³ Mülk sûresinde geçtiği şekli ile; “أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ”⁵⁰⁴, “فَإِذَا جَاءَنَا نَذِيرٌ”⁵⁰⁵ ve “أَنَا نَذِيرٌ”⁵⁰⁶ uyarıcı, sakındırıcı, ikaz edici anlamında kullanılmıştır.⁵⁰⁷ “İnzâr” kelime olarak ikaz, uyarı ve bildiri anlamlarına gelmekte olup, daha çok bir şeyle veya durumla ilgili korkutmayı içeren uyarı ve ikazı içermektedir.⁵⁰⁸

Allah (cc.), ilk insan Hz. Âdem’i peygamber olarak görevlendirmiş son peygamber Hz. Muhammed⁵⁰⁹ ile de nübüvvet zincirini sonlandırmıştır. Hz. Adem ile Hz. Muhammed arasında çeşitli zamanlarda, bazen aynı zaman diliminde bazen de peş peşe peygamberler göndererek insanların dünya ve âhiret saadetlerini temin edecek buyruklarını vahyetmiştir.⁵¹⁰ Allah, nübüvvet müessesesi ile engin rahmetinin bir tecellisi olarak insanoğluna yol gösterme ve hakkı tebliğ etmenin yanında, hakkı fiilen yaşayıp örnek teşkil eden elçiler görevlendirmiştir. Nübüvvet bütün İlâhî dinlerin temel esaslarındandır.⁵¹¹

Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamberler arasında bir fark gözetilmeksizin veya herhangi bir Peygamberi diğerinden üstün tutmaksızın hepsinin Allah (c.c.) tarafından gönderildiğine ve getirdikleri hakikatlere inanılması farz kılınmıştır. Âyette “Yüzlerinizi doğuya veya batıya çevirmeniz iyi olmak değildir. Asıl iyiler olmak; Allah’a âhiret gününe, meleklerle, kitaba,

⁵⁰⁰ Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (İstanbul, 1305), 2, 173; Topaloğlu, Yavuz ve Çelebi, *İslâm’da İman Esasları*, 303.

⁵⁰¹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 252.

⁵⁰² Muhammed F. Abdülbâkî, *Mu’cemü’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’an*, (Kahire, Dâru’l-Hadis: 1998), 864-865.

⁵⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arâb*, 5/200-201.

⁵⁰⁴ Mülk 67/8.

⁵⁰⁵ Mülk 67/9.

⁵⁰⁶ Mülk 67/26.

⁵⁰⁷ Benzer anlamda; En’âm 6/51; Yûnus 10/2; İbrâhîm 14/44; Nuh 71/1; Müddesir 74/2; Meryem 19/39; Mü’min 40/18 sûrelerinde de kullanılmıştır.

⁵⁰⁸ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât fî Garîbi’l-Kur’an*, thk. Safvan Adnân Davûdî, (Beyrut, Dâru’l-Kalem-Şam, 1997), 797.

⁵⁰⁹ Ahzâb 33/40; ayrıca bkz., Feth 48/28-29.

⁵¹⁰ Neseî, *Akâidü’n-neseî*, 540.

⁵¹¹ Neseî, *Akâidü’n-neseî*, 540.

peygamberlere inananlardır.”⁵¹² buyurularak bu hususa vurgu yapılmıştır. İman esaslarının genel çerçevesi âyet ile ortaya konulmuş, bu bağlamda nübüvvet inancı da iman esaslarından biri olarak sayılmıştır; “Ey inananlar! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirmiş olduğu kitaba inanın.” denilmiş⁵¹³, âyetin devamında inkâr edenlere hitap edilerek iman etmemeleri ile muhatap olacakları durum hatırlatılmıştır; “Kim Allah’ın meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse o, şüphesiz derin bir sapıklığa sapmıştır”⁵¹⁴ denilmiştir. Yine âyette inananlara peygamberlere ve vahiylerle iman etmeleri ile ilgili rehberlik edecek esaslara vurgu yapılarak şu şekilde ifade edilmiştir: “Allah’a, bize indirilene, İbrahim’e İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve torunlarına indirilene, Rableri tarafından Musa, İsa ve peygamberlere verilene inandık, onları birbirinden ayırt etmeyiz, biz O’na teslim olanlardanız de,”⁵¹⁵ buyurulmuştur.

Tüm peygamberlerin Allah’ın kulu olma vasıfları ve kendilerini bu şekilde tanıttıkları âyetlerde görülmektedir. Beşer olmaları açısından peygamberlerin insanlardan farkları yoktur.⁵¹⁶ Ancak Allah’ın özel seçtiği elçiler olmaları hasebiyle peygamberleri diğer insanlardan ayıran bazı özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklere “Havassu’n-nübüvve” denilmiştir. Bunlar; sıdk (doğruluk), emanet (güvenilir olmak), ismet (günahlardan korunmuş olmak), fetanet (üstün kavrayış gücüne sahip olmak) ve tebliğ (Allah’ın buyruklarını insanlara ulaştırmak) şeklinde sıralanmıştır.⁵¹⁷

Kur’ân-ı Kerîm⁵¹⁸ ve hadislerde⁵¹⁹ nübüvvetle ilgili birçok beyan yer almış, Hz. Âdem’le başlayıp Hz. Muhammed ile son bulan peygamberlerin ibret ve öğüt verici mücadelelerinden örnekler nakledilmiştir. Peygamberler, kendilerinin Allah (c.c.) tarafından görevlendirilmiş hak elçileri olduklarını kanıtlamak için tabiat kanunlarını aşan olaylar yani mûcizeler göstermiştir. Son peygamber Hz. Muhammed’in en büyük mûcizesi, dünya var oldukça erişilmez üstünlüğünü koruyacak olan Kur’ân-ı Kerîm’dir.⁵²⁰ İslâm dininin gerçekte nübüvvet üzerine bina kılındığını söylemek mümkündür. Kelâm ilmi öncelikle peygamberlerin ismet sıfatları üzerinden başladığı nübüvvet konusuna daha sonraları Allah’ın peygamber göndermesinin vacip olup olmadığı

⁵¹² Bakara 2/177.

⁵¹³ Nisâ 4/136 ; Benzer âyet için bkz., Bakara 2/285.

⁵¹⁴ Nisâ 4/136.

⁵¹⁵ Âl-i İman 3/84; Benzer âyet için bkz., Bakara 2/136.

⁵¹⁶ Mâide 5/75; Hicr 15/54; Enbiyâ 21/83; Furkân 25/7; Yûsuf 12/24; Zümer 39/30.

⁵¹⁷ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 252.

⁵¹⁸ Bakara 2/285; Âl-i İmrân 3/179; Nisâ 4/136, 150, 152.

⁵¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 114; Buhârî, “İmân”, 37.

⁵²⁰ Muhammed el-Bakillânî, *el-İntisâr li-l’kur’an*, (Ammân: Dâru’l-feth, 2001), 1/ 57.

konuları ile devam ederek nübüvvetle ilgili genel konuları ele alır olmuştur. Kur'ân'ın inşa ettiği İslâm'da peygamberlere ayırım yapmadan iman etme ve nübüvvet müessesesi inancın temelini oluşturmaktadır. Allah'ın şeriatını kamil manada anlayabilmek, nebiler, resûller vasıtasıyla ve onların rehberliği ile mümkündür. İslâm'a göre nübüvvet vahyi, vahiy de şeriatı temsil etmektedir. Allah'ın şeriatı olan din, insan için Allah (c.c.) tarafından ihdas edilmiştir.⁵²¹

Mülk sûresinde; kâfirler kendilerine peygamber gönderildiğini ve görevi gereği kendilerini tebliğ etmesine rağmen kendisini yalanladıklarını itiraf ederek⁵²² kaçırdıkları âhiret saadetini ve karşılaştıkları azaptan ötürü pişmanlıklarını itiraf ediyorlar. Âyeti ile kafirler daha önceden olduğu gibi Allah'ın adaletini itiraf etmişler, Allah'ın onları uyarmak için peygamber gönderdiğini inkar etmişlerdir.⁵²³ Kafirlerin inkar gereklerinin temelsiz olduğu ortaya konularak kendilerine uyarıcı gelseydi inkar etmezdik şeklinde tezleri de ortadan kalkmış olmaktadır. Dolayısı ile kafirler Hakkı gizleyemeyerek “Evet, doğrusu bize bir peygamber gelmişti fakat biz onu yalancılıkla itham etmiştik” deme durumunda kalmışlardır.⁵²⁴ Peygamberlerin tebliğini inkâr eden kafirlerin genel manada özelliği olduğu üzere âyete konu olan kafirler de tefrit ve inatla kendilerine gönderilen peygamberlerin yalancı olduğunu ve Allah'ın sadece âyet değil hiçbir insana hiçbir şey indirmediğini ileri sürerek kendilerine iman etmemişlerdir.⁵²⁵

Mülk sûresinde peygamberleri yalanlayan inkarcıların durumu ile ilgili; “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?” diye sorulduğunda,⁵²⁶ “Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve Allah (c.c.) hiçbir şey göndermemiştir.” demiştik. Siz gerçekten büyük bir sapıklık içindesiniz.”⁵²⁷ denilmesinden anlaşıldığı kadarı ile kafirlerin cehennem azabına müstahak olmalarındaki temel husus, sadece Allah'ın varlığını inkar etmelerinden değil Allah'ın kudretini inkar etmelerinden, kullarına indirdiği lütuf ve nimetlerini görmezden gelmelerinden, peygamberleri yalanlamalarından, reddetmelerinden, onun vahiylerini kabul etmemelerinden kaynaklanmaktadır.⁵²⁸

⁵²¹ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 305-308.

⁵²² Mülk 67/9.

⁵²³ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 12-15.

⁵²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8/222-224.

⁵²⁵ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 12-15.

⁵²⁶ Mülk 67/8.

⁵²⁷ Mülk 67/9.

⁵²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8/222-224.

Mülk sûresinde kâfirlere hitaben; “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?”⁵²⁹ sorusuna; “Evet, doğrusu bize bir uyarıcı gelmişti...”⁵³⁰ şeklinde cevap vermişlerdir. Âyette peygamber, rusul kavramı yerine “uyarıcı” anlamında “نَذِيرٌ” kavramı kullanılmıştır. Âyette açıkça peygamberlere iman edilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir. İnanılması gereken esaslara inanmamayı Kur’ân sapıklık olarak nitelemiştir. Nisâ sûresinde bu hususa vurgu yapılarak; “Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, şüphesiz derin bir sapıklığa sapmıştır.” denilmiştir.⁵³¹ Mülk sûresinde 9. âyetin devamında; “Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve Allah (c.c.) hiçbir şey göndermemiştir.” demiştik. Siz gerçekten büyük bir sapıklık içindesiniz.⁵³² denilerek inkarcıların peygamberleri yalanladıklarına ve peygamberin getirdiklerine inanmadıklarına işaret edilerek bunun bir sapıklık olduğu ifade edilmiştir. Dolayısı ile Allah’a inanıp onun elçisinin getirdiklerine inanmamak da yine Kur’an’a göre kişiyi sapıklığa götüren bir durum olmaktadır.

Mülk sûresinde peygamberlerin Allah’ın elçisi olarak vahyi insanlara ulaştırmak, insanları iman etmeleri için uyarmak, inkarcıların inançsızlıklarına devam etmeleri halinde muhatap olacakları cehennem azabı ile korkutmak, dünya hayatının imtihan vesilesi olduğunu bildirmek gibi risalet görevleri üstlenmişlerdir.

Peygamberlerin gönderiliş gerekçeleri kelâmcılar arasında tartışılmıştır.

Mülk sûresinde geçen peygamber inancı ile ilgili âyetler kelâm ekolleri yaklaşımları açısından dikkate alındığında, iman esaslarından nübüvvet inancı merkezinde, vahyin hakikatine, peygambere uyulması gerektiğine, âhiret inancına ve inkarcıların kötü akibetlerine dolayısı ile peygamberlerin risalet görevlerine “nezîr” tanımlaması üzerinden verilmiştir.

Selefi düşüncenin önemli temsilcilerinden İbn Teymiyye’ye göre peygamberlerin esas görevleri arasında âhiret gününe iman, cennet, cehennem, sevap ve ceza gibi görevler vardır ki, bunlar insanlığın kurtuluş reçeteleridir. Âhirete ait kesin bilgiler ancak peygamberlerin bildirmesiyle kazanılır. Akıl, asla bunlara ulaştırın vasıta olamaz.⁵³³

Ehl-i sünnet kelâmcıları, nübüvveti Allah’ın insanlığa bir rahmeti, fazlı ve ihsanı olarak görmektedir. Allah (c.c.) kulları arasından seçtiği elçileri vasıtası ile insanlara hitap ederek onlara

⁵²⁹ Mülk 67/8.

⁵³⁰ Mülk 67/9.

⁵³¹ Nisâ 4/136.

⁵³² Mülk 67/9.

⁵³³ Ebü'l-Abbâs Takiyyu'd-Din Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmû'u-Fetâva*, (Riyad, 1961), 9/94-96.

kendi kelâmını iletecek, kendine ulaşacak ma'rifet yollarını insanlara öğretecek bir peygamber gereklidir. Çünkü akıl, yaratıcının keyfiyetini, ibadetlerin nasıllığını ve şer'i ahkâmın nasıl yürütüleceğini belirleyemez. Peygamberlerin sosyal ve idari olarak uygulamaları konumundan kaynaklı olup bu yüzden peygamberler insanlık için dinî olduğu kadar içtimai ve idari bir rehberdirler.⁵³⁴ Eş'arî'ye (ö. 324/936) göre Allah'ın insanlara nebiler ve resûller göndermesi bir lütuf ve ihsandır. Göndermemesi bir zaaf ve noksanlık olarak değerlendirilemez.⁵³⁵ Allah, kudreti ile peygamberler göndermeksizin de insanlara emir ve yasaklarını bildirebilir.⁵³⁶ Taftazânî (ö.793/1390), Allah'ın peygamber göndermek suretiyle ona inanan kimselerin menfaatini dilediğini söylemiştir.⁵³⁷ Mâtürîdîlere göre Allah'ın her bir fiilinde hikmet bulunduğunu akıl sahipleri müşahade edip idrak edebildiklerinden peygamberlerin de gönderilmesinde bir hikmet vardır.⁵³⁸ İnsanların hayrına ve iyiliğine ait olan şeyleri yaratıcı daha iyi bildiğinden Allah, insanların lehinde ve aleyhinde olan şeyleri insanlara peygamberleri aracılığıyla bildirmiştir. Dolayısı ile insanların peygamberlere ihtiyacı vardır.⁵³⁹

Mu'tezile iyilik ve kötülüğün, hüsün ve kubuhun aslında eşyanın özünde ve insanların nitelendirdikleri fiillerde bulunduğunu, aklın bunu kavrayabilecek niteliğe sahip olduğunu ancak bunların insan aklı açısından anlaşılabilir hale gelmesi için peygamberlere ihtiyaç duyulduğunu ve peygamberliğin faydalı olduğunu iddia etmişlerdir.⁵⁴⁰ Onlara göre Allah, insanların mutluluğunu gözettiğinden Allah'ın insanlara güzel ve faydalı olan şeyi yaratmasını Allah'a vacip görmüşler ve nübüvvetin de insanların hayrına olduğundan hareketle nübüvveti vacip ve zorunlu olduğunu iddia etmişlerdir.⁵⁴¹

⁵³⁴ Ebû Yusr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev., Şerafettin Gölcük, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980), 131.

⁵³⁵ Ebû Bekr İbn Fürekan, *Mücerredü makâlati's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, (Beyrut, 1987), 175; Ahmed Suphi, *Fi ilmi'l-keîâm*, II, 133.

⁵³⁶ İbn Fürekan, *Mücerredü makâlati's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, 176.

⁵³⁷ Sa'düddin Taftâzânî, *Şerhu'l-'Akâid*, (İstanbul, ts.), 215.

⁵³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 216; Nesefî, *Tabîrâtü'l-Edille*, 1/443.

⁵³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 181.

⁵⁴⁰ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 315; Şiîlerin imamiyet nazariyesi nübüvvet konusunda Ehl-i sünnet ve Mu'tezilî yaklaşımdan bazı farklılıklar göstermektedir. Hz. Muhammed'i son peygamber olarak gören Şiîler, Hz. Peygamberin yerine bir vâsi, imam bıraktığını, nübüvvetin imametle format değiştirerek devam ettiğini ve imametinin dinin usulünden olduğunu iddia etmişlerdir. Şia içerisinde İmamiyye kolu, imametinin Allah tarafından Hz. Ali'ye ve evlatlarına verilen bir makam olduğunu kabul ederler. Bazı âyetlerin Hz. Ali'nin imametine delil olduğunu ve Hz. Peygamber'in bunu insanlara ulaştırmakla mükellef olduğunu iddia etmişlerdir. (Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub b. İshâk Kuleynî, *Usûlu Kâfî*, (Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1969), 1/9; Ârif Tâmir, *el-İmâmetü fi'l-İslâm*, (Bağdat, Trz.), 61).

⁵⁴¹ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 15/19-20

2.1.5. Âhiret Gününe İman

Mülk sûresi on beşinci âyet;

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ.

“Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O’dur. Üzerinde dolaşın ve Allah’ın rızkindan yiyip için, (ama unutmayın ki) dönüş yalnız Allah’adır.”⁵⁴²

Yüce Allah insanoğluna hayatın ölümle son bulmayacağını aksine asıl ve ebedi hayatın ölümle başlayacağını ve hesap, ceza ve mükafat için tekrar huzuruna varacağını hatırlatarak gizli ve açık bütün hallerinde isyandan uzak durması hususunda uyarmaktadır.⁵⁴³

Mülk sûresi yirmi dördüncü âyet;

قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“De ki: “Sizi yeryüzünde çoğaltıp yayan O’dur, sadece gelip O’nun huzurunda toplanacaksınız.”⁵⁴⁴

Âyetin taşıdığı ana mesaj doğrudan haşr ile ilgilidir. Ancak mukaddime olarak önceki âyetlerde bazı hayvanların ve insanların duyma, görme ve akıl gibi özelliklerini kudrete delil olarak zikretti. Daha sonra bu canlıları yoktan var eden zatın ölümlelerinden sonra da hepsini haşr için diriltebileceğini zikretti. Kelâm âlimleri bu âyeti insanın mekân ve kemiyetten mücerret sadece cevher olduğunu iddia eden felsefeci ve bazı Müslümanlara karşı delil olarak zikretmişlerdir. Çünkü insanın yeryüzünde olması onun mekân kaplayan ve cisim olan bir cevher olduğunu gösterir.⁵⁴⁵

İnsanoğlu dünyaya geldiği andan itibaren önünde üç aşama olan bir süreci yaşayacaktır. Birincisi doğumla başlayıp ölene dek devam eden dünya hayatı, ikincisi ölümle başlayıp tekrar dirilişe kadar sürecek olan kabir hayatı (berzah âlemi), üçüncüsü dirilişe başlayıp cennet veya cehennemde devam edecek olan âhiret hayatıdır.⁵⁴⁶ Âhiret, “son” anlamındaki “âhir”in müennes hali olup, dünya hayatının ölüm ile son bulmasından sonra ebedi hayatın başlayacağı hayattır. Âhirete ait merhaleler, kıyametin kopmasının ardından ikinci dirilişe başlayıp insanların, ebediyen içinde kalmak üzere cennet ve cehenneme girmesiyle sona erecektir. Birçok âyette

⁵⁴² Mülk 67/15.

⁵⁴³ er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 30/591.

⁵⁴⁴ Mülk 67/24.

⁵⁴⁵ er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 30/595.

⁵⁴⁶ Topaloğlu, vd, *İslâm'da İman Esasları*, 399.

Allah'a ve âhiret gününe inanmak birbiriyle bağlantılı olarak tekrar edilmektedir. Genel olarak ferдин âhiret hayatının kendi ölümüyle başladığı kabul edilir.⁵⁴⁷ Âhiret dünya, âhiret hayatı da dünya hayatı karşılığında kullanılmaktadır. Âhiret hayatı, ölümle başlayan kabir ve berzah hayatı, İsrâfîl'in Sûr'a üfürmesi, kıyametin kopuşu, ebedî hayat için yeniden cesetle birlikte dirilme ve mahşerde toplanma, amel defterlerinin verilmesi, hesap, mizan, sırat, havz, şefaat ile cennet ve cehennem süreçlerini içermektedir. Âhiret gününe, âhiretteki ebedî hayatın kıyametin kopuşundan sonra başlaması sebebiyle "kıyamet günü", yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığının tam olarak orada alınacağı için "din günü, ceza günü", geçici olan dünya hayatının karşısı olduğu için de "gerçek hayat, ebedi âlem, baki âlem" gibi isimler verilmiştir.⁵⁴⁸ Kur'an'da aynı anlama gelen, "el-yevmü'l-âhir, dârü'l-âhire, neş'etü'l-âhire, neş'etü'l-uhrâ, yevmü'd-din, dârü'l-karâr" terkiplerinin de kullandığı ve âhiret kavramının 110 yerde geçtiği görülmektedir.⁵⁴⁹

Mülk sûresi ikinci âyet;

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ .

"O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır."⁵⁵⁰

(الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ) ifadesinde ölüm, farklı bir aleme geçiş olduğundan İnsanın yok olması anlamında kullanılmamıştır. Âyette ölüme dikkat çekilerek ölüm hatırlatılmış, insanın imtihanı kaybetmesine sebep olacak kötü davranışlardan uzak durması öğütlenmiştir. Hayattan önce ölümün zikredilmesi, ölümle son bulacak hayatın kötü bir şekilde sonuçlanmaması için insana hayata karşı bir bakış açısı kazandırmak ve ona göre davranmasını sağlamak içindir. Ölüm hayattan önce zikredilerek insanlardan en çok amel işleyen kimseye bir ihtar nevinden olmak üzere ölümün daima göz önünde bulundurulmasına dikkat çekmek amacı var gibidir.⁵⁵¹ Âyette "ölümü ve hayatı yarattı" ifadesi ile ölüm ve hayat beraber zikredilmiştir. Ölümü yarattı ifadesi ile ölümün yokluktan ibaret olmadığı, hayat gibi bir varlığa sahip olduğu, varlığa ait bir iş olduğu ve varlığı bulunan bir hadise olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵²

⁵⁴⁷ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 19.

⁵⁴⁸ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 439.

⁵⁴⁹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 19.

⁵⁵⁰ Mülk 67/2.

⁵⁵¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 574; Benzer anlamda verilen yorumlar için bkz., Ebüssuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm*, 9/2; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, V, 228.

⁵⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/179-183.

Kur'ân-ı Kerîm ölümünden sonra hayatın var olduğunu ve âhiret gününe iman konusunu çoğu yerde Allah'a iman ile birlikte zikrederek 100'den fazla terim ve deyimle ifade etmiştir. Mü'minlerin vasıfları sayılırken özellikle ahiret gününe inandıkları vurgulanmıştır. Âyette; "İşte sizden Allah'a ve âhiret gününe inanmış olanlara bununla öğüt veriliyor."⁵⁵³ denilmiştir. Yine; "Bu topluluk (inanenler) Allah'a ve âhiret gününe inanırlar. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirirler. Hayırlara koşuşurlar, işte onlar salihlerdendir."⁵⁵⁴ buyurulmuştur. Görüldüğü gibi Âhirete imanın doğrudan Allah'a iman ile bağlantılı olduğu, onun bir tamamlayıcısı olduğu özellikle Kur'ân'da vurgulanmıştır. İnsanın ölümsüzlük ve ebediyet hissi ile var olduğu görülmektedir.⁵⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de âhiret inancı başta Hz. Nûh, ⁵⁵⁶ İbrâhim, ⁵⁵⁷ Yûsuf⁵⁵⁸, Mûsâ⁵⁵⁹ ve diğer peygamberler tarafından telkin edilmiştir. Âyette, "Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse tam mânasıyla sapıtmıştır."⁵⁶⁰ denilerek âhiret inancına vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda dünya hayatının geçici ve imtihan yeri olduğu ancak âhiret hayatının ise hesap mahalli olduğu, dünyada yapılanların karşılığının görüleceği ve bâki olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶¹

Ölüm, insan için kaçınılmaz bir gerçek olmasına, aklın da bunu doğal ve normal bir olay şeklinde kabul etmesine rağmen insan duygusal olarak ölüm hadisesine bir türlü alışamamış ve onu daima ürkütücü, korku verici, ürpertici, soğuk bir vakıa olarak görmüştür.⁵⁶² Ölüm karşısında duyulan korku ve endişelerin çaresi âhiret inancına sahip olmaktır.⁵⁶³ Âyette; "Her kim Allah'a ve âhiret gününe hakikaten iman eder ve salih amel işlerse elbette bunların Rableri yanında ecirleri vardır, bunlara bir korku yoktur. Bunlar mahzun olacak değillerdir."⁵⁶⁴ buyurularak âhiret inancına sahip bir mümin için ölümün korkutucu, ürkütücü, acı verici olma boyutu giderilmiştir.⁵⁶⁵ er-Râzi âyeti tefsir ederken, bir insanın Allah'a, âhirete inanıp ve bu doğrultuda amel etmesi ile bu dünyada da korku ve üzüntüyü ortadan kaldırıcı tesire sahip olduğu anlamı da çıkarmıştır. Âhiret inancına sahip bir kimse ölümün yok olmak olmadığı yeni hayatın kapısının

⁵⁵³Bakara 2/232.

⁵⁵⁴Âli İmran 3/114.

⁵⁵⁵Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti* (T.D.V. Yayınları, Ankara, 1989), 212.

⁵⁵⁶ Nûh 71/17-18.

⁵⁵⁷ Şuarâ 26/81-102.

⁵⁵⁸ Yûsuf 12/101.

⁵⁵⁹ Tâhâ 20/55.

⁵⁶⁰ Nisâ 4/136.

⁵⁶¹ Mûlk 67/2.

⁵⁶²Necati Öner, *Stres ve Dini İnanç* (T.D.V. Yayınları Ankara 1985), 16-17.

⁵⁶³ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayıncılık, 2001), 229-230.

⁵⁶⁴ Bakara 2/62.

⁵⁶⁵ Öner, *Stres ve Dini İnanç*, 31.

aralandığının farkına vararak ölüm olgusunu doğru yorumlamış olacaktır. Kaçınılmaz bir son olan ölümü âhiret inancı sayesinde gâyet doğal karşılamak hiç de zor olmasa gerektir.⁵⁶⁶

İslâm inanç esaslarından âhiret, Kur'ân'da ya Allah'a imanla beraber ya âhiret hayatının devamlı ve hayırlı olduğu şeklinde ya da dünya hayatından daha öncelikli olduğu şeklinde vurgulanmıştır. Kur'ân'a göre geçici olan ve aldatmaktan başka bir şey olamayan dünya hayatı ancak oyun, eğlence, süs ve öğünmekten ibarettir. Asıl hayat olan âhiret hayatı, hesabın verileceği neticede baki olan hayat olarak tasvir edilmiştir.⁵⁶⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de inananlara âhiret ve kıyamet inancının nasıl olması gerektiği ve tezahürleri ile ilgili bazı hatırlatmalarda bulunulmuştur. Âyette, "Kıyâmet saati yaklaştı."⁵⁶⁸, "Gerçekten onlar bunu, uzak görmekte-dirler. Biz ise onu yakın görüyoruz."⁵⁶⁹, "O yaklaşmakta olan kıyamet saati artık yaklaştı."⁵⁷⁰ şeklinde gelen âyetler müminlerin dünya hayatına dalıp gitmelerini engelleyerek ölüm sonrası hayatı hatırlatmış, böylelikle müminlerin düşünce ve tutumlarını asıl olması gereken hedefe yönlendirmiştir. Her an kıyamet kopacakmış gibi yaşamaları istenerek âhirete iman etmenin mühim unsurunun kıyameti yakın bilmek ve her an kopabileceği bilincini taşımak olduğu ifade edilmiştir.⁵⁷¹

Âhiret hayatının ana unsuru olan cennet ve cehennem ile ilgili tasvirler bu inancın haklı gerekçelerini ortaya koymaktadır.

Mülk sûresinde cehennemin muhatabı olarak daha çok inkârcılar özelinde inkarcıların cehenneme gitme gerekçeleri ortaya konulmuş, inkarcıların cehennem azabı karşısında düçar oldukları durumlar tasvir edilmiştir. Böylelikle surede cehennem ile ilgili yapılan tasvirler, ve inkarcıların durumu ile ahirete iman zemini hazırlanmıştır. Âyette;

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

"Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. Gidilecek ne kötü bir yerdir orası!"

572

Âyet ile dünya hayatında yapılan şeylerin karşılığının görüleceği âhiretin gerçek olduğu,

⁵⁶⁶ Muhammed Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, (Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1990), 3/113.

⁵⁶⁷ Ankebut, 29/64; Mü'min, 40/39; Hadid, 57/21.

⁵⁶⁸ Kamer 54/1.

⁵⁶⁹ Meâric 70/6-7.

⁵⁷⁰ Necm 53/57.

⁵⁷¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/609.

⁵⁷² Mülk 67/6; Âhiret azabının hak olduğuna ilişkin diğer âyetler ile ilgili bkz., ; en-Nahl 16/88; el-Furkân 25/69; el-Meâric 70/1. 1351 el-Mâide 5/36.

bu bağlamda inkârcılar için ahiret azabının gelip çatacağı ve bundan kurtuluşun mümkün olmadığı ifade edilmektedir. İman esaslarını inkâr edenlerin cezalandırılacakları yerin adı olarak cehennem kavramı kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de âhiret azabına müstahak olanların genel olarak cehennemde cezalandırılacakları ancak ifade edilmekle beraber nâr,⁵⁷³ harîk,⁵⁷⁴ hamîm,⁵⁷⁵ yahmum,⁵⁷⁶ semum,⁵⁷⁷ siccîn,⁵⁷⁸ veyl⁵⁷⁹ gibi kavramların da cezalandırılacak yerler arasında sayıldığı görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Cehennemin kâfirler⁵⁸⁰, münafıklar⁵⁸¹, katiller⁵⁸², kibirlilik taslayanlar⁵⁸³, Allah'ın âyetleri ve peygamberleri ile alay edenler⁵⁸⁴, şeytanlar⁵⁸⁵, günahkârlar⁵⁸⁶ ve müşrikler⁵⁸⁷ için hazırlandığı, cehennemin yakıtının insanlar ve taşlar olduğu⁵⁸⁸, tamamen dolmayacak kadar büyük olduğu⁵⁸⁹, ateşten çok fazla yakıcı olduğu⁵⁹⁰, cehennemlik olanların yiyeceklerinin zakkum ağacı⁵⁹¹ ve içeceklerinin irinli su olduğu⁵⁹², kapıları⁵⁹³ ve bekçileri⁵⁹⁴ olan azap yerinin adı olarak tasvir edilmiştir.

Kıyâmetin vuku bulacağına inkârcıların yaklaşımı bunun imkan dışı olduğudur. Müminler ise sanki hemen kopacakmış gibi yakın olduğuna inanırlar. Çünkü gelmekte olan şey yakındır. Kıyâmetin gerçek olduğuna ve âhiret hayatının var olduğuna inanan mümin, tefekkür ederek düşünce ve davranışlarına dikkat edecek, iç dünyasında, dünya görüşünde, dünya ve insanlara yaklaşımında, hal ve davranışlarında bilinçlilik hasıl olacaktır.⁵⁹⁵

⁵⁷³ Bakara 2/24

⁵⁷⁴ Hac 22/22

⁵⁷⁵ Saffat 37/67

⁵⁷⁶ Vakıa 56/43,44

⁵⁷⁷ Tur 52/27

⁵⁷⁸ Muttaffifin 83/7-9

⁵⁷⁹ Hicazi a.g.e, I, 64

⁵⁸⁰ Mülk 67/6; Al-i İmran 3/12, Enfel 8/36, İsrâ, 17/18Kehf 18/102, Ankebut 29/54,68

⁵⁸¹ Nisa 4/140

⁵⁸² Nisa 4/93, Fatır 35/36, Zümer 39/32, 71; Enfal 8/37

⁵⁸³ Nahl 16/28, Zümer 39/60

⁵⁸⁴ Kehf 18/106

⁵⁸⁵ Meryem 19/68, Sad 38/85

⁵⁸⁶ Meryem 19/86, Taha 20/74, Zuhuruf43/74, Rahman 55/43

⁵⁸⁷ Enbiya 21/29, 98, Fecr 89/33

⁵⁸⁸ Bakara 2/34, Tahrir 66/6

⁵⁸⁹ Kaf 50/30

⁵⁹⁰ Mülk 67/7; Tevbe 9/81

⁵⁹¹ Duhan 44/43-43

⁵⁹² İbrahim 14/16

⁵⁹³ Zümer 39/72, Gafir 40/76, Hicr 15/44

⁵⁹⁴ Mülk 67/8; Gafir 40/49

⁵⁹⁵ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 6/517.

Mülk sûresinde, inkârcıların cehenneme atıldıklarında cehennemin adeta inkârcıları bir an önce yutmak için homurdadığı ve uğultulu bir şekilde kaydığı tasvir edilmiştir.⁵⁹⁶ Âyette cehenneme canlılık özelliği verilerek öfke ile dolu bir insan psikolojisi yüklenmiştir. Cehennem, kıyameti inkar eden kâfirleri uzaktan tanıyarak öfkesini uğuldamak sureti ile göstermiştir.⁵⁹⁷ Burada açıkça cehennemin durumu, mecazi olarak tasvir edilmiştir. Cehennem, inkarlarından dolayı kâfirlere öfkelenmiş hatta bu durum karşısında cehennem bekçileri azap görenleri azarladıkları tasvir edilmektedir.⁵⁹⁸ Kutup tefsirinde cehennem, insanoğlunun yaratıcısına küfür ettiğini, kendilerine verilen sonsuz sayıda nimetlere karşı nankörlük ettiğini, gönderilen peygamberlere kulak asmadıklarını bilakis onlarla ve onların getirdikleriyle alay ettiklerini gördüğü için fitratı gereği, onlara karşı nefret ile dolmakta ve kızıp köpürmektedir, demektedir.⁵⁹⁹ Cehennemin öfkesine ve hırçınlığına şahit olan ayrıca inkarcıların çektiği azapları gören bekçi ve muhafızlar, cehenneme atılan her bir inkarcıya aynı soruyu sorarak “size bir uyarıcı gelmedi mi?” şeklinde sorarak inkarın muhatap olacakları kötü akibetle ilgili insanlara uyarıda bulunmaktadır.⁶⁰⁰ Kutup, cehennemin bu sorusunun aynı zamanda inkarcıları utandırmak ve rezil etmek için de sorulduğunu ifade etmektedir.⁶⁰¹ Âyetin devamında inkarcıların verdikleri cevap; “Evet, bize bir uyarıcı geldi. Fakat biz onu yalanladık ve onlara: “Allah hiçbir şey göndermemiştir; siz gerçekten büyük bir sapıklık ve şaşkınlık içindesiniz” demiştik.”⁶⁰² diyerek inkar ettiklerini ve yalanladıklarını itiraf etmişlerdir. Bağışlanma ümitlerini yitirerek azabı hak etmiş olduklarını kabul etmiş olmaktadırlar. Zaten 11. âyette inkarcıların itiraf ettikleri de açıkça beyan edilmiştir. Ancak bu itirafın geri planında tasviri yapılan manzara ile dünyadaki insanlara mesaj gönderilerek kâfirlerin ağızlarından; “Eğer uyarılara kulak vermiş veya aklımızı kullanıp gerçekler üzerinde düşünmüş olsaydık, şimdi şu çılgın alevli ateşin yoldaşları arasında bulunmazdık!” ifadeleri ile peygamberleri yalanlamaları, akıllarını kullanmamaları ve gerçeklerden yüz çevirmelerinden dolayı cehenneme müstehak kılındıkları, aynı akibetin yaşanmaması için insanlara uyarıda bulunularak, inanmaları, peygamberin dediklerine dikkat kesilmeleri ve gerçeklere yüzlerini dönmeleri için fırsat varken akıllarını kullanmaları salık verilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de âhiret inancına devamlı surette vurgu yapılması ile müminin

⁵⁹⁶ Mülk 67/7; Furkan 25/11-12

⁵⁹⁷ es-Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsir*, 2/356.

⁵⁹⁸ Mülk 67/8.

⁵⁹⁹ Kutub, *Fî Zilâli 'l-Kur'ân*, 17/97.

⁶⁰⁰ Mülk 67/8

⁶⁰¹ Kutub, *Fî Zilâli 'l-Kur'ân*, 17/ 97.

⁶⁰² Mülk 67/9

dünya hayatına dalarak nefis ve hevasının peşinden koşmasının ve var oluş amacına muhalif davranış göstermesinin önüne geçilmiş olmakta, böylelikle âhiretini kurtarmak için ona fırsatlar sunulmuş gibi görünmektedir.⁶⁰³

Âhiret inancı, müminde sabrı ve metaneti var ederek, dünyanın bir imtihan yeri olduğunu, muhatap olduğu sıkıntı ve meşakketlerin birer sınamadan ibaret olduğunu, gönül huzuru ile karşılığını âhirette beklediği daha güzel bir hayatın hazırlığını yapmakta olduğu bilincine ulaşır. Hz. Peygamber hadisinde; mü'minin her halinin hayır olduğunu bollukta da yoklukta da gerekeni yaparak hayra ereceğini bildirmiştir.⁶⁰⁴

2.1.6. Kadere İman

Kur'ân-ı Kerîm'de kader konusu geçmemektedir. Yalnız kader konusu iman esaslarından kabul edildiği için burada buna değinmemizin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Kaza ve kader kavramları İslâm âlimlerinin üzerinde farklı görüş beyan ettikleri bir alandır. Kader, sözlükte takdir, hüküm, gücü yetme, planlama, ölçü ile yapma, bir şeyin niteliğini belirleme ve hikmete göre yapma gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak; "Allah Teâlâ'nın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi" demektir. Eş'âriiler; kaza, ezelde Allah tarafından verilen hüküm olup bütün mevcudatın Levh-i Mahfuz'da bulunuş halidir.⁶⁰⁵ Kader, şartların var oluşundan sonra bunların birer birer meydana gelişidir.⁶⁰⁶

Selefiyye âlimleri ile Mâtürîdî ve Şîî kelâmcıları kaderi bu şekilde tanımlarken, Eş'ârî kelâmcıları ile İslâm filozofları onu; "Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi" biçiminde tarif etmişlerdir. Bu ise diğer âlimlere göre kazânın tanımıdır. Bir şeyin mahiyet ve niteliklerini, ayrıca var oluş zamanı ve mekânını belirleme anlamına gelen takdir de kader yerine kullanılır. Bununla beraber Kur'ân'ın Allah-insan-âlem arasındaki ilişki hakkında yer alan beyanlarından terim anlamıyla bir kader inancının ortaya çıkması kaçınılmaz bir sonuçtur. Kader kavramı hadislerde hem sözlük hem de terim mânasıyla yer almaktadır. Kader Allah'ın ilim, kudret ve irade sıfatlarıyla yakından ilgisi bulunan bir inançtır. O'nun ezeli ilminin yaratıklarla ilişki içinde bulunduğu (taalluk), kudretinin her şeye yettiği, iradesi dışında hiçbir şeyin vuku bulmadığı, kabul edildiği takdirde kader ilkesinin göz ardı edilmesi mümkün

⁶⁰³ Kutub, *Kur'ân Araştırmaları*, 1/91-95.

⁶⁰⁴ Müslim, *Kitâbu'z-Zühd*, 64.

⁶⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/3545.

⁶⁰⁶ Gölcük - Toprak, *Kelam*, 284.

değildir. Ehl-i sünnet âlimleri ayırım gözetmeksizin her türlü fiili (ef'âl-i ibâd) kader kapsamında değerlendirirken Mu'tezile kelâmcıları sorumluluk doğuran fiilleri (ef'âl-i ihtiyâriye) kader kapsamında görmemişlerdir. Arapçada “pay, hisse, bölüşülen bir şeyin belli bir kısmı” anlamlarına gelen kısım, ayrıca nasip, talih tabirleri ile Türkçedeki alın yazısı da benzer anlamda kullanılmaktadır. Kader ile belirlenip planlanan şeylerin vakti gelince Allah (c.c.) tarafından yaratılmasına da kazâ denilmiştir.⁶⁰⁷

Ehl-i sünnet, kader hakkında görüşlerini Kur'ân-ı Kerîm'e ve hadislerle dayandırmaktadır. Daha çok te'lifçi, mutavassıt rolü üstlenerek mutlak cebir ve mutlak tefviz arasında orta yolu takip ettiği gözlenmektedir.⁶⁰⁸

Eş'arîlere göre kader, Allah'ın her şeye ait özel kararı ve hükmü olup varlıkların birer birer yokluktan varlık alemine gelmeleridir. Allah'ın ilmi zaman içerisinde varlıkların her birinin ölçü ve sınırını tesbit ederek onları teferruatıyla ortaya koyması, kaza ile tahdid edilen şeylerin Allah (c.c.) tarafından yaratılmasıdır.⁶⁰⁹

Mâtürîdîler kaza ve kader kavramlarına Eş'arîlerin idialarının zıddına anlam yüklemektedirler.⁶¹⁰ İmam Mâtürîdî'ye (ö.331/944) göre kazâ; Allah'ın varlığı kendi mahiyeti çerçevesinde halk etmesi ve varlığın yaratılışına muvafık konumda bulunmasını sağlamasıdır. Allah'ın ezelde irade edip takdir ettiği şeylerin, zamanı geldiğinde her birisinin Allah'ın ezeli ilim, irade ve takdirine muvafık olarak halk etmesi kazadır.⁶¹¹ Kader ise Allah'ın her şeyi hayır-şer, hüsün-kubuh, hikmet-sefeh bakımından taşıdığı özü itibarı ile yaratması ve bu şeylerin meydana geleceği zamanı ve mekânı, hak veya batıl oluş özelliklerini, sebep olacağı mükâfat ve cezayı belirlemesidir.⁶¹²

Mu'tezile, akılcılığı ve serbest düşüncüyü ön plana çıkarmış; kader hakkında da geliştirdiği yaklaşımı ile tartışmalara girmiştir.⁶¹³ Mu'tezile kelâmcıları kaderi redderek insanın kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu iddia etmişlerdir. Allah'ın insanda var ettiği kudreti ile insan fiillerini gerçekleştirmektedir. İnsanın hesap ve cezaya muhatab olması onun söz ve eylemlerinden sorumlu olduğu anlamına gelmektedir. Söz ve eylemden sorumluluk insanın özgür

⁶⁰⁷ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 174.

⁶⁰⁸ H. Musa Bağcı, *İnsanı Kaderi Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 162.

⁶⁰⁹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 152

⁶¹⁰ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 284

⁶¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 390.

⁶¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 392.

⁶¹³ Bağcı, *İnsanı Kaderi Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*, 162.

iradesi, fillerinin tercihinde hürriyeti, söz ve fiilleri gerçekleştirebilecek kurdete sahip olması ile mümkündür. Adil olan Allah'ın insana hür seçimi olmadan yaptığı bir işten dolayı ceza vermesi muhaldir.⁶¹⁴

İnsan hürriyetini temel esas almalarından dolayı Mu'tezilî kelâmcılar kaderle ilgili olan bu hadisleri doğrudan doğruya reddetmeden kendi görüşleri ile doğru orantılı olan hadisleri kabul etmişlerdir.⁶¹⁵

⁶¹⁴ Agah Çubukçu-Neşet Çağatay, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara, Ankara İlahiyat Fak. Yayınları, 1984). 110;

Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, (Ankara, TDV Yayınları, 1984), 158

⁶¹⁵ Bağcı, *İnsanı Kaderi Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*, 179.

SONUÇ

Mülk sûresi, İmam Mushafı'nda 67., İbn Mesûd Mushafı'nda 54., Übeyy b. Ka'b Mushafı'nda 52. sırada yer almakta olup, Kur'ân-ı Kerîm'de 67. sûre olarak Tâhrim sûresinden sonra Kalem sûresinden önce gelmektedir. İsmi ilk âyetinde geçen “el-mülk” lafzından alan Mülk sûresi ayrıca Tebâreke, Mücâdele, Mânia gibi isimlerle maruftur. Mülk sûresinin Mekki olduğu, Hz. Peygamber'in Mülk sûresini okumadan yatmadığı, okuyana şefaathçi olduğu, kabir azâbına ya da kabir azâbına neden olan günahlara karşı kalkan olduğu rivayetler arasındadır.

Mülk sûresi içeriği açısından bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Allah'ın lütfettiği nimetlerin ikrarı hususunda insanlara birçok hatırlatmayı ihtiva etmektedir. Sûrede Allah'ın tevhidi, rububiyeti, hayat ve ölümün yaratılması, mahiyeti, niçin yaratıldıkları, evrendeki mükemmel uyum ve işleyiş, insanın aklını kullanması gerektiği, yüce yaratıcının yeryüzünü insan ve canlı yaşamı için uygun bir şekilde var etmesi, dünya hayatının bir imtihan unsuru olarak görülmesi, inkarcıların cehennemdeki tasvirleri ile ilgili yapılan bazı uyarılar yer almaktadır.

Allah, insan zihninde belirebilecek tüm tanım ve nitelemelerin dışındadır. Kur'ân'da Allah'ın eşi ve benzerinin olmadığı⁶¹⁶ tevhid inancı çerçevesinde insanların algılayabilecekleri ve anlayabilecekleri düzeyde ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Mülk sûresinde, Kur'ân'ın esas konularından olan Allah'ın varlığı, tevhidi ve âhiret inancı en veciz ve vazih bir şekilde sunulmuştur.

Yüce yaratıcının tevhidi, uluhiyyeti ve rububiyetine ilişkin nitelikler, Kur'ân-ı Kerîm'de farklı isim ve sıfatlar ile kullanılarak zihinlere yerleştirilmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber de bu istikamette beyanlarda bulunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de yaratıcıyı temsil eden “Allah” lafzının dışında çok sayıda ismin yer aldığı görülmektedir. Bu isimler *el-esmâü'l-hüsna* olarak ifade edilmiştir. Mülk sûresinde, *el-esmâü'l-hüsna*dan Lafza-i Celâl “Allah” üç defa, “er-Rahmân” dört defa, “Rabb” iki defa, “el-Alîm”, “el-Gafûr”, “el-Latîf”, “el-Habîr”, “el-Basîr” ve “el-Azîz” birer defa geçmiştir.

Mülk sûresinde Azîz ve Gafûr isimleri beraber kullanılmış, ölüm ve hayatın ancak Azîz olan Allah'ın yarattığı vurgulanarak “Azîz” ismi öne alınmış ölüm ifâdesi de hayat kavramından öne alınarak tam bir münâsebet kurulmuştur.

⁶¹⁶ Şûrâ, 42/11.

Sûrede Latîf ve Habîr esmalarının beraber kullanıldıkları, “latîf” esması ile Allah’ın kimsenin bilip sezemeyeceği en ince ayrıntılara vâkıf olduğu, “habîr” esması da insanların gizleseler de gizlemeseler de gönüllerindeki her şeyden Allah’ın haberdar olduğu vurgulanmıştır

Mülk sûresinde geçen “Rahmân” esması ile Allah’ın tevhidine vurgu yapıldığı, kâinatın yaratıcısının birden fazla olamayacağı, bunun en büyük delilinin de kâinatın yaratılışındaki eşsiz uyum ve düzenin herhangi bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde akıl ile idrak edileceğine ayrıca, iman etme kaydının Rahmân’a izafe edilerek O’na tevekkül edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Sûrede geçen ilâhi sıfatlar dikkate alındığında;

Mülk sûresinde geçen “Kudret” sıfatı ile Allah’ın mülkün mutlak sahibi olma, mülke yönelik tek tasarruf yetkisine haiz olma ve mülk üzerinde idarenin ancak Allah’ın elinde bulunduğu anlamında her şeye gücü yettiği ifade edilerek bunun ilah olmasının gereği olduğu, sûrede geçen “ilim”, “kudret” ve “irade” gibi sıfatların vasıfları itibarı ile birliklerinin kainatın yaratılışı için temel hususiyetler olarak sunulduğu görülmektedir.

Âlim olan Allah, kadîm ve zâtı ile kaim olan ilmi ile yaratmadan öncesini de olanı da olacağı da bilir. Gizli ve açık her şeyi bilen Allah’ın, ölüm ve hayat arasında imtihan için dünyaya gönderilen insanın tüm davranışlarını, tutumlarını, niyetlerini ve düşüncelerini bildiği, dolayısı ile insanın Allah’a karşı sorumlu olduğu ifade edilmek istenmiştir.

Allah’ın Basîr sıfatı ile ilgili kuşların gökyüzünde uçmaları, havada durabilmeleri Allah’ın kudretine ve basir olmasına bağlanmıştır ki insanlar da gerçeği görsünler böylelikle ibret alsınlar.

Sûrede kullanılan ilâhi sıfatlar ile genel olarak her şeyin mâliki olan yaratıcının mahlukatı kudreti ile halk ettiğine, yarattığı mahlukatın her haline vâkıf olduğuna, her şeyi gördüğüne ve buna bağlı olarak her hallerinden haberdar olduğuna dolayısı ile Allah’ın tevhidine ve uluhiyyetine ve rububiyyetine vurgu yapmıştır.

Tevhid inancının çerçevesini Allah’ın bir olduğunu kabul, uluhiyetini tasdik ve ortağı olduğunu reddetmek oluşturmaktadır. Tevhid inancının özünü ise Allah’ı aklın tasavvur edebileceği veya zihnin canlandırabileceği şeylerin tümünden tenzih etme oluşturmaktadır. Mülk sûresinin ilk âyetinde mülkün Allah’a ait olduğuna ve her şeye gücü yettiğine değinilerek iman esası olan tevhid inancı etrafında Allah’ın yaratıcılığına, yüceliğine, kudretine, kâinattaki hükümlerine, tasarruf yetkisini elinde bulundurmasına ve her şeye hükmü geçtiğine işaret

edilmiştir. Tevhid inancı bazen delillerle, bazen çıkarımla, bazen Allah'ın kudreti ve yaratıcılığına vurgu ile bazen de uyarıcının tembihi ile bildirmiştir. Kelâm ilminde Allah tasavvuru, diğer tüm dini anlayışları ve varlıklar arasında var olan ilişkiyi şekillendirdiğinden dolayı önem taşımaktadır. Mülk sûresinde, “Rahmân olan Allah'ın yaratılışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.”⁶¹⁷ âyetinde Allah ile beraber başka ilâhların olmadığına vurgu yapılmıştır. Eğer her iki tanrı bir fiili işleme gücüne sahip ise her biri diğerini güçsüzlüğe ve bilgisizliğe mahkum etmiş demektir. Bu durumda tanrılardan her birinin rab olma vasfı ortadan kalkmış olacaktır. Mu'tezilî kelâmcılar teaddüd-i kudemâ tevhid anlayışları gereği Allah'tan başka hiçbir varlığın veya nesnenin kadîm olmadığını iddia ederek ilâhî sıfatları sadece birer isimlendirmeden ibaret görmüşlerdir.

Âyette geçen; inkarcılar kendilerine bir uyarıcının geldiğini ancak yalanladıklarını ve Allah'tan hiç bir şey getirmediğini iddia ettikleri ⁶¹⁸ şeklindeki beyan, peygamberlerin tebliğini inkâr edenlerin genel manada özelliği olduğu, kafirlerin cehennem azabına müstahak olmalarının gerekçeleri arasında sadece Allah'ın varlığını inkar etmeleri olmayıp Allah'ın kullarına indirdiği lütuf ve nimetlerini görmezden gelmeleri, peygamberleri reddetmeleri, onun vahiylerini kabul etmemeleri ve peygamberlere inzal edilmiş olan vahiyleri de inkar etmeleri sayılabilir.

Mülk sûresinde geçen peygamber inancı ile ilgili âyetler kelâm ekolleri yaklaşımları açısından dikkate alındığında, iman esaslarından nübüvvet inancı merkezinde, vahyin hakikatine, peygambere uyulması gerektiğine, âhiret inancına ve inkarcıların kötü akibetlerine işaret edilerek peygamberlerin risalet görevleri “nezîr” tanımlaması üzerinden verilmiştir.

Âyette; “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.” denilerek ölümün yokluktan ibaret olmadığına, hayat gibi bir varlığa sahip olduğuna işaret edilerek, hayattan önce ölümün zikredilerek ölümle son bulacak hayatın kötü bir şekilde sonuçlanmaması için insana hayata karşı bir bakış açısı kazandırmak ve ölümün daima göz önünde bulundurulmasına dikkat çekilmiştir.

Mülk sûresinde cehennemin muhatabı olarak daha çok inkârcılar özelinde inkârcıların cehenneme gitme gerekçeleri ortaya konulmuş, inkârcıların cehennem azabı karşısında düçar oldukları durumlar tasvir edilmiştir. Böylelikle sûrede cehennem ile ilgili yapılan tasvirler, ve inkarcıların durumu ile ahirete iman zemini hazırlanmıştır. Mülk sûresinde, inkârcılara

⁶¹⁷ Mülk 67/3.

⁶¹⁸ Mülk 67/9.

cehennemin öfke duyduğundan ve uğuldamak sureti ile tepki gösterdiğinden bahsedilmiştir.⁶¹⁹ Böylelikle cehenneme canlılık özelliği verilerek mecazi bir tasvir ile öfke ile dolu bir insan psikolojisi yüklenmiştir. Cehennemin öfkesine ve hırçınlığına şahit olan ayrıca inkarcıların çektiği azapları gören bekçiler, dünyada iken bir uyarıcının gelip gelmediğini sorarak inkarcıların muhatap olacakları kötü akibetle ilgili insanlara uyarıda bulunmaktadır. Aynı zamanda âyette tasviri yapılan manzara ile dünyadaki insanlara da mesaj verilmiştir.

Mülk sûresinde rızkın, daha çok canlıların kendisinden istifade edilmesi için Allah tarafından yaratılan şeyler olarak zikredilmiştir. Mülk sûresinde; “Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızkından yiyin”⁶²⁰ ve “Peki, Allah rızkını keserse, kimdir size rızık verecek olan?”⁶²¹ denilerek rızkı yaratanın Allah olduğu vurgulanmış ve insanoğlunun varlığının devam etmesi buna bağlanmıştır. Akla hitap edilerek rızkı kesiverse size rızık verebilecek olan kim ifadesi ile çıkarım yapılması istenmiştir. Rızkın Allah'ın bir lütfu olduğu vurgulanmıştır. Âyette, “yeryüzünün menâkıblerinde yürüyün” şeklindeki ifadeden anlaşılan, “yeryüzünü gezin dolaşın, keşfedin ve araştırın ki latîf ve habîr olan Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmiş olasınız” sonucuna varılmaktadır.

Sonuç olarak mülk sûresinin tarih boyunca çeşitli tartışmalara konu olan önemli kelâmî başlıkları ihtiva ettiği görülmektedir. Kur'an sûrelerinin genelinde olduğu gibi Mülk sûresi de hacim olarak az, ancak içerik olarak zengin bir konu dağılımına sahiptir. Farklı konuların yanı sıra kelâm özelinde yaratılıştan ölüme, dünya hayatından uhrevî hayata kadar birçok meseleyi ele almaktadır.

⁶¹⁹ Mülk 67/7.

⁶²⁰ Mülk/15.

⁶²¹ Mülk/21.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1966.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1986.
- Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev., E. Ruhi Fıglalı, Ankara: DİB Vakfı Yayınları, 2005.
- Adam, Hüdaverdi. *Bazı Kelâm Problemleri*. Sakarya: Değişim Yayınları, 1998.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*, 5. bs. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.
- Ahmet b. Ali el-Askalânî, *Fethü'l-bârî şerhu sahîhi'l-buhârî*, Beyrut: Dârü'l-marife, 1995.
- Ali b. Sultan el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu mişkâtî'l-mesâbih*, Beyrut: Dârü'l-fikir, 2002.
- Arpaguş, Hatice Kalepetin. "Kelime-i Tevhid" *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2002, 25/ 214-215.
- Ateş, Süleyman. *İnsan ve İnsanüstü Ruh, Melek, Cin, İnsan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.
- Âtıf, Recep. *el-İ'câzu'l-Beyânî Fî Nazmi Havâtimi'l-Âyât*. Gazze: el-Câmiatu'l-İslamiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Aydın, Ali Aslan. *İslâm İnançları Felsefesi*. İstanbul: Çağrı Yay., 1980.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayıncılık, 2001.
- Aydın, Ömer. *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Bağcı, H. Musa. *İnsanı Kaderi Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa. *el-İ 'tikâd alâ Mezhebi's-Selefi. Ehli's-Sünneti ve'l-Cema'a*, Kahire, 1984.
- Beydâvî, Nasiruddin b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl*,

Beyrut:Dâru İhyâi't -turas,2003.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed b. Züheyr, 3. bs. Beyrut: Dârü Tavkî'n-Necât, 2001.

Ca'dü'l-Hak Ali. *Beyanü'n-li'n-Nâs*. Mısır: Ezher Yay., ts.

Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Emel Matbaacılık, 1988.

Cebeci, Lütfullah. *Kur'an'da Şer Problemi* Ankara: Akçağ Yayınları, 1985.

Çağrııcı, Mustafa. “Halk”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Çelebi, İlyas. “Mu'tezile”, *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Çelebi, İlyas “Ortaya Çıkışından Günümüze Kelam İlminde Konu Problemi”, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/35, (Mayıs 2005), 28.

Cemâluddin, Muhammed İbn Mükrem. *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dar-u Sadır, ts.

Çitil, Abdülkadir. “Ehl-i Sünnet'e Göre Rızık”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/158 2019. 20-34.

Çolak, Ali. “Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 1. 2012, 36-73.

Çubukçu, Agah – Çağatay, Neşet. *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara, Ankara İlahiyat Fak. Yayınları, 1984.

Cürcânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Mısır: Matbaatu'l-Hayriye, ts.

Cürcânî,Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Cüveynî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf. *el-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edilleti fî Usuli'l-İ'tikad*, Nşr. M. Y. Musa Abdulhamid. Mısır, 1950.

Doğan, Yusuf “Arap Belagatında El-Leff Ve'n-Neşr Sanatı ve Kur'an'daki Bazı Âyetler Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7/4 2007, 313-339.

Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit. *el-Fıkhu'l-Ekber*, çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV. Yayınları, 3. Baskı, 2002.

Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit. *İmam-ı A'zamın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz. İstanbul:

MÜİFAVY, 2011.

Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit. *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber*, şerh. 'Ali el-Kâri, . Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.

Ebû 'Ubeyd, el-Kasım b. Sellam. *Kitâbu'l-İmân*, thk. Muhammed Nâsiruddin. Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 2000.

Ebu'l-muzaffer es-Semânî, *Tefsiru'l-kur'an*, Riyad: Dâru'l-vatan, 1997.

Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-Akli's-Selim ile Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerim*, Beyrut: Dâru'l-İhyâ, ts.

el-Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî *Rûhu'l-Meânî*, Kahire: Dâru'l-kutub, 2003.

el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdü'l-Kâhir, *Usulüddin*, İstanbul, ts.

el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdü'l-Kâhir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev., Ethem Ruhi Fıglalı, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 2011.

el-Bâkillânî, el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *Et-Temhîd fî'r-Redd alâ Mülhideti'l-Muattıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric Ve'l-Mu'tezile*, neşr., M. Muhammed Hudayrî– M. Abdülhâdî Ebû Ridei. Kahire, 1947.

el-Bakillânî, el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *el-İntisâr li-l-kur'an*, Ammân: Dâru'l-feth, 2001.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *es-Esmâ ve's-Sıfat*. Beyrut, ts.

el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed. Abdullah b. Ömer b. Muhammed *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-tevîl*, Beyrut: Dâru'l-ihyâ 2000.

el-Cezerî, İbnu'l-Esir. *el-Kamil fî't-Târih*. Beyrut, 1965.

el-Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd *Meâni'l-Kur'ân*, Nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, Ahmed Yûsuf en-Necâtî, Beyrut, 1980.

el-Halebi, İsa el-Babi ve Firuzabadi, Şürekah. *Tertibu'l-Kamusul-Muhid*, Beyrut: Dâru'l-Kutüb, 1971.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Mâtürîdî'nin Akide Risalesi ve*

Şerhi İstanbul: İFAV.Yayınları, 2000.

el-Mâtürîdî, Ebu mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtu ehli's-sünne*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, bs. 1, 2005.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Minhâcü'l Âbidîn*, çev., A. Bayram, M. S. Çöğenli İstanbul: Çelik Yayınları, 2013.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-İktisâd fi'l- İ'tikâd*, Nşr. İbrahim Agah Çubukçu- Hüseyin Atay. Ankara: 1962.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Maksadü'l-Esmâ fi Şerhi Meâni Esmâillahi'l-Hüsna*, Kahire: Dâru'l-ilm, 2012.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev., Mehmed Müftüoğlu Fikri Yavuz, İstanbul: Tuğra neşriyat, 2004.

el-Halimî, Hüseyin. *el-Minhâc fî Şuabi'l-Îmân*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979.

el-Vahidi, Ebü'l-Hasen Ali bin Ahmed. *Esbâb-ı Nüzul*, çev., Necati Tetik ve Necdet Çağıl, İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1997.

en-Nesefî, Ebû Muin Ömer. *Akâid*, çev. M.Seyyid Ahsen. İstanbul: Otağ Yayınları, 3. Baskı, 1975.

Erbaş, Ali. "Melek", DİA, İstanbul: TDV Yayınları, 2004. XIX, 37-39.

Er-Râzi, Muhammed Fahrüddin. *Kelam'a Giriş (el-Muhassal)*, çev. Hüseyin Atay. Ankara: 1978.

Er-Râzi, Muhammed Fahrüddin. *el-Muhassal*. Mısır ts.

Er-Râzi, Muhammed Fahrüddîn. *Levâmi'ul-Beyyinat Şerhu Esmâilldhi Ta'âlâ ve s-Sıfât*. Kahire, 1976.

Er-Râzi, Muhammed Fahrüddîn. *Tefsîr-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, çev., İsmail Cerrahoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî. *Kitâbu'l-Luma fi'r-Redd alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*. Beyrut, 1952.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî. *el-İbâne an Usûlu'd-Diyâne*, Thk. Abbas Sabbağ, Beyrut: Dâru'n-Nefais, 1994.

Eş'arî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfî'l-Müsallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1950.

es-Sâbûnî, Nureddin. *Mâturidiyye Akaidi*, çev., Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB.Yayınları, 2000.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Tefsirlerin Özü Safvetü't-Tefâsîr*, çev., Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002

es-Seyyid Sabık, *el- Akaidu'l- İslâmiyye*, Kahire, 2002

es-Suyûtî, Celaleddin el-Mahallî. *Celaleyn Tefsiri. Kelime Anlamlı ve Açıklamalı*), çev., Talha Alp, Orhan Ençakar, Abdulkadir Yılmaz. İstanbul: Yasin Yayınları, 2011.

es-Suyûtî, Celaleddin el-Mahallî. *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân. Kurân İlimleri Ansiklopedisi*, Çev., Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.

et-Taberî, Muhammed. *Câmi'ul-Beyân fî Te'vili'l-Kur'an*, İslamâbad: Müessesetü'l-risâle, 2000.

et-Taftazânî, Sa'duddîn Mesud b. Ömer. *Şerhu'l-Makâsîd*, İstanbul, 1305.

et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Hanefî. *Metnu'l-Akîdeti't-Tahâviyye: Beyânu Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, Beyrut: Dâru'l-Beyârik, 1995.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Tefsîru Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*, nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, Beyrut, 1979.

Gölcük, Şerafettin – Toprak, Süleyman. *Kelam Tarih Ekoller Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2010.

Gölcük, Şerafettin – Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi, 2001.

Gölcük, Şerafeddin. *Bakıllânî ve İnsanın Fiilleri*. Ankara: TDV Yay., 1997.

Gündoğar, Hamdi. “Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, (Aralık-2004), 205-218.

Heyet. *Kur'an Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 2007.

İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed. *et-Tâhrir ve't-Tenvir*. Kartaca: Dârut-Tunûsiyye, 1985.

İbn Hacer Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmet. *Fethu'l-*

Bari Şerhu Sahihi'l-Buharî. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.

İbn Haldun. *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir. İstanbul: Yeni Şafak, 2004.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fasıl fî'l-Milel ve'l -Ehva ve'n- Nihal*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1975.

İbn İmâd, Ebû'l-Fellâh Abdullah Hay el-Hanbelî, *Şezerâtü'z- Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, Çev., Bedrettin Çetiner, Bekir Karlığa, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânül-Arab*. Beyrut: Dâruüs-Sadr, 1982.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takiyyu'd-Din Ahmed. *Mecmû'u-Fetâva*, Riyad: 1961.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâî. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddin Abdurrahman Ali b. Muhammed *Zadü'l-Mesîr Fî İlmi't-Tefsîr*, Çev. Abdulvahap Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *el-Muvatta' li'l-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. Kahire: Mustafa el-Bâni el-Halebî, 1985.

Işık, Kemal. *Mâtürdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*. Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelâm*. İstanbul, 1943.

Kâdî Abdülcebbâr, Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. el-Hemedânî. *El-Mugnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, nşr. Mahmûd M. Hudayri, İ. Medkur Kahire: Darü'l-Mısriyye, 1963.

Kâdî Abdülcebbâr, Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. thk. Abdulkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2006.

Karadeniz, Osman. "Ecel ve Ömür", *Kelâm El Kitabı*, Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker yayınları, 2016.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

Kazanç, Fethi Kerim. “İslâm Kelâmında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (7), 2007. 125–212.

Kılavuz, Ahmed Saim. *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.

Kılavuz, Ahmed Saim. *İmân-Küfür Sınırı*. İstanbul: Mârifet Yay., 1982.

Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara, TDV Yayınları, 1984.

Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: 1984.

Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub b. İshâk *Usûlu Kâfî*, Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1969.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, çev., M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruç Yayınları, 2005.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev., Bekir Topaloğlu. Ankara: TDV Yay., 2002.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân* Çev.Bekir Topaloğlu, İstanbul: İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî Araştırma Vakfı Yayınları, 2003.

Maden, Mustafa. *Kur'an'da Er-Rahman İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Âyetlerin Yorumu*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

Mevdûdî, Eb'û'l-Âlâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. Çev., Nazife Şişman vd., İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

Mevdûdî, Eb'û'l-Âlâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri)*, çev., Heyet. Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Yusuf Karaca vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986,

Mir Veliyyüddin. “Mu'tezile”, çev., Altay Ünaltay, *İslam Düşüncesi Tarihi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.

Muhammed Kutub, *Kur'an Araştırmaları*, çev: Bekir Karlıağa, Beşir Eryarsoy, İstanbul: Fikir Yayınları, 1977.

Muhammed Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, tahk. A. F. Muhammed, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Muhammed eş-Şaravî, *Tefsirü's-şaravî*, Kahire: Matâbiu ahbâri'l-yevm 1997.

Mukâtil b. Süleyman. *Kur'ân Terimleri Sözlüğü el-Eşbâh Ve'n-Nezâir fî'l-Qurâni'l-Kerîm*, çev., M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yay., 2004.

Naif, Yaşar. *İlk Üç asır Kelam Tartışmaları ve Taberî*. Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2016.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali. *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdu'l-muni'm Şelebî, 1. bs. Beyrut: er-Risâle, 2001.Öner, Necati. *Stres ve Dini İnanç*. Ankara: TDV Yayınları, 1985.

Nesefî, Ömer. *Akâidü'n-nesefî*, Midyat: Dâru nuri's-sabah, 2012.

Özer, Mevlüt. “Allah'ın İsim ve Sıfatları”, *Kelam El Kitabı*, 5. Bask., Ed., Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafik Yayınları, 2016.

Özer, Mevlüt. “Tevhid”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 41/18-20.

Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev., Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980.

Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed Usûlu'd-Din, Kahire: Mektebetü'l-ezher, Bs. 1, 2003.

Râğib el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Sabık, Seyyit. *Âyet ve Hadislerle İslam Akaidi*, çev. İbrahim Sarmış. Konya: Hibaş Yayınları, 1981.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm. *Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbihu'l-Ebrâr*, nşr. Muhammed Âzerşeb. Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 2008.

Şeyhzâde, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde Alâ Tefsîri'l-Kâdî Beyzâvî*, nşr. Muhammed Abdulkâdir Şâhin Beyrut: Dâru'l-Kütübîl-İlmiyye, 1999.

Sinanoğlu, Mustafa. “İman”, *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 22: 212-214.

Soyal Şenol, Şule. “Mülk Sûresi'nin Fazileti İle İlgili Rivayetler ve Değerlendirmesi”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2 (Şubat 2018), 414-445.

- Sülün, Murat. *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Yezid b. Galib. *Taberî Tefsiri*, çev., Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul: Hisar Yayınları, 2001.
- Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *İslam Akaid Metinleri (Akaid Risalesi)*, çev., Ali Pekcan, İstanbul: Rağbet Yay., 2009.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmiü's-Sahîh*, thk. Subhî es-Sâmirâî. Beyrut: Mektebetu'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1409/1989.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Topaloğlu, Bekir, vd, *İslâm'da İman Esasları*, İstanbul: DİB Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir, Yavuz, Yusuf Şevki - Çelebi, İlyas. *İslâm'da İman Esasları*, İstanbul: DİB yayınları, 2015.
- Toplaoğlu, Bekir. “Allah” *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 2/80-81.
- Toplaoğlu, Bekir. “Habîr” *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/378-379.
- Toplaoğlu, Bekir. “Kudret” *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2002, 26/ 316-317.
- Toplaoğlu, Bekir. “Latîf”, *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 37/108-109.
- Toplaoğlu, Bekir. “Semi” *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 36/ 492.
- Toplaoğlu, Bekir. Gafûr” *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/ 286-287.
- Toplaoğlu, Bekir. *Kelâma Giriş*. İstanbul, 1981.
- Türcan, Galip. “Kelamcılara Göre Kur'an'ın Otoritesi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 2011. 7-28.
- Turhan, Kasım. *Kelam ve Felsefe Açısından İnsanın Fiilleri*. İstanbul, 2003.
- Uçan, Salih. *İman Üzerine*. İstanbul: Pınar Yay., 1985.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Uludağ, Süleyman. *İslam'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1992.

- Vahidî, Ebü'l-Hasen Ali bin Ahmed. *Esbâb-ı Nüzul*. İstanbul: İhtar Yayıncılık: 1988.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. *Mülk Sûresi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Sıfat”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 37/105.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. “Fiil”, *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları) 13/ 62.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Yeprem, M. Saim. *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*. İstanbul: MÜİF. Yayınları, 1997.
- Yeprem, M. Saim. *Mâtürîdî’nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*. İstanbul: MÜİF. Yayınları, 2000.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsîri*, İzmir: Anadolu Yayınları, trs.
- Yurdagür, Metin. “Basar” *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 5/101.
- Yurdagür, Metin. *Allah’ın Sıfatları*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.
- Yüceoğlu, Tevfik. “Ehl-i Sünnet Kelamcılarında Tekvîn Tartışması”, *Uludağ İlahiyat Fak. Dergisi*, 2, 1987. 258.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Cârullâh. *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîli fî Vücûhi’t-Te’vîl*, Kahire: Dâru’l-kutub, 2001.
- Zühaylî, Vehbe. *Tefsiru’l-Münir*, çev., Ahmet Efe vd. İstanbul: Risale Yayınları, 2001.

ÖZ GEÇMİŞ

[REDACTED] doğdu. İlk ve ortaöğrenimini [REDACTED], Lise (İ.H.L) öğrenimini ise [REDACTED] tamamladı. 2014 yılında başladığı Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesini 2018 yılında bitirdi. 2019 yılında Adana'nın Pozantı ilçesinde DİB bağlı bir camide İmam Hatip olarak göreve başladı. 2018 yılında Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami İlimler Ana Bilim Dalında yüksek lisansa başladı. Çalışmalarına devam etmektedir. Evli olup iki çocuk babasıdır.